

Mimarlığın Diplomasisi: Mussolini İtalya'sının Perspektifinden Anıtkabir Proje Yarışması*

*The Diplomacy of Architecture: The Anıtkabir Project Competition from the Perspective of Mussolini's Italy***

Emre YURDAKUL

Venedik IUAV Üniversitesi, Doktora Okulu, Mimarlık Tarihi Bölümü, Venedik, İtalya
Università Iuav Di Venezia, School of Doctoral Studies, History of Architecture Program, Venice, Italy
emre.yurdakul@iuav.it
ORCID ID: 0000-0002-4297-6074

DOI: 10.5505/jas.2024.16056

Öz

Anıtkabir'in inşası için 1941 yılında açılan mimari proje yarışmasına İtalyan mimarlar yoğun bir ilgi göstermiştir. Bir sene sonra sonuçlanan müsabakada, İtalyan Arnaldo Foschini'nin projesi ödül alan üç tasarımdan biri olurken, İtalya'dan katılan diğer mimarlar Giovanni Muzio ile Gino Franzi - Giuseppe Vaccaro ikilisine ait projeler satın alma ile mükafatlandırılmıştır. Mussolini Dönemi İtalyan mimarlık ortamının en önemli ve belirleyici figürü olan mimar Marcello Piacentini'nin teşvikiyle, yarışmanın sonuçları mimarlık dergilerinde ve günlük basında yer bulmuştur. Anıtkabir için düzenlenen yarışma üzerine bir diğer hareketlilik, rejimin daha üst kademelerinde kapalı kapılar ardında gerçekleşmiştir. İtalyan Dışişleri Bakanlığı ile yurt dışında düzenlenen propaganda faaliyetlerinden sorumlu bakanlık Ministero della Cultura Popolare, müsabaka sürecini yakından takip etmiştir. Atatürk'ün naaşına ev sahipliği yapacak bir anıt mezarın yarışmaya çıkarılması haberinin basına yansımalarının hemen ardından, Türkiye'de bulunan İtalyan diplomatik temsilcilikleri Roma'yı süreç hakkında düzenli raporlar aracılığıyla bilgilendirmiştir. Müsabakanın sonuçlanmasının ertesinde ise bu süreç yerini üst düzey diplomatik temaslara bırakmıştır. İtalyan Dışişleri Bakanlığı, Foschini'nin kazanan projesinin hayata geçirilmesi, tasarımın inşasında İtalya'dan ihraç edilecek yapı malzemelerinin ve iş gücünün kullanılması ile diğer İtalyan projelerine ödül verilmesi adına Türk makamlarına lobi çalışmaları yürütmüştür.

Araştırma, Anıtkabir Proje Yarışması'nın Mussolini İtalyası açısından siyasi, ekonomik, mimari ve kültürel önemini irdelerken, İtalyan makamlarının bu yarışma için gerçekleştirdikleri lobi ve propaganda faaliyetlerini gün yüzüne çıkarmayı amaçlamaktadır. Araştırmanın temelini; İtalyan Dışişleri Bakanlığı Arşivi, İtalyan Devlet Arşivi ile Floransa Üniversitesi Marcello Piacentini Arşiv Fonu bünyesinde gerçekleştirilen çalışmalar oluşturmaktadır. Bu arşiv çalışmaları sonucunda ortaya çıkarılan resmi yazışmalar, bilgi raporları, basın bültenleri ile kişisel mektuplar kronolojik sıraya konularak incelenmiş, Türkçe ve İtalyanca dillerinde yayımlanmış dönemin mimarlık dergileri ile günlük gazeteler taranmıştır. Bu belgelerin yanı sıra Foschini'nin Anıtkabir projesine ait ön proje çizimleri ilk kez bu araştırma süreci içerisinde gün yüzüne çıkarılmıştır. Makale son olarak, Piacentini'nin mimarlık anlayışını yansıttığı söylemlerinde Anıtkabir Proje Yarışması'nın yerini irdelerken, savaş sonrası İtalya'nın nihai proje üzerindeki katkılarını incelemektedir.

Anahtar sözcükler: Anıtkabir, Mimari proje yarışması, Diplomasi, Propaganda, İkinci Dünya Savaşı, Marcello Piacentini, Giuseppe Bottai, Galeazzo Ciano

* Bu makale, Università Iuav di Venezia bünyesinde Prof. Marzia Marandola ve Prof. Roberto Dulio danışmanlığında devam etmekte olan "Architettura Romana nel Mondo: Italia ai concorsi internazionali di architettura (1939-1944)" adlı doktora tezi için yapılan ön çalışmalara dayandırılarak hazırlanmıştır.

** *This article is based on the preliminary studies conducted for the doctoral thesis titled "Architettura Romana nel Mondo: Italia ai concorsi internazionali di architettura (1939-1944)," which is currently ongoing under the supervision of Prof. Marzia Marandola and Prof. Roberto Dulio at the Università Iuav di Venezia.*

Abstract

In 1941, the architectural project competition launched for the design of the proposed mausoleum of Mustafa Kemal Atatürk, or "Anıtkabir," attracted significant interest from Italian architects. The entry from Arnaldo Foschini was one of the three entries which won the first prize, with designs by other Italian architects — Gino Franzini, Giuseppe Vaccaro, and Giovanni Muzio — being awarded honorable mentions. Marcello Piacentini, the most prominent figure of the Italian architectural scene during the Mussolini period, enthusiastically greeted the results, and the competition received significant coverage in the Italian daily press and architectural magazines. However, the real interest in the competition was behind the scenes and at much higher levels of the regime. The Italian Ministry of Foreign Affairs and the Ministry of Popular Culture, which was responsible for propaganda activities abroad, closely monitored the competition process. High-level diplomatic contacts took place following the results in which the Italian Foreign Affairs lobbied the Turkish authorities in their realization of Foschini's winning project, as well as for the use of Italian construction materials and workforce and the awarding of other Italian entries.

The study aims to uncover the political, economic, architectural, and cultural significance of the Anıtkabir competition from the perspective of Mussolini's Italy. The article also seeks to reveal the lobbying and propaganda activities carried out by Italian authorities regarding this competition. The research is based on archival studies conducted at the Italian Ministry of Foreign Affairs Archive, the Italian State Archive, and the Marcello Piacentini Archive Fund of the University of Florence. Analysis is provided in chronological order of the various archival documents discovered during the research, including official correspondences, reports, press releases, and personal letters. The study also examines Turkish and Italian architectural magazines and newspapers published during that period and includes Foschini's previously unpublished initial drawings for Anıtkabir. Finally, the article discusses Piacentini's approach to the competition and investigates the contributions of post-war Italy to the final project.

Keywords: Anıtkabir, Architectural project competition, Diplomacy, Propaganda, World War II, Marcello Piacentini, Giuseppe Bottai, Galeazzo Ciano

Giriş

Mustafa Kemal Atatürk, 10 Kasım 1938 tarihinde Dolmabahçe Sarayı'nda hayata veda etmiştir. Vefatının hemen ardından hükümet, cumhuriyetin kurucu liderinin naaşına ev sahipliği yapacak bir anıt mezarın gerçekleştirilmesi için harekete geçmiş ancak 1939'da patlak veren İkinci Dünya Savaşı nedeniyle aksaklıklar ve gecikmeler yaşanmıştır. Konuyla ilgili komisyonun kurulması ile inşaa alanının tespit edilmesinin ardından, Atatürk'e layık bir "Anıtkabir" projesini belirlemek adına 1941 yılında uluslararası nitelikte bir mimarlık yarışması açılmıştır ("Anıt-Kabir Müsabakaya konuldu," 1941). 1942 yılında sonuçlanan yarışmaya İsviçreli Roland Rohn dışındaki bütün mimarlar ya Mihver Devletleri'nden ya da bu devletlerin işgali veya kontrolü altındaki ülkelerden katılım göstermiştir. Müsabakaya özellikle İtalyan mimarların ilgisi oldukça yoğun olmuştur. Bu ilgi, yarışmanın sonuçlarında da kendini belli etmiştir. İtalyan Arnaldo Foschini birincilik ödülünü Alman Johannes Krüger ile Orhan Arda ve Emin Onat ikilisi ile paylaşırken, İtalya'dan katılan diğer mimarlar Gino Franzini ve Giuseppe Vaccaro ikilisiyle Giovanni Muzio'nun projeleri satın alma ile mükafatlandırılmışlardır ("Atatürk anıt-kabir projeleri," 1942).

Anıtkabir yarışmasının sonuçları İtalyanca günlük basında ve mimarlık dergilerinde geniş bir yer bulmuştur ("Un progetto Italiano," 1942; "Il monumento," 1942; "Architetti romani," 1943). Müsabaka sonuçlarının iç kamuoyu için propaganda malzemesi olarak kullanılmasında, Mussolini Dönemi mimarlık ortamını şekillendiren Mimar Marcello Piacentini'nin rolü büyüktür. Piacentini, anıtsal mimarlık anlayışını Mussolini rejimi ile özdeşleştirmeyi başararak, dönemin İtalyan mimarisini belirleyen isim olmuştur. Anıtkabir için düzenlenen yarışmada İtalya'yı temsilen jüri üyesi olarak davet edilen Piacentini, sağlık problemlerinden dolayı bu görevden vazgeçmek zorunda kalsa da kendisinin başını çektiği Roma Mimarlık Fakültesinin üyesi Foschini ülkeye zafer ile dönmüştür. Editörlüğünü gene kendisinin üstlendiği ve rejim tarafından finansal destek sağlanan *Architettura* dergisi Anıtkabir yarışmasının sonuçlarını Piacentini'nin çizdiği çerçevede okurlarına aktarma görevini üstlenmiştir.

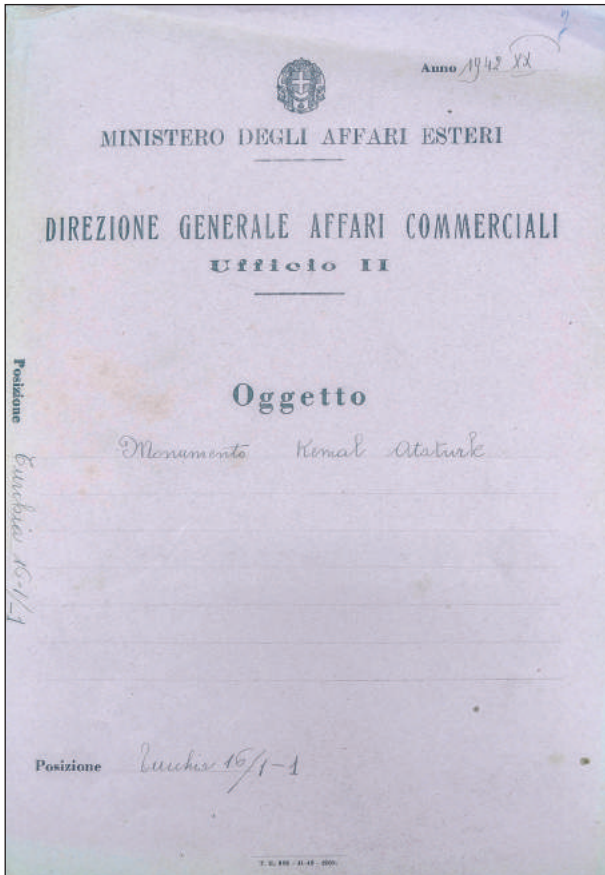
Anıtkabir proje yarışmasının İtalya açısından önemi sadece yurt içi ve yurt dışı propaganda faaliyetleri ile sınırlı kalmamıştır. Mussolini rejimi müsabakayı, Türkiye ile ilgili siyasi ve ekonomik çıkarlarını gerçekleştirmek ve ülke çapında kültürel hegemonya kurmak adına kaçırılmaması gereken bir fırsat olarak ele almış; yapı malzeme-

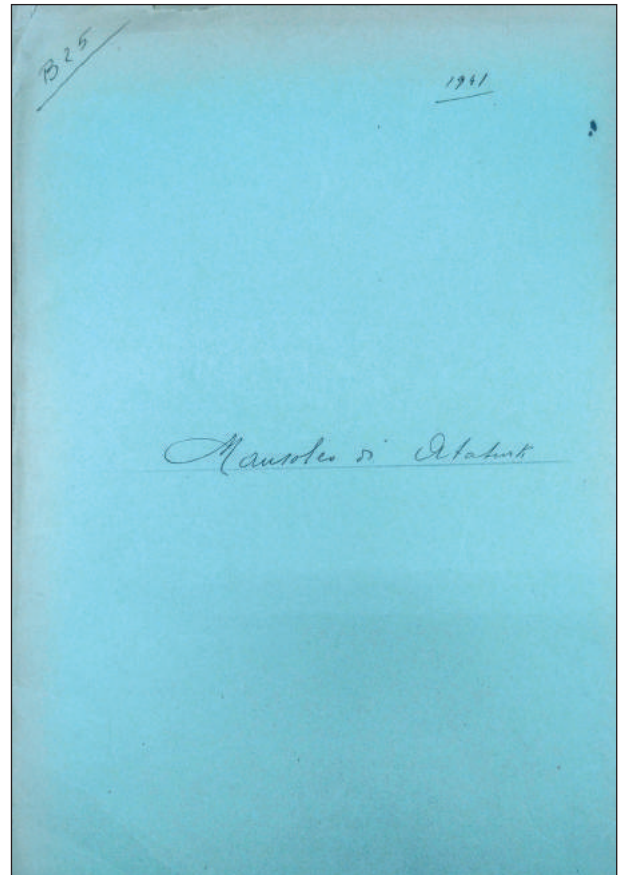
si ve iş gücü ihraç etme, hâlihazırda yürüttüğü kültürel propaganda faaliyetlerini pekiştirme ve tarafsız bir dış politika izleyen Türkiye'yi Mihver Devletleri'nin yanında savaşa sokma gayesiyle, Anıtkabir yarışmasını diplomatik bir araç hâline dönüştürmeye çalışmıştır. İtalyan Dışişleri Bakanlığı (Ministero degli Affari Esteri) ile yurt dışında düzenlenen propaganda faaliyetlerinden sorumlu bakanlık olan Ministero della Cultura Popolare, müsabaka sürecini başlangıcından itibaren yakından takip etmişler ve bu süre zarfında, Türkiye'deki İtalyan diplomatik temsilcilikleri Roma'yı süreç hakkında düzenli raporlar aracılığıyla bilgilendirmişlerdir. Müsabakanın sonuçlanmasının hemen sonrasında ise İtalyan Dışişleri Bakanlığı, gene bu temsilcilikler vasıtasıyla Türk makamları ile üst düzey diplomatik temaslar kurarak, yarışma

sonuçlarının İtalyan projeleri lehine değiştirilmesi adına lobi çalışmaları yürütmüştür.

İtalyan Dışişleri Bakanlığı Arşivi (Şekil 1 ve Şekil 2), İtalyan Devlet Arşivi ile Floransa Üniversitesi bünyesinde yer alan Marcello Piacentini Arşiv Fonu'ndaki belgelere dayanan bu araştırma, Anıtkabir için düzenlenen mimari proje yarışmasının Mussolini İtalyası açısından politik, ekonomik, mimari ve kültürel önemini irdelerken; İtalyan makamlarının bu yarışma için gerçekleştirdikleri diplomasi, lobi ve propaganda faaliyetlerinin arka planını gün yüzüne çıkarmayı amaçlamaktadır. Bu doğrultuda makale ilk aşamada Mussolini İtalyası ile Genç Türkiye Cumhuriyeti arasındaki diplomatik, siyasi ve ticari ilişkilerinin tarihine kısaca değinmektedir. İleriki bölümlerde, arşiv çalışmaları sürecinde ortaya çıkarılan

Şekil 1. “Monumento Kemal Atatürk” başlıklı klasör.
Kaynak: “Direzione Generale Affari Commerciali” Fonu, İtalyan Dışişleri Bakanlığı Arşivi (Ministero degli Affari Esteri Archivio Diplomatico Storico [ASDMAECI]), Roma.

Şekil 2. “Mausoleo di Atatürk” başlıklı klasör.
Kaynak: Ankara İtalyan Büyükelçiliği Fonu, İtalyan Dışişleri Bakanlığı Arşivi (ASDMAECI), Roma.

belgelere dayanarak, Faşist rejimin Türkiye’de gerçekleştirdiği propaganda ve istihbarat faaliyetlerini incelemektedir, mimarlık branşının bu amaç doğrultusunda ne şekilde kullanıldığı sorusuna cevap aramaktadır. Anıtkabir Proje Yarışma sürecini özetleyen makale, İkinci Dünya Savaşı’nın müsabakaya olan etkilerini irdelemekte, Avrupalı mimarların yarışmanın gidişatında ne gibi bir rol oynadıklarını araştırmaktadır. Ardından, Mussolini rejiminin bakanlıklar ve diplomatik temsilciler vasıtasıyla gerçekleştirdiği Anıtkabir diplomasisine değinmekte ve İtalya Krallığı’nın bu yarışma ile hangi gayelerini yerine getirmeyi amaçladığını sorgulamaktadır. Araştırma son olarak, Piacentini’nin mimarlık anlayışına dair söylemlerinde Anıtkabir yarışmasının yerini konumlandırmakta ve savaş sonrasında İtalya’nın nihai proje üzerindeki etkisini incelemektedir.

Anıtkabir Proje Yarışması’na Giden Süreçte Türk-İtalyan İlişkileri

İtalyan faşizminin kurucusu ve önderi Benito Mussolini, *Roma’ya Yürüyüş* (Marcia su Roma) ile başlayan sürecin neticesinde 1922 yılının Ekim ayında ülkenin yönetimini ele geçirmiştir.¹ Liderliğini üstlendiği Ulusal Faşist Parti’nin (Partito Nazionale Fascista) iktidarını kısa zamanda perçinleyen Duce, 1925 yılında diktatörlüğünü fiilen ilan etmiştir². İtalya’da bu gelişmeler yaşanırken, Türkiye de tarihi bir değişimin eşiğine gelmiştir. Türk Kurtuluş Savaşı’nı zafere ulaştıran Mustafa Kemal Atatürk’ün öncülüğünde Türkiye Büyük Millet Meclisi 29 Ekim 1923 tarihinde cumhuriyeti ilan etmiştir.

Sadece bir sene arayla, kökten siyasi değişikliklere sahne olan bu iki Akdeniz ülkesinin birbirleri arasındaki diplomatik ilişkiler ilk yıllarında gelgitli bir seyir izlemiştir. Bu dönem içerisinde Mussolini rejimi bir taraftan benzerlikler kurduğu Kemalizm’e karşı olumlu açıklamalarda bulunurken, bir yandan da Anadolu üzerindeki hegemonyal emelleri belirginleşmeye başlamıştır (Di Casola,

1990). Durumun farkında olan Türkiye bu süre zarfında tedbirli bir siyaset izlemiştir. Duce’nin yirmi yıl sürecek diktatörlüğünün ilk yarısında ikili ilişkilerde olumlu gelişmeler de yaşanmıştır. 1928 yılında iki ülke arasında Tarafsızlık, Uzlaşma ve Adli Çözüm Antlaşması imzalanmıştır (“Il trattato Italo-Turco,” 1928). İtalya ayrıca 1924 ile 1929 yılları arası dönemde Türkiye’nin ithalat ve ihracatında birinci sırada yer almıştır (Cantemur, 2012, s.781-782).

1930’larda Mussolini, İtalyan sınırlarının ötesinde gerçekleştirmeyi amaçladığı yayılımcı gayelerini söylemlerinde daha açık bir şekilde dile getirmeye başlamıştır. Duce’nin, Akdeniz, Balkan ve Kuzey Afrika coğrafyasını İtalya’nın *Spazio Vitale*³ alanı olarak nitelendirmesi, Türkiye’nin de aralarında bulunduğu bölge ülkelerinde doğal olarak endişe yaratmıştır. Mussolini, bu emellerini en açık şekilde 18 Mart 1934 tarihindeki İkinci Beş Yıllık Faşist Kongresi’nde gerçekleştirdiği konuşmada dile getirmiştir: “İtalya’nın iki tarihi emeli vardır: Asya ve Afrika. Güney ve Doğu, İtalyanların ilgi ve iradesini canlandırması gereken iki ana istikamettir” (“Il Duce al Popolo,” 1934).

Faşist İtalya’nın gizleme gereği duymadığı yeni Roma İmparatorluğu hayalleri, bu durumu kendi varlıklarına bir tehdit olarak gören ülkeler arasında yakınlaşmaya vesile olmuştur. 1934 yılında Türkiye, Romanya, Yunanistan ve Yugoslavya; millî varlıklarını ve sınır bütünlüklerini karşılıklı olarak güvence altına almak adına Balkan Antantı’nı kurmuşlardır (“Balkan misakı bugün,” 1934). Kendisine karşı alınan diplomatik hamleleri göz ardı eden Mussolini emperyalist emellerini 1935 yılında Etiyopya’yı işgal ederek hayata geçirmeye koyulmuştur (“İtalyan ordusu Habeş,” 1935). Bunun üzerine Cemiyet-i Akvam (ya da Milletler Cemiyeti), İtalya’ya karşı yaptırım kararları alsa da bu çabaları sonuçsuz kalmıştır. Cemiyetin bu acizliği, İkinci Dünya Savaşı’na götüren koşulların olgunlaştığını

1 28 Ekim 1922 tarihinde İtalya’nın farklı şehirlerinden yola çıkan binlerce *Kara Gömleklili* milis ve faşizm sempatisini, ülkenin yönetimine el koyma talebiyle Roma’ya doğru kitlesel bir gösteri yürüyüşü düzenlemiştir. Tarihe “Roma’ya Yürüyüş” olarak geçecek bu olay sonucunda dönemin İtalya Kralı III. Vittorio Emanuele 30 Ekim tarihinde Mussolini’ye yeni hükümeti kurma görevini vererek, Ulusal Faşist Parti’yi iktidara getirmiştir (“Il nuovo Ministero,” 1922).

2 Mussolini hükümetine karşı muhalefetin önde gelen isimlerinden sosyalist politikacı Giacomo Matteotti 10 Haziran 1924 tarihinde faşist milisler tarafından kaçırılarak öldürülmüştür. Matteotti’nin cesedi cinayetten yaklaşık iki ay sonra 16 Ağustos tarihinde bulunmuştur. Muhalefet tarafından cinayetin azmettiricisi olmakla suçlanan Mussolini, belli bir süre bu suçlamaları reddetmiştir. Ancak 3 Ocak 1925 tarihinde İtalyan Parlamentosu’nda gerçekleştirdiği konuşmada, Matteotti suikastının “siyasi, ahlaki, tarihsel” sorumluluğunu üstlenmiştir. Bu konuşma, İtalyan siyasi tarih yazımında genellikle Mussolini diktatörlüğünün fiilen başladığı tarih olarak kabul edilmektedir. Mussolini’nin iktidarı ele geçirmesi ve 3 Ocak konuşmasına giden süreç hakkında yapılmış kapsamlı çalışma için bkz. De Felice, 1966.

3 İtalyancada “Yaşam alanı,” Nazi ideolojisinin önemli bir unsuru olan *Lebensraum* politikasının İtalyan Faşizmi’ne uyarlanmış versiyonu.

kanıtlar niteliktedir. Ülkelerin toprak bütünlüğünü savunan tarafta yer alan Türkiye Cumhuriyeti'nin Faşist İtalya ile olan ilişkileri tekrardan gerginleşmiştir. İngiltere ve Fransa, Mussolini'nin Akdeniz'i *Mare Nostrum*'a dönüştürme hayallerini engellemek adına aynı yıl Akdeniz Antlaşmasını'nı imzalamıştır. Akdeniz Paketi olarak da adlandırılan bu iki Avrupa gücü arasında gerçekleştirilen ittifak, olası bir İtalyan saldırısı durumunda Akdeniz ülkelerine askeri destek sağlanacağına güvenmesini vermiştir (Çelebi, 2015). Bu durum, ittifakın parçası olmayı kabul eden Türkiye ile uluslararası arenada gittikçe yalnızlaşan Mussolini İtalyası arasındaki ilişkileri daha da germiştir.

1923 yılında Lozan Boğazlar Sözleşmesi'nde nihai bir çözüme ulaşımayan Boğazlar Meselesi 1936 yılına gelindiğinde tekrardan gündeme alınmıştır. Türkiye 11 Nisan'da Lozan'a taraf olan ülkelere sözleşmenin yeniden tetkiki için nota vermiştir ("Lozan muahedesinin Boğazlar," 1936). Bu ülkeler tarafından İsviçre'nin Montrö kentinde kabul edilen yeni Boğazlar Sözleşmesi ile Türkiye, İstanbul ve Çanakkale Boğazlarında tam hâkimiyet elde etmiştir ("Montrö mukavelesi dün," 1936). Ancak, Lozan'a katılmasına rağmen İtalya bu sözleşmede yer almaktan kaçınmıştır. Trablusgarp Savaşı'nı sonlandıran Uşi Antlaşması ile On İki Ada'yı elinde bulandıran İtalya, Türkiye ile komşu sayılmakta ve boğazlardan geçen deniz trafiğinin Akdeniz'e ulaşmasında stratejik bir öneme sahiptir. İki sene boyunca süren karşılıklı görüşmelerin sonucunda, 1938 yılında İtalya Krallığı da sözleşmeyi imzalamayı kabul etmiştir ("İtalya boğazlar mukavelesine," 1938). Faşist İtalya ile ilişkiler kısa bir süreliğine de olsa olumlu bir yöne evrilsen de bu durum Türkiye'nin yakın coğrafyasında müttefik arayışına son vermemiştir. 1937 yılında Afganistan, İran ve Irak ile Sadabat Paketi imzalanmıştır ("Şark misakı dün," 1937).

Mustafa Kemal Atatürk, cumhurbaşkanlığı yıllarında uygulamaya koyduğu dış politika ile, bir imparatorluğun küllerinden kurduğu Modern Türkiye'nin uluslararası arenadaki meşruiyetini perçinlemiştir. Hızla yaklaşmakta olan küresel savaş öngören Atatürk, genç cumhuriyeti kararsızlaşan dünya düzeni karşısında olabildiğince sağlam bir konuma yerleştirmek amacıyla, cumhurbaşkanlığı süresince farklı coğrafyalardan birçok ülke ile çok yönlü ittifaklar geliştirmiştir. Atatürk'ün 1938 yılında vefat etmesiyle, Avrupa'daki siyasi atmosferin patlama noktasına geldiği bu dönemde yeni Türkiye'yi geleceğe taşıma görevini, Kurtuluş Savaşı kahramanı ve ikinci Cumhurbaşkanı İsmet İnönü üstlenecektir.

1938'in Mart ayında Anschluss süreci ile Avusturya'yı ilhak eden Almanya ("Alman orduları Avusturya'ya," 1938), Ekim ayında Çekoslovakya'nın Südet bölgesini işgal etmiştir ("Alman askeri Südet," 1938). Münih Antlaşması ile bu işgale yeşil ışık yakan İngiltere ve Fransa, Hitler'in yeni Alman sınırları ile yetineceğine ve Avrupa kıtasındaki çatışmaların artık bir son bulacağına inanmaktadır. Ancak, Nazi Almanyası'nın 1939'un Mart ayında Çekoslovakya'yı tamamen topraklarına katmasının ardından ("Çek devleti haritai," 1939), İngiltere ve Fransa'nın yanı sıra tüm dünya bu inancın sadece bir kuru tandan ibaret olduğunun farkına varmıştır. Bu durumdan cesaret alan Mussolini, söylemlerinde uzun süredir dile getirdiği Akdeniz'deki yayılmacı politikalarını, aynı yılın Nisan ayında Arnavutluk'u işgal ederek gerçekleştirmeye koyulmuştur ("Decisa azione Italiana," 1939).

Her iki totaliter ve yayılmacı rejimin Balkanlar yönündeki ilerleyişi, Türkiye açısından endişe yaratmıştır. 1938 ile 1942 yılları arasında Ankara İtalyan Büyükelçiliğinde müsteşarlık görevini üstlenen Alberto Berio'nun hayatının ilerleyen yıllarında yazdığı hatıratı, dönemin Türk-İtalyan ilişkileri hakkında bir diplomatın gözünden ilginç detaylar sunmaktadır. Berio, anılarında İtalya'nın Arnavutluk'u işgali sonrası Türkiye'de oluşan atmosferi şu cümlelerle ifade etmiştir:

Bu gelişmeler Türk çevrelerinde kargaşa ve paniğe yol açtı; bunun nedeni İtalya'nın Arnavutluk'un egemenliğine kesin müdahâlesi değil, haberlerin İtalya'dan yüz bin kişilik bir birliğin Arnavutluk'a çıktığını doğrulamasıydı. Pratikte neredeyse tek bir el bile ateş edilmeden gerçekleşen bir operasyon için neden bu kadar çok kuvvet konuşlandırılmıştı?... Yıllardır ülkemizde yapılan ateşli konuşmalar, İtalya'nın büyük bir müdahalede bulunacağına kararlı olduğu inancını doğurmuştu... Sonuç olarak birçok kişi, Arnavutluk'ta toplanan İtalyan birliklerinin aslında Balkanlar'ı geçip kısa sürede boğazlara ulaşacağını düşünüyordu (Berio, 1961, s. 114).

Türkiye'nin kaygılarının arttığı bu dönemde, Avrupa sahnesinde artık taraflar belirginleşmeye başlamıştır. 1939'un Mayıs ayında Faşist İtalya ve Nazi Almanyası, Çelik Paketi'nı imzalayarak askerî ve ekonomik ittifak oluşturmuşlardır ("La firma del Patto," 1939). Arnavutluk'un işgali sonrası Balkan Antantı'nın zayıflamasıyla Türk hükümeti de bölgede yeni stratejik ortaklıklar arayışına girmiştir. Eylül ayında Hitler'in Polonya'yı işgali ile başlayan savaş bir anda tüm kıtaya

hızla yayılmıştır (“Nihayet harb başladı, 1939; “İngiltere-Fransa harb halinde,” 1939). Bunun üzerine Ekim ayında Türkiye, İngiltere ve Fransa aralarında bir yardımlaşma anlaşmasına imza atarak herhangi bir saldırı durumunda birbirlerine destek olacaklarının güvencesini vermişlerdir (“Türk-İngiliz-Fransız,” 1939). İtalyan Büyükelçilik Müsteşarı Berio hatıratında, Arnavutluk'un işgalinin bu anlaşmaya zemin oluşturduğunu yazmaktadır. “Becerikli diplomatlar” olarak nitelendirdiği Türklerin, anlaşmaya götüren süreçte Hatay Sorunu'nu bir şart olarak sunarak Fransa'ya bu “bedeli ödemeyi” kabul ettirdiklerini ifade etmektedir (Berio, 1961, s. 114-115).

1940 yılının Haziran ayında Mussolini İtalya'sı da Almanya'nın yanında savaşa dâhil olmuştur (“Folgorante annunzio del,” 1940). Ancak, anlaşmaya göre Mihver Devletleri karşısında savaşa girmesi gereken Türkiye, zaman kazanarak bu durumdan kaçınmıştır. Bir önceki senenin Ağustos ayında Nazi Almanya'sı ile Saldırmazlık Paktı'nın altına imza atan Sovyetler Birliği'nin, savaşın taraflarından hangisine daha meyilli olduğu henüz belirsizliğini korumaktadır. Türkiye'nin bu noktadaki en büyük çekincelerinden biri Sovyetler karşısında çatışmaya sürüklenme olasılığıdır (Soysal, 1982). Böylece, Türk Hükümeti bu çekinceyi ileri sürerek İtalya ve Almanya'ya karşı savaş ilan etmeyeceğinin sinyalini müttefiklerine vermiştir. Ayrıca Mussolini, Almanya'nın yanında savaşa dâhil olurken Türkiye'ye saldırmayacağını teminatı vermiştir (Cantemur, 2012). Bu zaman zarfında, Alman kuvvetlerinin Fransa'yı işgal etmesiyle İngiltere, Mihver Güçleri karşısında tek başına kalmıştır. Artık kendisi açısından savaşa girmenin herhangi bir anlamının kalmadığı Türkiye, tarafsızlık politikasına ağırlık vermeye başlamıştır. Berio, hatıratında bu süreci şu sözlerle dile getirmiştir:

Ankara'ya geri döndükten birkaç gün sonra İtalya savaşa girdi. Türk-Fransız-İngiliz Yardımlaşma Paktı çok açıktı ve bu nedenle her an Türkiye'nin İtalya'ya savaş ilanını bekliyorduk. Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün kendisi bizzat, hepimizin gözü önünde [Ankara Alman Büyükelçisi] Von Papen'e açıkça, İtalya'nın savaşa girmesi durumunda Türkiye'nin de savaş ilan edeceğini söylememiş miydi? Bu yüzden valizlerimizi hazırlamayı düşündük.... İki gün sonra herhangi bir gelişme olmayınca güncel bir mesele için [Türk] Dışişleri Bakanlığına gittim. Biraz şaşırımdım ve duygulandım. Bana herhalde düşman muamelesinde bulunurlar diye düşünüyordum. Bunun yerine her zamanki

samimiyetle karşılandım. O gün geçti, ertesi gün geçti, birçok gün geçti ve bu arada herhangi bir şey olmadı. Zamanla anlaşıldı ki Türk Hükümeti, Türkiye doğrudan [Mihver Devletleri tarafından] tehdit edilmediği sürece, müttefikleri [İngiltere ve Fransa] ile yaptığı anlaşmaların geçerli olmadığını öne sürerek [müttefiklerini] oyalamaya çalışıyordu. Paris ve Londra'nın ne kadar yoğun bir baskı uyguladıklarını tahayyül etmek kolaydı. Ancak tarihleri boyunca her zaman incelikli diplomat olmuş Türkler, etkilenmeye mahal bırakmadılar. Türkiye İtalya'ya karşı ne o zaman ne de hiçbir zaman savaşa girmede (Berio, 1961, s. 121).

İlerleyen aylarda savaş tüm şiddetiyle Avrupa'nın çeperlerine doğru yayılmaya devam etmiştir. 1941'in Mart ayında Bulgaristan Mihver Paktı'nın bir parçası hâline gelmiştir (“Bulgaristan dün üçlü,” 1941). İtalyan ve Alman kuvvetleri Nisan'da Yugoslavya'nın, Haziran ayında da Yunanistan'ın işgalini tamamlamışlardır (“Yugoslav ordusu teslim,” 1941; “Girid harbi sona,” 1941). Türkiye'nin Trakya sınırlarına dayanan Mihver Güçleri, artık kıta Avrupa'sının neredeyse tamamında hâkimiyeti elinde bulundurmaktadır. Bu süreç içerisinde etrafı kuşatılan Türkiye Cumhuriyeti, dış politikasını tarafsızlık ve denge diplomasisine endekslemiştir (Deringil, 1989). Aynı sıralarda, uzun süredir sürüncemede kalan Anıtkabir meselesini bir çözüme kavuşturmak adına uluslararası nitelikte bir proje yarışması açılmıştır (“Anıt-Kabir Müsabakaya konuldu,” 1941).

İlerleyen aylarda savaşın her iki tarafı da denge politikasını korumaya çalışan Türkiye Cumhuriyeti'ni kendi saflarına dâhil etmek için büyük bir diplomatik uğraş içerisinde girmişlerdir. Haziran 1941'de imzalanan Türk-Alman Dostluk Antlaşması ile Hitler, Türkiye'ye saldırmayacağını güvencesini vermiştir (“Türk-Alman Dostluk,” 1941). Ancak, aynı sıralarda Almanya, daha önce benzer bir anlaşma yaptığı Sovyetler Birliği'nin işgaline başlamıştır (“Alman-Rus Harbi,” 1941). Bu durum, her ne kadar Führer'in verdiği güvencelerin herhangi bir değerinin olmadığını bir kez daha kanıtla da Almanya'nın dikkatini kuzeye kaydırması Türkiye açısından olumlu bir gelişme olarak algılanmıştır. Aralık ayına geldiğinde Japonya'nın Pearl Harbor'a gerçekleştirdiği saldırı üzerine Amerika Birleşik Devletleri, Mihver Güçleri karşısında savaşa dâhil olmuştur (“Amerikan-Japon harbi,” 1941).

1942'nin Mart ayına geldiğinde Anıtkabir Proje Yarışması sona ulaşmıştır. 1942 yılı ayrıca küresel çatışmanın

kaderini belirleyecek önemli gelişmelere sahne olmuştur. Özellikle senenin sonuna doğru, savaşın gidişatı yavaş bir şekilde Müttefik Devletleri'nin lehine dönmeye başlamıştır. Durumun farkına varan Mussolini, kendisinin ve rejiminin geleceği açısından endişe içerisine girecektir. Diğer ülkeleri hâkimiyet altına alma odaklı İtalyan dış politikası, yavaşça yerini savunma siyasetine bırakmak zorunda kalmıştır. Böylece, Türkiye açısından İtalya gündemi de zamanla ortadan kalkmıştır.

Mussolini İtalyası'nın Türkiye'de Gerçekleştirdiği Propaganda ve İstihbarat Faaliyetleri

Mussolini'nin emperyalist emellerinin 1930'larda söylemlerine yansımaya başlamasıyla, İtalyan sınırlarının ötesinde gerçekleştirilecek askerî hareketler için ülke içinde kamuoyu oluşturma ihtiyacı duyulmuştur. Bu bağlamda, Duce ve Faşist Parti'nin halk ile iletişim kanalı olan Başkanlık Basın Ofisinin (Ufficio stampa del Capo del Governo) zamanla yetersiz kaldığı görülür. Kamuoyunun görüşlerini rejimin dilediği yönde şekillendirme ve basında güçlü bir merkezileştirmeye gitmek amacıyla 1934 yılında bu müdürlük, Ministero della Stampa e della Propaganda adıyla bakanlığa dönüştürülmüştür. Mussolini'nin damadı ve rejimin en önde gelen isimlerinden Galeazzo Ciano yeni kurulan kurumun ilk bakanı olmuştur. Hitler'in sağ kolu Joseph Goebbels'in Nazi Rejimi için kurduğu Reichsministerium für Volksaufklärung und Propaganda'dan (bir diğer adıyla Propagandaministerium) ilham alınarak oluşturulan bakanlık, 1937'de Ministero della Cultura Popolare (kısaca MinCulPop) adını almıştır. Kurum, ilk önemli görevini Etiyopya'nın işgaline giden süreçte uyguladığı iç propaganda faaliyetleri ile yerine getirmiştir.

MinCulPop, yurt içinde gösterdiği kamuoyu oluşturma çabalarını yurt dışında da uygulamaya koymuştur. Uluslararası alanda İtalyan faşizminin etkisini görünür kılmak ve diğer milletlerin İtalya hakkında görüşlerini Mussolini'nin belirlediği çerçevede kapsamında şekillendirmek amacıyla, bakanlığın bünyesinde özel bir müdürlük kurulmuştur. Direzione Generale per la Propaganda adını alan bu yapı, İtalyan diplomatik temsilcilikleri ve yurt dışında hâlihazırda bulunan kültürel ve siyasi İtalyan örgütlenmeleri vasıtasıyla rejimin dilediği propaganda faaliyetlerini yerine getirmiştir (Garzarelli, 2002). MinCulPop, görevi gereği İtalyan Dışişleri Bakanlığı (Ministero degli Affari Esteri) ile de yakın bir temas içerisinde.

Özellikle, Dışişleri bünyesinde yer alan ve uluslararası ticari ve iktisadi ilişkilerden sorumlu müdürlük olan Direzione Generale Affari Commerciali, MinCulPop'un yurt dışında gerçekleştirdiği propaganda faaliyetlerini yakından takip etmektedir.

Her türlü basın ürününü ve kültürel aktiviteyi propaganda amacıyla kullanan MinCulPop'un iletişim içerisinde olduğu bir diğer otorite Millî Eğitim Bakanlığıdır (Ministero dell'Educazione Nazionale). Rejimin önde gelen isimlerinden olan ve 1936'da Millî Eğitim Bakanlığı görevini üstlenen Giuseppe Bottai, Faşist İtalya'nın son yıllarındaki eğitim, kültür ve sanat siyasetini yapılandıran isimdir. Bu kapsamda Bottai, yurt dışında İtalya adına gerçekleştirilen kültürel faaliyetlerde söz sahibi olan önemli bir figürdür.

Mussolini İtalya'sının kendi sınırları dışında uygulamaya koyduğu propaganda aktiviteleri, rejimin uluslararası çıkarlarına bağlı olarak ülkeden ülkeye farklılıklar göstermektedir. İtalyan diplomatik temsilcilikleri ve yurt dışında yer alan diğer İtalyan örgütlenmeleri, buldukları ülkeye dair hazırladıkları raporları düzenli bir şekilde İtalyan Dışişlerine ve MinCulPop'a iletmektedir. Bu raporlar, İtalya ve Faşizm hakkında çıkan olumlu veya olumsuz her yazıyı ve medyayı derlemenin yanı sıra o ülkedeki sosyolojik yapıyı ve kültürel gelişmeleri aktarmaktadır. Raporlarda sunulan bilgileri göz önünde bulunduran MinCulPop, her ülkeye ayrı ve özel propaganda faaliyeti geliştirmeye gayret göstermektedir. Mussolini rejiminin uluslararası menfaatleri çerçevesinde, bu faaliyetlerin yoğunluğunda ülkelere göre artış veya azalma görülmektedir.

İtalyan temsilcilikleri, buldukları ülkede diğer devletlerin gerçekleştirdiği propaganda aktivitelerini de yakından incelemiştir. Bunun sebebini iki kategoride ele almak mümkündür. Birincisi, İtalya aleyhindeki faaliyetleri tespit edip karşı hamlelerde bulunmak, ikincisi ise başarılı olduğu görülen propaganda teknik ve metodlarını kendi çalışmalarına adapte etmektir. MinCulPop özellikle bu konuda uzman olarak kabul ettiği Nazi Almanya'sının yurt dışındaki propaganda faaliyetlerini detaylı bir şekilde takip etmektedir.

İtalya, aralarındaki inişli çıkışlı diplomatik ilişkilere rağmen Türkiye'ye büyük bir önem atfetmiştir. Bu nedenle, genç cumhuriyet, MinCulPop'un aktivitelerinin yoğunlaştığı ülkelere biri olmuştur. Daha önce bakanlık bünyesinde Propaganda İşleri Genel Müdürlüğü (*Direttore*

Generale dei Servizi della Propaganda) görevini yürüten Ottavio De Peppo (Grassi Orsini, 1996), 1938 yılında Ankara İtalyan Büyükelçisi olarak atanmıştır. De Peppo ayrıca, iki sene önce Dışişleri Bakanlığı görevine getirilen damat Ciano'ya yakın isimlerden biridir. Bu durum, Faşist İtalya'nın Türkiye'ye gösterdiği önemi kanıtlar niteliktedir.

Türkiye Cumhuriyeti ayrıca İtalya'nın yakın coğrafyada gerçekleştirdiği istihbarat ve propaganda aktiviteleri için de elverişli bir üs görevi görmüştür. Adana İtalyan Konsoloslugu, Orta Doğu ve Arap coğrafyasına dair gelişmeleri yakından takip etmenin yanı sıra, İtalyan Devleti'nin

dünyanın bu bölümüyle olan iletişimini sağlamıştır. İtalya Krallığı her ne kadar Balkanlarda farklı temsilciliklere sahip olsa da, bölgeyi ilgilendiren önemli meselelerde Ankara Büyükelçiliği ile İzmir ve İstanbul'da bulunan konsolosluklarını da ayrıca devreye sokmuştur.

İtalyan Devlet Arşivi ile Dışişleri Bakanlığı Diplomatik Arşivi'nde yer alan dokümanlar, MinCulPop ve İtalyan Dışişlerinin, diplomatik temsilcilikler aracılığıyla Türkiye'de gerçekleştirdiği istihbarat ve propaganda faaliyetlerine dair bilgiler sunmaktadır. Bu belgelere göre İtalyan makamları, Mussolini ve rejim karşıtı yazı ve karikatürlerin raporlanmasından (Şekil 3 ve Şekil 4) İtal-

Şekil 3. Türk basınında çıkan İtalya karşıtı karikatürlere dair Ankara İtalyan Büyükelçiliğinin düzenlediği bir raporun sayfası.⁴

Kaynak: Regia Ambasciata d'Italia Ankara, 1943.

Şekil 4. Türk basınında çıkan İtalya karşıtı karikatürlere dair Ankara İtalyan Büyükelçiliği'nin düzenlediği bir raporun sayfası.⁵

Kaynak: Regia Ambasciata d'Italia Ankara, 1943.

4 Köroğlu dergisinin 7 Nisan 1943 tarihli sayısında yayımlanmış bir karikatüre ait kupüre ve İtalyanca tercümesine yer verilmiştir.

5 Amcabey dergisinin 10 Nisan 1943 tarihli sayısında yayımlanmış bir karikatüre ait kupüre ve İtalyanca tercümesine yer verilmiştir.

Tablo 1. 248 Numaralı Dosyada Tespit Edilen Klasör Başlıkları

Klasör kodu	Klasör başlığı	Klasör kodu	Klasör başlığı
65-1-1	Yazılar, gazeteler, fotoğraflar	65-1-10	Türkiye'deki Fransız ve İngiliz propagandası
65-1-2	Filmler, fotoğraflar	65-1-11	Türkiye'de yasaklanan İtalyan coğrafi haritaları
65-1-3	Yayınlar	65-1-12	Türkiye Büyük Millet Meclisi
65-1-4	Sergiler	65-1-13	Türkiye'de Yunan propagandası
65-1-5	Konferanslar	65-1-14	Türkiye'de Alman propagandası
65-1-6	Seyahatler	65-1-15	Türkiye'de Amerikan propagandası
65-1-7	Gramofon diskleri	65-1-16	Türk Devrim Kurumu
65-1-9	Muhtelif pratikler	65-1-46	Türkiye'de İtalyan propagandası

yanca yayınların teşvikine, diğer ülkelerin Türkiye'deki propaganda aktivitelerinden İtalyan kültürünü ön plana çıkararak konferans, sergi ve konserlerin planlanmasına, birçok farklı alanda faaliyet göstermektedir. Özellikle, İtalyan Devlet Arşivi bünyesindeki Ministero della Cultura Popolare Fonu Direzione Generale Servizio per Propaganda Alt Fonu'nda yer alan klasörlere ait başlıklar bu faaliyetlerin içeriğini ve doğasını özetler niteliktedir (Tablo 1).

İtalyan makamları, yazılı basın ve yayın aracılığıyla gerçekleştirilen propaganda pratiklerine ayrı bir önem vermiştir. MinCulPop, faşist ideolojiyi Türk kamuoyuna tanıtmak amacıyla, konu hakkındaki yazı ve dergileri İstanbul'da yer alan İtalyan kitabevi ile ülkedeki birçok kütüphaneye düzenli bir şekilde göndermiştir. Bunun yanı sıra, Türkiye'de faaliyet gösteren ve Faşist İtalya'ya sempati duyan yayın ve gazetecilere ekonomik teşvik sunmuş ve materyal temin etmiştir. İtalyanca yayın yapacak bir gazetenin kurulması maliyetli olduğundan MinCulPop, ülkede hâlihazırda var olan gazeteler üzerinden propaganda hedeflerini gerçekleştirmeye çalışmıştır. Ayrıca, Fransızcanın Türkiye'de yabancı dil olarak daha yaygın kullanımından dolayı, yayınların İtalyanca yerine bu dilde olmasına özen gösterilmiştir. Bu kapsamda, levanten Gilberto Primi'nin kurduğu ve Fransızca yayın yapan Beyoğlu gazetesi, arşiv belgelerinde adına en çok rastlanan yayınlardan biridir. İtalyan Devleti aynı zamanda propaganda aktivitesi için uygun bulunduğu Türk vatandaşlarına da destek vermekten kaçınmamıştır. Elçilik ve Dışişleri arasındaki yazışmalarda, Faşizm sempatisini olan Türk gazeteci Yaşar Çimen'e parasal teşvikte bulunulması talep edilmiştir (Apollonj, 1942, Archivio Centrale del-

lo Stato [ACS]). Bazı durumlarda, Türkiye'deki İtalyan yetkililerin bizzat kendileri, Türk basınında İtalya'ya dair çıkan olumsuz yazı ve medyalara müdahale girişiminde bulunmuştur. De Peppo'nun ardından göreve gelen Ankara İtalyan Büyükelçisi Raffaele Guariglia, Türk gazete ve dergilerinde yayımlanan İtalya karşıtı karikatürler üzerine Türkiye Dışişleri Müsteşarı Menemencioglu ile görüşerek konuyla ilgilenilmesini talep etmiştir (Guariglia, 1943, ACS).

Arşiv belgelerinde göze çarpan bir diğer durum, İtalyan diplomatların Türkiye'de gerçekleştirilen propaganda faaliyetlerini yetersiz bulmuş olmasıdır. Bu yetersizlik, diğer ülkelerin Türkiye içinde hayata geçirdiği uygulamaların özetlendiği elçilik raporlarında dile getirilmiştir. Özellikle Almanya'nın ülkedeki kültürel varlığına ve propaganda çabalarına gıpta ile bakan İtalyan diplomatlar, Türkiye'nin önemi göz önüne alındığında bakanlıklardan daha fazla katkı sağlamalarını düzenli bir şekilde talep etmiştir.

Türkiye'de Gerçekleştirilen Propaganda ve İstihbarat Faaliyetlerinde İtalyan Mimarların Rolü

MinCulPop yurt dışındaki propaganda aktivitelerini yerine getirmek amacıyla kültür ve sanat etkinliklerinden de ayrıca yararlanmıştı. Bu bağlamda bakanlık, yabancı kamuoyunun genel beğeni ve ilgileri doğrultusunda; sinema, müzik, edebiyat, arkeoloji ve güzel sanatlara ağırlık veren faaliyetleri teşvik etmiştir. Türkiye'de gerçekleştirdiği çalışmalarında ise mimarlık branşının da ayrı bir önem kazandığı görülmektedir. Çağdaş İtalyan Mimarisinin Türk kamuoyunda karşılık bulacağı potan-

siyelini gören İtalyan makamları, bu konunun üzerine gitmeye gayret göstermişlerdir. Ankara İtalyan Büyükelçiliğinin 15 Nisan 1943 tarihinde Ministero della Cultura Popolare'ye gönderdiği, "Türkiye'deki propaganda faaliyetlerinin yoğunlaştırılması" başlıklı raporunda dile getirdiği cümleler bu durumu özetler niteliktedirler:

Türklerin ilgisini en çok çekecek konuların mimarlık, resim ve muhtemelen heykel ve zanaatkarlık olacağını düşünüyorum. Bu alanda [mimarlık] sergilenecek gerçekten değerli işlere sahip olmamızın yanı sıra siyasi propaganda kapsamında bir çağdaş mimarlık sergisi, [...] İtalya'da yirmi yıldır gerçekleştirilen etkiyleyici [mimarlık] faaliyetleri[ni] kamuoyuna tanıtmaya fırsatı açısından en kârlı etkinlik olacaktır... Türklerin yapı sanatına olan ilgisinin gerçekten çok büyük olduğunu belirtmek gerekir (Apollonj, 1943).

İtalyan Devleti'nin mimariyi bir propaganda aracı olarak ele aldığını kanıtlayan en önemli örneklerden biri, Türkiye'de uzun yıllar faaliyet gösteren mimar Paolo Vietti-Violi'nin bu ülkede gerçekleştirmiş olduğu projeleridir. Ülke çapında birçok spor kompleksinin tasarımına imza atan İtalyan Mimar, Türk yetkililer ile yakın bir ilişki içerisinde olup; Ankara Sergi Evi, Kamutay (TBMM), İstanbul Adalet Sarayı gibi prestijli mimarlık yarışmalarına da katılmıştır. İtalyan Devlet Arşivi ve Dışişleri Diplomatik Arşivinde yer alan belgelerde, Vietti-Violi'nin, MinCulPop ve diğer İtalyan makamları ile yakın temas hâlinde olduğu görülmektedir. Mimarın başarılarının mükafatlandırılması adına, dönemin Ankara İtalyan Büyükelçisi Carlo Galli'nin⁶ 2 Mart 1936 tarihinde İtalyan Dışişleri Bakanlığına gönderdiği mektupta, Vietti-Violi'nin faaliyetlerinin önemini şu sözlerle dile getirmiştir:

Çalışmaları ve kendisine özgü becerileri ile ülkemiz adına gerçek ve kalıcı bir propaganda yapmış ve hâlen yapmakta olan bu İtalyan vatandaşı, yerli malzeme ve makinelerin kullanımını incelikli bir şekilde önererek, ulusal üretimin çıkarları doğrultusunda, alanında uz-

manlaşmış İtalyan firmalarının yurt dışında önünü açmakta, [...] olduğunu Ekselanslarınıza belirtmeliyim (Galli, 1936).

Vietti-Violi, İtalya adına Türkiye'de gerçekleştirdiği mimarlık faaliyetlerden dolayı Santi Maurizio e Lazzaro nişanıyla ödüllendirilmiştir. İtalyan Devleti'nin Türkiye'deki çıkarları açısından önemli bir role sahip olduğunun bilincinde olan Mimar, bu farkındalığını İtalyan makamları ile olan yazışmalarında düzenli bir şekilde vurgulamıştır. İstanbul Stadı'nın (İnönü Stadı) projesini üstlendiğini bildirmek adına 10 Mayıs 1939 tarihinde MinCulPop'a yazdığı mektupta, "İtalyan sanatına yurt dışında yeni bir zafere kavuşturduğum için mutluyum" sözlerine yer vermiştir (Vietti-Violi, 1939). İtalyan tasarımcı ayrıca, memleketinde ve diğer ülkelerde gerçekleştirilecek projelerin ihalelerini üstlenmek adına bu pozisyonundan yararlanmaktan çekinmemiştir. MinCulPop ve İtalyan Dışişleriyle olan yazışmalarında, Türkiye'de gerçekleştirdiği faaliyetlerini vurgulayarak bu isteklerini açıkça dile getirmiştir. Ancak, ilgili makamlar mimarın bu tutumuna her zaman olumlu karşılık vermemiştir. 1937 yılında Ankara İtalyan Büyükelçiliği Sarayı'nın tasarım ve uygulama görevi mimar Paolo Caccia Dominioni'ye verildiğinde, Vietti-Violi bu durumdan büyük rahatsızlık duymuştur. "Hatadan" dönülmesi adına bakanlar ile doğrudan temasa geçse de, uğraşları herhangi bir sonuç vermemiştir. Ancak, bu çabalar doğrultusunda gerçekleştirdiği yazışmalarda, bakanlığın kendisine verdiği öneme dair ipuçları da sunmaktadır. Kamutay için açılan uluslararası proje yarışmasına davet edildiğini bildirmek adına, 7 Ekim 1937 tarihinde Bakan Dino Alfieri'ye gönderdiği mektupta, bu durumu şu şekilde özetlemiştir:

On yabancı mimar arasında davet edilen tek İtalyan mimar benim⁷ ve bu, Türk hükümeti nezdinde bana duyulan saygıyı bir kez daha göstermektedir... Ancak cesaretimi kaybetmiyorum ve Ekselanslarına, diğer yabancı rakiplerden daha aşağı olmayan, aksine daha iyi bir proje sunmak için mümkün olan her şeyi yap-

6 İtalyan Büyükelçiliği'nin İstanbul'dan Ankara'ya taşınması Büyükelçi Carlo Galli döneminde (1934-1938) gerçekleşmiştir (Cortese, 2018, s. 21). Bu nedenle Galli döneminde İtalyan Büyükelçiliği ile gerçekleştirilen yazışmalarda adres olarak bazen İstanbul bazen de Ankara ibarelerini bulmak mümkündür.

7 Büyükelçi Carlo Galli'nin 9 Temmuz 1937 tarihinde, Başbakan İsmet İnönü'ye yazdığı bir mektupta Türkiye Büyük Millet Meclisi (ya da Kamutay) binası için bir mimari proje yarışması açıldığını haberini aldığını ve "mimarlık sanatının dünyaca tartışmasız ustaları" olan İtalyan mimarların bu yarışmada eksik kaldığının farkına vardığını dile getirir. Mektubun devam eden cümlelerinde Galli, Vietti-Violi'yi öven bir dille İtalyan mimarın Türkiye'ye yakışır bir proje yapabileceğini İnönü'ye aktarır (Galli, 1937). Bu durum, Vietti-Violi'nin Kamutay Proje Yarışması'na davet edilmesinin Büyükelçi Galli'nin çabası sonucunda gerçekleştiğini kanıtlar niteliktedir.

çağımın teminatını veriyorum, çünkü olası bir başarı aynı zamanda İtalya'nın başarısıdır.... Eminim ki yurt dışında İtalyan propagandası için bu kadar çaba harcayan Ekselansları beni anlayacak ve geçmişte olduğu gibi bu konuda da o çok değerli desteğini esirgemeyecektir (Vietti-Violi, 1937).

İtalyan makamları, Türkiye'de gerçekleştirilen propaganda aktiviteleri açısından, faşist rejime sadık mimarları kullanışlı bir araç olarak değerlendirmiştir. Ancak, bu kategorinin dışında kalan mimarlar, ülkedeki İtalyan varlığını ve çıkarlarını sabote eden tehdit unsurları olarak algılanmıştır. Bu bakış açısını en iyi yansıtan örnek, İtalyan makamlarının Avusturyalı mimar Clemens Holzmeister'e gösterdiği tutumdur. İtalyan Dışişleri Bakanlığının 7 Ağustos 1939 tarihinde Ankara Büyükelçiliğine gönderdiği bilgi talebi bu tutumu özetler niteliktedir. "Mühendis Holzmeister" başlıklı bu ileti, Innsbruck İtalyan Konsolosluğunun Avusturyalı mimar hakkında Dışişlerine gönderdiği gizli bir rapora değinmektedir. Holzmeister'in Türk makamları ile yakın ilişkiler kurduğunu aktaran bu rapor, alınan istihbarata göre mimarın Almanya ve İtalya karşıtı düşmanca eylemler içerisinde olduğunu bildirmektedir. Bunun yanı sıra yakın zamanda Türkiye Cumhuriyeti'nin, olası bir Alman ve İtalyan saldırısına önlem olarak, Fransa ve İngiltere ile imzaladığı yardımlaşma antlaşmasının hayata geçirilmesinde Holzmeister'in etkisinin olabileceğinden bahsetmektedir. Dışişleri Bakanlığı bu raporu Ankara'ya yönelterek elçilikten durumu teyit etmesini talep etmiştir (Ministero degli Affari Esteri [MAE], 1939, ASDMAECI). Bu talebin üzerine harekete geçen büyükelçilik, gerekli istihbaratı edinmek adına tekrardan Türkiye'de faaliyet gösteren İtalyan mimarlara danışmıştır. 23 Ağustos günü, Ankara Büyükelçilik Sarayı projesi için o sıralarda Ankara'da bulunan mimar Paolo Caccia Dominioni'nın yazdığı düşünülen ve Elçilik Müsteşarı Alberto Berio'ya gönderilen mektupta Holzmeister'e dair şu bilgilere yer verilmiştir:⁸

Türkiye'de pek çok iş yaptı, özellikle Ankara'daki resmî nitelikteki başlıca yapıların çoğunun [tasarımının] kendisine ait olduğu söylenebilir. Kendisi aryanıdır, ancak kararlı bir Hitler karşıtıdır. Anlaşılana göre

bölgedeki Alman otoriteleri ile herhangi bir iletişimi bulunmamaktadır ve Almanya'ya dönebilme imkânı yoktur. Ofisinde çalışanları önemli bir kısmı Yahudidir. Buradaki [Türkiye'deki] pozisyonuna gelecek olursak oldukça iyidir ve son aylardaki siyasi gelişmeler ile beraber daha da güçlenmiştir (P.C.D., 1939, ASDMAECI).

Bir gün sonra Berio, Holzmeister hakkında kendisine aktarılan bilgileri İtalyan Dışişlerine iletmiştir (Berio, 1939). Bu durum, Türkiye içinde faaliyet gösteren mimarlardan, sadece propaganda amacıyla değil, aynı zamanda istihbarat için de yararlanıldığına dair bir örnek teşkil etmektedir.

MinCulPop, kurulduğu günden 1941 yılına kadar olan süreçte, Türkiye'deki İtalyan mimarların etkinliklerini en uygun şekilde kullanmaya devam etmiştir. Ancak, mimarlığın propaganda açısından en etkili kullanımı, Anıtkabir Proje Yarışması ile gerçekleşmiştir. Bu süreçte, MinCulPop, İtalyan Dışişleri Bakanlığı ile Türkiye'deki İtalyan diplomatik temsilcilikleri arasında yoğun bir telgraf trafiği yaşanmıştır.

Yabancı Mimarlar, Milli Mimariler: Anıtkabir Proje Yarışması'nda Mihver Devletleri'nin Temsili

Atatürk'ün naaşına ev sahipliği yapacak bir mozolenin inşası fikri, ulu önderin 1938 yılındaki vefatının hemen ardından gündeme gelmiştir. Ancak bu yapıyı hayata geçirmek için düzenlenecek mimari proje yarışmasını planlamak yıllar sürecektir. Anıtkabir için bir müsabaka açılacağı haberi, yarışma programının henüz hazırlanmadığı tarihlerde bile hem yurt içi hem de yurt dışı basında yer bulur. Bu duruma paralel olarak yabancı mimarlar, yarışmanın resmî olarak açılışının öncesinde de projeye ilgi göstermişlerdir. Bunun en ilginç örneklerinden biri, Mohammed Usman Alias Landhur adında müslüman Hintli bir mimarın 1 Nisan 1939 tarihinde Türk makamlarına göndermiş olduğu Anıtkabir projesidir. Başvurusuna ilştirdiği mektubunda mimar, Hint gazetelerinde Atatürk'ün naaşı için bir mozole yapılacağı haberini okuduğunu dile getirmektedir (Landhur, 1939). Babür

8 Telgrafta Paolo Caccia Dominioni'nin ismine açık bir şekilde yer verilmemiştir. Ancak, kâğıdın sol üst köşesindeki "Türkiye'deki İtalyan Büyükelçiliği / Yeni Ankara Ofisinin İnşaatı / İşler Direktörü" (*Ambasciata d'Italia in Turchia / Costruzione Nuovo Sede d'Ankara / Il Direttore dei Lavori*) anteti ile sayfanın altına kurşun kalem ile atılmış "PCD" imzası, telgrafın Caccia Dominioni'ye ait olduğu fikrini güçlendirmektedir. Caccia Dominioni, telgrafın çekildiği tarihlerde İtalyan Büyükelçiliğinin yeni binasının tasarımı ve uygulaması için Ankara'da bulunmaktadır.

(Mughal) dönemi üslubunda bir yapı tasarladığını ifade eden Landhur'un projesine ait çizimlerin Türk yetkililere ulaşmış ulaşmadığı, ulaşırsa da değerlendirmeye alınmış alınmadığına dair herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.

Anıtkabir Proje Yarışması, ilgili komisyonun kurulması, inşaat alanının belirlenmesi ve müsabaka programının hazırlanmasının ardından resmî olarak 1 Mart 1941 tarihinde başlamıştır. Atatürk'ün mozolesi için bir mimarlık yarışması düzenleme kararının verilmesinden bu müsabakanın açılışına kadar geçen sürede, Avrupa'nın siyasi coğrafyası radikal bir değişikliğe uğramıştır. Mart 1941'de artık kıtanın büyük bir bölümü Mihver Güçleri'nin kontrolü altına girmiştir.

Müsabaka programının resmî olarak açıklanmasına rağmen, jüri üyeleri henüz yarışma komisyonu tarafından belirlenmemiştir. Böyle önemli bir mimari proje yarışmasında karşılaşılan bu eksiklik *Arkitekt* dergisi tarafından eleştirilmiştir ("Anıt-Kabir Müsabakaya konuldu," 1941). Durumun farkında olan komisyon, bir yandan müsabaka devam ederken bir yandan da yerli ve yabancı jüri üyelerini belirlemek adına çalışmalarına başlamıştır. Önerilen birkaç ismin arasından seçilen Bayındırlık Bakanlığı Müsteşarı Muammer Çavuşoğlu, Ankara İmar Müdürü Muhlis Sertel ve ülkenin önde gelen mimarlarından Arif Hikmet Holtay yerli üyeler olarak jüride yer almışlardır. Türk makamları, yabancı üyeleri belirlemek adına taleplerini, savaşın tüm şiddetiyle devam ettiği bu dönemde, diplomatik kanallardan batılı mimarlara iletmeye çalışmıştır. Bu çabaların sonucunda Almanya'dan Paul Bonatz, İsveç'ten Ivar Tengbom ve Macaristan'dan Karoly Weichinger jüride yer almayı kabul etmişlerdir.

Jüri üyeliği için davetiye alan bir diğer mimar, Faşist İtalya'nın mimarlık otoritesi Marcello Piacentini'dir. Ancak İtalyan Mimar bu dönemde, 1940 yılında yakalandığı ve yedi ay boyunca hastanede müşahede altında kalmasına yol açan ağır bir hastalıktan dolayı hâlen sağlık sorunlarından muzdariptir (Lupano, 1991, s. 187). Bu nedenle Piacentini, çağdaş İtalyan mimarisini yurt dışında böyle önemli bir organizasyonda temsil etme fırsatını reddet-

mek zorunda kalmıştır. 2 Ocak 1942 tarihinde Roma Türk Büyükelçiliği Müsteşarı'na jüride yer alamayacağına dair bir yazı göndermiştir:

Mühendis Guidi,⁹ Türkiye Hükûmeti'nin Kemal Anıtı [Anıtkabir] Yarışması Hakem Kurulu'na katılma davetini bana ilettiler. Öncelikle bu onurlu görev için hükûmetinize derin teşekkürlerimi ifade etmek istiyorum, ancak uzun bir hastalığın ardından hâlen sarsılmış durumda olan sağlığımın ve içinde bulunduğumuz zorlu zamanların uzun bir seyahate çıkmama izin vermediğini belirtmeliyim. Lütfen kusuruma bakmayın ve saygılarımı kabul edin (Piacentini, 1942a, Biblioteca di Scienze tecnologiche dell'Università degli studi di Firenze [BST]).

İki dünya savaşı arasındaki dönemde Avrupa'da artan totaliter ve milliyetçi söylemlerin mimaride edindikleri karşılıkları Anıtkabir projesi yarışma sürecini de doğrudan etkilemiştir. Geleneksel form ve üslupların sadeleştirilip anıtsal bir ölçekte sunulduğu bu yeni anlayış, millî benliklerinin arayışı içerisinde olan ülkelere hızlıca sirayet etmiştir.¹⁰ Nazi Almanyası'nda Albert Speer'in, Faşist İtalya'da ise Piacentini'nin başını çektiği bu mimari dil (veya diller), Atatürk sonrası Türkiye'de de verimli bir zemin bulmuştur. Sedat Hakkı Eldem'in "Millî Mimari" olarak formüle edeceği bu üslubun¹¹ gelişmesinde Türkiye'de akademik ve profesyonel faaliyet gösteren Alman ve Avusturyalı mimarların katkısı büyüktür. İstanbul ile Ankara'da gerçekleştirilecek Yeni Alman Mimarisi sergisi de bu süreç içerisinde etkili bir role sahip olmuştur (Küçük, 2018).

Jüri üyeliği daveti alan yabancı mimarların hepsi, dönemin Avrupa'sında hâkim olan anıtsal ve millî mimari anlayışının ülkelerindeki en önde gelen temsilcilerindendir. Bu durum yarışma komisyonunun, Anıtkabir projesi için hangi mimari dili uygun gördüğünün bir göstergesidir. Jürinin başkanlığını üstlenecek Bonatz, her ne kadar Nazizm sempatisini olmasa da Speer ve Paul Ludwig Troost'tan sonra Hitler Almanya'sı mimarlığını şekillendiren en önemli mimari otoritelerden biri olmuş-

9 Bahsi geçen kişinin, Marcello Piacentini'nin yanında çalışmış olan Mühendis Francesco Guidi olması kuvvetle muhtemeldir.

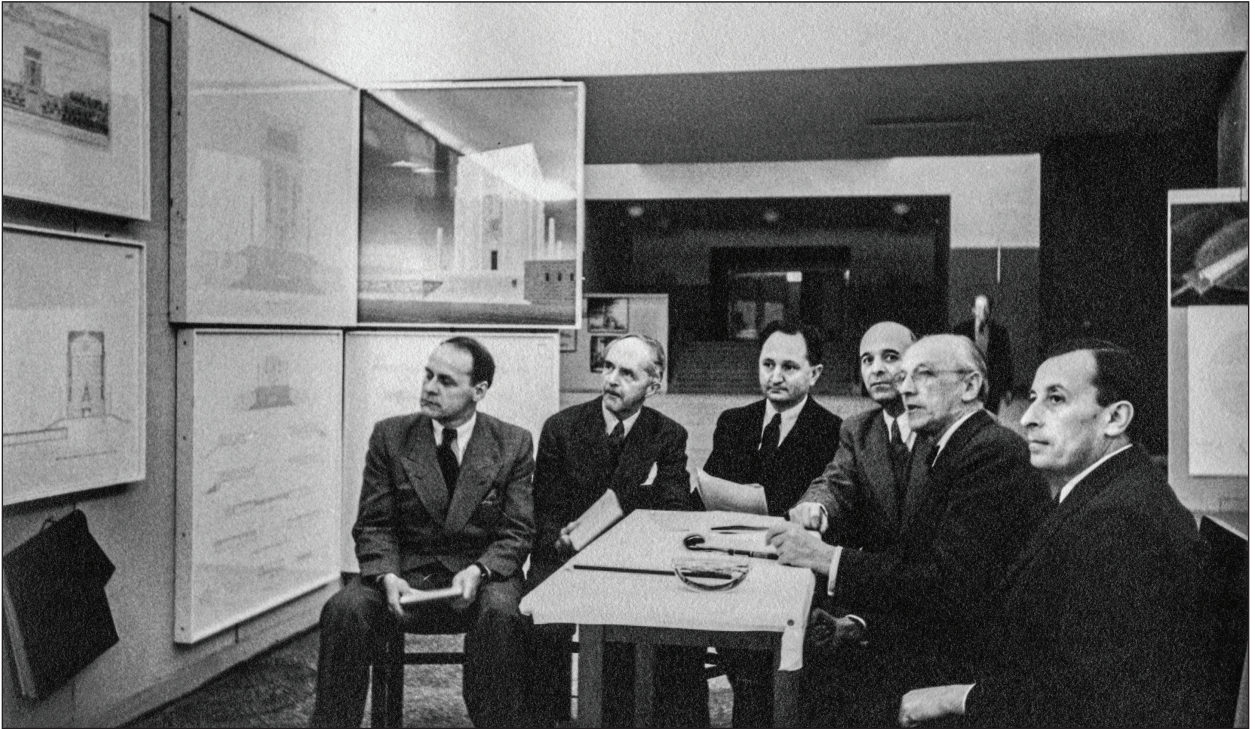
10 İki dünya savaşı arası dönemde Avrupada ortaya çıkan anıtsal mimari anlayışlarını karşılaştırmalı bir biçimde inceleyen çalışmalar için bkz.: Borsi, 1986; Ciucci, 1995.

11 *Arkitekt* dergisinde yayınlanan bir söyleşide Sedat Hakkı Eldem, niteliklerini tanımladığı yerli üslubu "Millî Mimari" olarak adlandırmaktadır ("Millî Mimari Meselesi," 1939). Türkiye mimarlık tarih yazımında bu kullanım yerini daha sonraları İkinci Ulusal Mimari Akımı tanımına bırakır. Bu retrospektif yeniden adlandırmanın sebebi Eldem'in tanımladığı akımı, 20. Yüzyılın başında Mimar Kemaleddin ile Vedat Tek gibi mimarların başını çektiği ilk millî üsluptan (Birinci Ulusal Mimarlık Akımı) ayırtmaktır.

tur. 1943'te Türkiye'ye yerleşecek Alman mimar, eğitimi ve gerçekleştirdiği projeleri ile ülkenin mimarlık ortamında iz bırakmıştır. Daha önce Kamutay Proje Yarışması'nda da jüri üyeliği yapmış İsveçli Tengbom ise tasarımlarında Bonatz'inkine benzer, süslemelerinden arındırılmış çıplak bir klasisist üslup benimsemiştir. 1940'da Mihver Pakı'nın parçası olacak Macaristan'dan katılan Weichinger'in mimari anlayışı da, jüri üyeliği görevini paylaştığı meslektaşlarının kullandıkları dilden farklı değildir. Piacentini ise millî mimari görüşünü kendi tasarımlarında yansıtmının yanı sıra, rejime olan yakınlığını kullanarak devletin mimari stili olarak kabul ettirme çabası içinde olmuştur.¹² Jüriye seçilen veya önerilerde adı geçen Türk mimarların tasarım anlayışları hakkında da benzer bir söylem yürütmek mümkündür.

Jüri üyelerini belirlemede yaşanan gecikme, yarışmanın gidişatına da yansımış ve bunun sonucunda proje teslim dönemi 2 Mart 1942 tarihine kadar uzatılmıştır. Yarışmanın resmen bu tarihte son bulmasının ardından jüri, projeleri değerlendirmek adına 12 Mart 1942 tarihinde Ankara Sergi Evi'nde toplanmıştır. Sekiz günlük değerlendirme sürecinin ertesinde 20 Mart günü sonuçlar belli olmuştur. Jürinin raporu ayrıca özetlenmiş bir şekilde Türk basınında da yer bulmuştur. Bu rapora göre, hiçbir tasarımın kesin zafere ulaşamadığı yarışmaya toplam 49 proje katılmış ve bunlardan ikisi farklı nedenlerden dolayı değerlendirmeye alınmamıştır. Geriye kalan 47 projeden 17'si, müsabaka programının belirttiği özelliklere uygun olmadığından dolayı ilk safhada elenmiştir. İkinci bir değerlendirme aşamasının ardından 30 tasarımdan

Şekil 5. Anıtkabir Proje Yarışması jürisi (Soldan sağa: Arif Hikmet Holtay, Ivar Tengbom, Karoly Weichinger, Muhlis Sertel, Paul Bonatz ve Muammer Çavuşoğlu) Arnaldo Foschini'nin projesini değerlendirirken, Ankara Sergi Evi, Mart 1942.¹³

Kaynak: ARKM.1984-102-0127, Arkitektur- och designcentrum, ArkDes.

¹² Faşist dönem İtalyan mimarisi ve Marcello Piacentini'nin rolü hakkında yapılmış kapsamlı çalışmalar için bkz.: Nicoloso, 1999, 2008, 2018.

¹³ Sağ arkada, Adalberto Libera'nın projesine ait paftaların bir bölümü gözükmektedir. Ivar Tengbom'un arkasında ise henüz tespit edilememiş, camiyi andıran ve büyük olasılıkla yarışma için hazırlanmış bir projeye ait çizimler bulunmaktadır.

Tablo 2. Anıtkabir Proje Yarışması'nda Son Değerlendirmeye Kalan Projeler

Sıra no.	Kimlik no.	Proje Sahibi	Ülke	Mükafat
9	21472	Johannes Krüger	Almanya	Ödül
25	60927	Emin Onat ve Orhan Arda	Türkiye	
44	14916	Arnaldo Foschini	İtalya	
42	11119	Roland Rohn	İsviçre	Satın alma
41	63636	Giovanni Muzio	İtalya	
45	87541	Giuseppe Vaccaro ve Gino Franzi	İtalya	
24	22218	H. Kemali Söylemezoğlu, Kemal Ahmet Aru ve Recai Akçay	Türkiye	
29	12898	Feridun Akozan ve Mehmet Ali Handan	Türkiye	

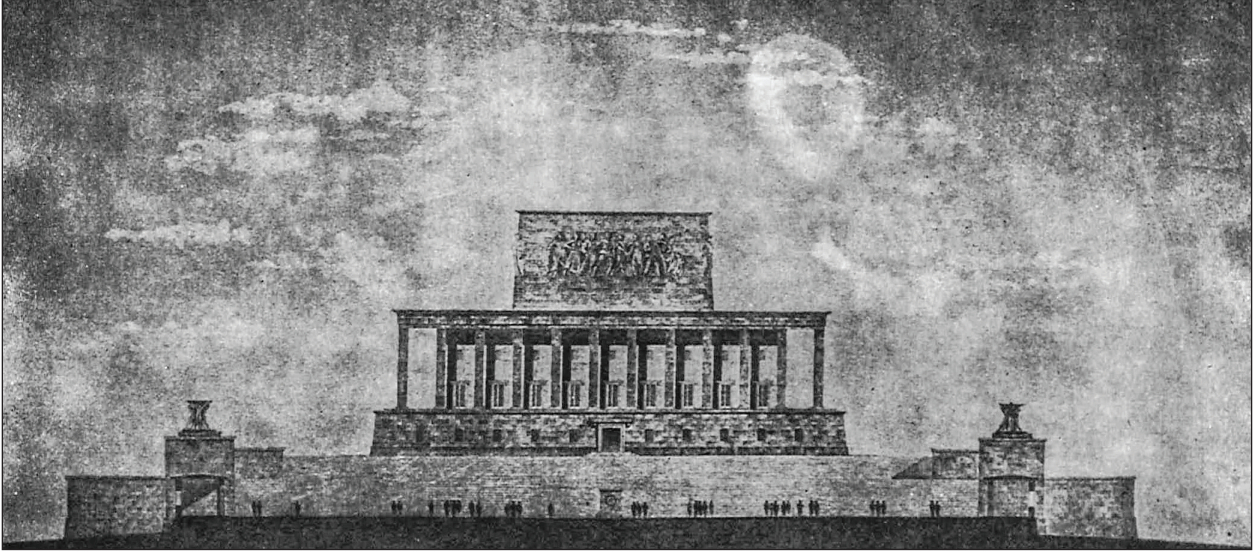
sadece 11'i finale kalmış, son olarak jüri, bu 11 proje arasından üçünü ödüle layık görmüştür (Tablo 2). Bu tasarımların sahipleri Türkiye'den Emin Onat ve Orhan Arda ikilisi, Almanya'dan Johannes Krüger ve İtalya'dan Arnaldo Foschini olmuştur. Jüri ayrıca, geriye kalan altı projeden beşini satın alma ile ödüllendirmiştir. Bu projeler, Türkiye'den Kemali Söylemezoğlu, Kemal Ahmet Aru ve Recai Akçay grubu ile Mehmet Ali Handan ve Feridun Akozan ikilisine, İsviçre'den Ronald Rohn'a ve İtalya'dan Giovanni Muzio ile Giuseppe Vaccaro ve Gino Franzi ikilisine aittir.

Türk mimarlar ile İsviçreli Roland Rohn haricindeki diğer tasarımcılar, yarışmaya ya Mihver Devletleri'nden ya da bu devletlerin işgali veya kontrolü altındaki ülkelerden katılmışlardır. Jüri ve diğer ilgili makamlar, derece alan sekiz projenin sahipleri dışındaki yarışmacıların isimlerini açıklama gereği duymamıştır. Ancak, bu sekiz projeyi sayfalarına taşıyan *Arkitekt* dergisi ("Anıt-Kabir Müsabakası münasibetile," 1942), ileriki sayılarında derece alamayan projelerden bazılarında da ayrıca yer vermiştir. Bu tasarımların sahipleri Selim Benar, Ba-haettin Rahmi Bediz ve Demirtaş Kamçıl grubu ("Anıt Kabir Proje Müsabakası," 1942), Sedad Hakkı Eldem, Necmi Ateş, İtalyan Paolo Vietti-Violi¹⁴ ile Avusturyalı Clemens Holzmeister'dir ("Anıt-Kabir Müsabakası Projeleri," 1942). Marcello Piacentini'nin yayın yönetmenliğini yaptığı *Architettura* dergisinin yarışmaya ayrılan sayısında, bilinen diğer İtalyan projelerinin yanı sıra Adalberto Libera'nın tasarımına da yer verilmiştir

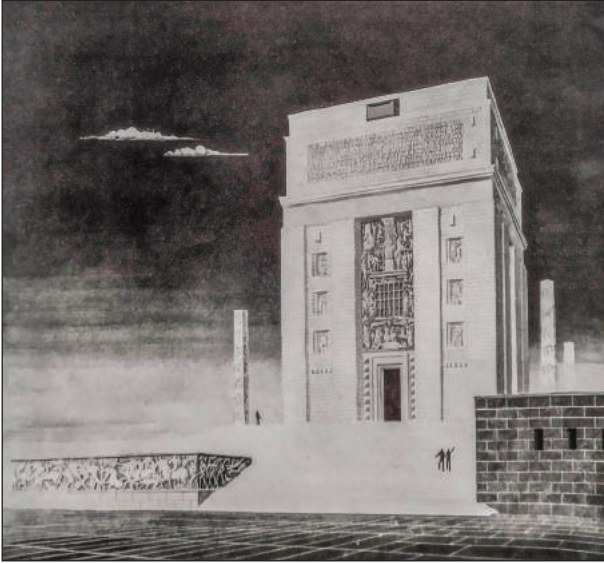
("Progetto dell'architetto Adalberto," 1942). Akademik çalışmalar tarafından ortaya çıkarılan birkaç diğer isim ise Türkiye'den Rüknettin Güney (Osmanağaoglu İlmen, 2007, s. 10) ile Almanya'dan Hans Döllgast ve German Bestelmeyer'e aittir (Wilson, 2015, s. 108). Ayrıca Fransız mimarlık arşivlerine ait envanterlerde, bir yarısı Alman işgali diğer yarısı da işbirlikçi Vichy hükümetinin kontrolü altındaki Fransa'dan; August Perret (Cité de l'architecture et du patrimoine [CAPA], t.y.a), Paul Bigot (CAPA, t.y.b), François Carpentier (CAPA, t.y.c), Louis Süe (CAPA, t.y.d) ile Albert Laprade'nin (Institut français d'architecture, 1995, s. 208) Anıtkabir için proje tasarladıkları bilgisiyle karşılaşılmaktadır.

Yarışmada mükafatlandırılan yerli ve yabancı projelerin tümü, jüri üyelerinin seçiminde de olduğu gibi, dönemin Avrupası'nın genel mimarlık anlayışını yansıtmaktadır. Tasarımlar bir bütün olarak ele alındığında tarihsel referanslar ile milliyetçi atıfların bir karışımını temsil etmektedir (Bozdoğan, 2002, s. 308). Ödül alan üç proje arasındaki tek Türk tasarımı olan Onat ve Arda'nın Anıtkabir'i, Antikçağ Anadolu medeniyetlerine göndermeler yapmaktadır (Şekil 6). Piacentini'nin yakın dostu ve Roma Mimarlık fakültesinin önde gelen profesörlerinden olan Foschini'nin projesi ise gene aynı temsili kaygıları gütmekte ve Antik Roma uygarlığını referans olarak almaktadır (Şekil 7). Krüger'in Anıtkabir'i, kardeşi Walter ile tasarladığı ve Alman milliyetçiliğinin sembolik yapılarından biri olan Tannenberk Anıtı'nda olduğu gibi Ortaçağ kalelerini andırmaktadır (Şekil 8).

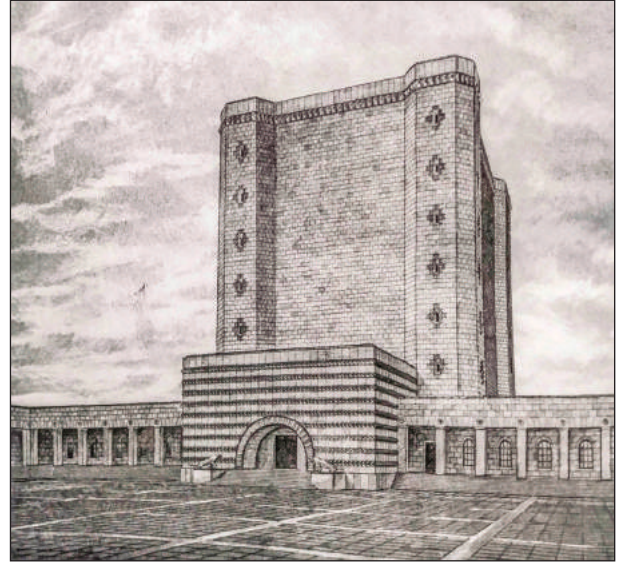
14 O dönemde Vietti-Violi ile çalışmakta olan Macar Mimar Laszlo Kovacs, bu projenin tasarımında da yer almıştır (Giacomelli, 2017; Papotti, 2018).

Şekil 6. Emin Onat ve Orhan Arda'nın Anıtkabir için tasarladıkları yarışma projesi, cephe görünüşü.
Kaynak: "Anıt-Kabir Müsabakası münasibetile," 1942.

Şekil 7. Arnaldo Foschini'nin Anıtkabir projesi, perspektif görünüş.
Kaynak: "Progetto dell'architetto Arnaldo Foschini," 1942.

Şekil 8. Johannes Krüger'in Anıtkabir projesi, perspektif görünüş.
Kaynak: "Progetto dell'architetto Johannes Krüger," 1942.

Davet edilen yabancı jüri üyelerinin, yarışmaya katılanların ve ödül alan mimarların milliyeti göz önüne alındığında, Türk yetkililerin yarışmanın başından sonuna diplomatik bir tutum sergilediği anlaşılmaktadır. Bu durum, Türkiye Cumhuriyeti'nin savaş döneminde korumaya çalıştığı tarafsız dış politikası ile paralellik göstermek-

tedir. Ancak, Türk Hükûmeti bir noktada nihai projeyi belirlemek zorunda kaldığında, kendi iç kamuoyunun talepleri ile yabancı ülkelerin baskıları arasında kalmıştır. Zamana yayılarak çözülen bu durumun ardından, Emin Onat ve Orhan Arda ikilisinin seçilen projesi radikal bir revizyona uğrayarak hayata geçirilmiştir.

Müsabakaya Katılanlar, Katılmak İsteyenler, Katılmayanlar: Anıtkabir Proje Yarışması'nda İtalyan Mimarlar

Arşiv belgelerinde yer alan bilgilere göre, Anıtkabir Proje Yarışması'nın dönemin İtalyan mimarlık ortamında büyük ilgi yarattığı aşikârdır, ancak yarışmaya İtalya'dan katılan projelerin toplam sayısına dair kesin bir bilgi bulunmamaktadır. *Arkitekt* ve *Architettura* dergilerinde yayımlanan, Arnaldo Foschini, Giovanni Muzio, Gino Franzi ve Giuseppe Vaccaro ikilisi, Adalberto Libera ile Paolo Vietti-Violi'ye ait beş projenin dışında, İtalya'dan başka tasarımların da yarışmada yer almış olması imkân dâhilindedir. İtalyan Dışişleri Bakanlığı Diplomatik Arşivinde günümüze kadar ulaşabilmiş, yarışma hakkındaki iki bilgi talebi bu savı güçlendirmektedir. Bu taleplerden ilki mimar ve ressam Lorenzo Cecchi'ye aittir. 14 Şubat 1939 tarihinde Ankara İtalyan Büyükelçiliğine gönderdiği mektupta Cecchi, Atatürk'ün mozolesi için bir proje yarışması açılacağı haberini duyduğunu belirtmekte ve elçilikten müsabakaya dair materyallerin kendisine iletilmesini rica etmektedir (Cecchi, 1939). Ankara Büyükelçiliği, İtalyan Mimar'ın talebini 23 Şubat günü Dışişlerine yöneltmiştir. Elçilik, özel bir komisyonun yarışmanın ana hatlarını belirlemek için çalıştığını ve konunun henüz taslak hâlinde olduğunu aktarmış; son olarak Dışişlerinden Cecchi'ye bu yönde cevap verilmesini talep etmiştir (De Peppo, 1939a). İki yıl sonra yarışmanın resmen açılışının ardından, 1 Nisan 1941 tarihinde, İtalyan Dışişleri, Cecchi'nin geçen sene Haziran ayında vefat ettiği haberini Ankara Büyükelçiliğine iletmıştır. Gönderisinde ayrıca yarışmaya dair gelişmelerin gene de taraflarına iletilmesini talep etmiştir (MAE, 1941). Müsabakanın başlangıcını göremeyen Cecchi'nin Anıtkabir için herhangi bir çalışma yapıp yapmadığına dair bir bilgi bulunmamaktadır.

Müsabaka hakkında bir diğer bilgi talebi, 22 Şubat 1941 tarihinde Milanolu Mimar Cesare Perelli tarafından, hem Ankara İtalyan Büyükelçiliğine, hem de Türkiye Cumhuriyeti Bayındırlık Bakanlığına gönderilmiştir. Atatürk'ün kabri için uluslararası bir proje yarışması açılacağı haberini radyoda dinlediğini belirten Perelli, her iki kurumdan da yarışmaya ait program ve diğer ilgili malzemeleri talep etmiştir (Perelli, 1941a; 1941b). Elçilik bu talebi,

müsabakanın açılışından yedi gün sonra, 8 Mart'ta, Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlığının konu hakkındaki duyurusunu ileterek yanıtlamıştır (Berio, 1941a). Bunun üzerine Perelli'nin ne şekilde hareket ettiği bilinmemekle beraber İtalyan Mimar'ın yarışmaya katılmış olması ihtimal dâhilindedir.

Faşist dönem İtalyan mimarlığının önde gelen isimlerinden bazıları resmî davet almalarına rağmen farklı nedenlerden dolayı Anıtkabir Proje Yarışması'na katılmamışlardır. Bunlardan ilki, Piacentini'ye olan yakınlığıyla bilinen ve Ulusal Faşist Mimarlar Sendikasının (*Sindacato Nazionale Fascista Architetti*) Genel Sekreterliği görevini de üstlenmiş Enrico Del Debbio'dur. Arnaldo Foschini ile de ortak projelere imza atmış olan Del Debbio, o dönemde yerine getirmekte olduğu idari görevlerin iş yükünden dolayı kendisine gelen daveti reddetmek zorunda kalmıştır (Neri ve David, 2006, s. 201). Müsabakaya katılmayan bir diğer İtalyan mimar Angiolo Mazzoni'dir. Mussolini dönemi süresince ülke çapında özellikle birçok tren istasyonunun projesini gerçekleştiren Mazzoni, 28 Mart 1942'de Marcello Piacentini'ye yazdığı mektupta bu duruma değinmiş ve "Coccia"nın¹⁵ kendisiyle beraber Anıtkabir Proje Yarışması'na katılmak istediğini ancak Türk Büyükelçiliğinden kendisine gelen daveti geri çevirdiğini belirtmiştir (Mazzoni, 1942).

Adalberto Libera'nın Projesinin İstanbul'dan Ankara'ya Yolculuğu

Anıtkabir Proje Yarışması'na dair İtalyan Dışişleri Bakanlığı Arşivindeki resmî yazışmalarda karşılaşılan bir diğer isim, İtalyan mimar Adalberto Libera'ya aittir. İtalya'daki Rasyonalist mimari akımının öncülerinden Libera, Piacentini'nin anıtsal mimari anlayışının hâkim olduğu dönemde de İtalyan mimarlık ortamının önde gelen isimlerindedir. Tasarımcı, Esposizione Universale 42 (kısaca E42) gibi Mussolini İtalya'sının en sembolik ve temsili projelerinde yer almıştır. Anıtkabir Proje Yarışması'na da katılan Libera'nın projesi jürinin değerlendirmesi sonucunda herhangi bir derece alamamış, ancak Piacentini'nin *Architettura* dergisinin müsabakaya ayrılan sayısında yer bulmuştur.

Libera'nın adının geçtiği yazışmalardan ilki, dönemin İstanbul İtalyan Başkonsolosu Giuseppe Castruccio'nun

15 Mazzoni'nin el yazısıyla yazdığı mektupta, okunabildiği kadarıyla, bahsi geçen kelimenin "Coccia" veya "Caccia" olması mümkündür. Adı geçen bu kişinin Heykeltraş Francesco Coccia ya da Mimar Paolo Caccia Dominioni olması ihtimal dâhilindedir.

25 Ekim 1941 tarihinde Ankara İtalyan Büyükelçiliğine gönderdiği telgraftır.¹⁶ Castruccio, Libera'nın projesine ait çizimlerin sabah İstanbul'a ulaştığını ve akşama doğru Ankara Büyükelçiliğine yollanacağını yazmaktadır. Bu çizimlerin 31 Ekim'den önce Anıtkabir Yarışma Komisyonu Başkanı Vehbi Demirel'e ulaştırılması gerektiğini dile getiren Başkonsolos, Büyükelçilikten gereğinin yapılmasını talep etmektedir (Castruccio, 1941a). Ayrıca, telgrafın arşivde bulunan kopyasına tutturulmuş, İstanbul Başkonsolosluğu antetli kâğıt parçasında kırmızı kurşun kalemle yazılmış şu notlar yer almaktadır: "1 - Ankara'ya gidecek sandığın tesliminden önce etiketi uygula. 2 - Tasarımcının adını kullanmaktan kaçın, yarışmadan elenme nedeni."

Başkonsolosluğun telgrafına Ankara'dan yanıt iki gün sonra, 27 Ekim günü gelmiştir. Büyükelçi De Peppo, Libera'nın projesinin Castruccio'nun belirttiği şekilde ilgili makamlara teslim edildiğini aktarmış ve Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Müsteşarı'nın verdiği teslim makbuzunu da telgrafına ek olarak göndermiştir (De Peppo, 1941c, ASDMAECI).¹⁷ 31 Ekim günü Castruccio, De Peppo'nun cevabını ve teslim makbuzunun İtalyanca tercümesini İtalyan Dışişleri Bakanlığına iletmıştır (Castruccio, 1941b).¹⁸

Libera'nın ismine uzun bir aradan sonra, 24 Mart 1942 tarihinde, Başkonsolos Castruccio'nun İtalyan Dışişleri Bakanlığına çektiği bir telgrafta tekrar rastlanmıştır. Castruccio, Anıtkabir Proje Yarışması'nın henüz sona erdiği bu dönemde telgraf aracılığıyla Dışişlerine, *Cumhuriyet* gazetesinin Fransızca baskısı *La République*'in 22 Mart tarihli sayısında yayımlanan "Jürinin yabancı üyeleri Ankara'dan ayrıldı" başlıklı haberini iletmektedir. Gazete kupürünü de ek olarak gönderen konsolos ayrıca Adalberto Libera'nın projesine dair bir konuya değinmiştir. Bir önceki senenin (1941) Ekim ayında İtalyan Mimar'ın tasarımına ait bir maketi içeren sandığın İstanbul'dan Ankara'ya gönderildiğini aktaran diplomat, konsolosluk bütçesinden karşılanan gönderim masraflarının geri ödenmesini talep etmektedir (Castruccio, 1942a).

Bunun yanı sıra toplam 11,75 Türk Lirası olan bu harcamaya ait her kalemin tutarını listelerek telgrafına iliş-tirmiştir (Şekil 9). Başkonsolosun bu telgrafı, Anıtkabir Proje Yarışması'nda katılımcıların maketlerden de yararlandığını kanıtlar niteliktedir. Daha önceki yazışmalarda bahsi geçen ve Libera'nın tasarımına ait paftaları içeren sandığın aynı sandık olması oldukça muhtemeldir.

Castruccio'nun talebi üzerine İtalyan Dışişleri Bakanlığı konu hakkında harekete geçmiştir. 16 Nisan 1942 tarihli bakanlık içi yazışmaların birinde Adalberto Libera'nın, İstanbul Konsolosluğu tarafından karşılanan toplam masrafı ödemek için bakanlığa geleceğini aktarmaktadır (MAE, 1942a). Aynı tarihte, bu sefer Libera'nın kendisi İstanbul Başkonsolosluğuna bir mektup göndermiştir. Ancak mimarın mektubunun konusu konsolosluk tarafından kendi adına yapılan harcamalar değil, Anıtkabir Proje Yarışması'nın yeni açıklanan sonuçları hakkındadır. Esprili bir dille projesinin "muhteşem bir şekilde sınıfta kaldığını" ifade eden Libera, başarısızlığının nedenini anlamak adına jüri raporunun bir kopyasını konsolosluktan talep etmektedir. Tasarımcı, Türk hükümeti tarafından satın alınan diğer iki İtalyan projesi ile bir kıyaslama yapıldığında, kendi projesinin hiçbir derece alamamasının tuhaf bir durum olduğunu aktarmıştır. Çizimlerini diğer İtalyan mimarlardan üç ay önce Ankara'ya gönderdiğini ve belki de bu çizimlerin bir depoda unutulmuş olabileceğinden şüphelendiğini; şayet projesi sorunsuz bir şekilde jüriye ulaşmış ve haklı nedenlerden dolayı elenmiş ise de bu nedenleri merak ettiğini ve öğrenmek istediğini dile getirmiş, projesinin kimlik numarasının 12345 olduğu bilgisini de eklemiştir (Libera, 1942).

Castruccio, Libera'nın talebini 9 Mayıs günü Ankara Büyükelçiliğine yöneltmiş (Castruccio, 1942c), Büyükelçi De Peppo ise üç gün sonra Libera'nın mektubuna, jüri raporunun 12345 kimlik numaralı projeye dair bölümünün İtalyanca tercümesini göndererek yanıt vermiştir. *Ulus* gazetesinin 24 Mart 1942 tarihli sayısından alınan bu bölümde jüri, İtalyan Mimar'ın projesinin sanatsal

16 Castruccio'nun bu telgrafı, İtalyan Dışişlerinin uluslararası ticaretten sorumlu müdürlüğü Ufficio Commercio'nun başındaki Antonio Cantoni Marca'nın 2 Ekim 1941'de gönderdiği telgrafa cevaben yazılmıştır. Başkonsolos, iletisinde, projenin yarışma komisyonuna tesliminin ardından, Cantoni Marca'nın gönderdiği bu telgraf ile 23 Ekim'de gönderdiği başka bir yazısını ve Adalberto Libera'nın 9 Ekim'de gönderdiği mektubu, Ankara Büyükelçiliği'nin geri göndermesini istemektedir. Ancak, İtalyan Dışişleri Bakanlığı Arşivi'nde bu üç belgenin herhangi birine rastlanmamıştır.

17 Büyükelçi De Peppo'nun telgrafına ek olarak gönderdiği teslim makbuzuna İtalyan Dışişleri Bakanlığı Arşivi'nde rastlanmamıştır.

18 Teslim makbuzunun İtalyanca tercümesine İtalyan Dışişleri Bakanlığı Arşivi'nde rastlanmamıştır.

DISTINTA delle spese sostenute per il trasporto e spedizione ad Ankara di una cassa contenente un plastico per il mausoleo di ATATURK:

=====

Facchinaggio dalla R. Ambasciata alla stazione di Haidar Pacha.....Ltche.	1,60
Biglietto per la cassa sul cirket	" 0,20
Spedizione Haidar Pacha - Ankara Kgmi. 60.....	" 6,15
Facchinaggio alla stazione di Ankara	" 0,30
Vettura per trasporto cassa dalla stazione alla R. Ambasciata.....	" 1,50
Vettura per trasporto cassa dalla R. Ambasciata al Ministero.....	" 2,==
<hr/>	
Totale Lire Turche	11,75
=====	

Şekil 9. Adalberto Libera'nın projesine ait maketi içeren sandığın, İstanbul'dan Ankara'ya gönderimi sırasında İstanbul İtalyan Başkonsolosluğu tarafından karşılanan harcamalar.¹⁹

Kaynak. Castruccio, 1942a.

özelliklerini takdir ederken, iç mekân ve çevre düzenlemesi hakkında eleştiriler getirmektedir. Anıtkabir'i çevreleyen parkın oldukça şematik olduğunu ve arazinin engebeli yapısına uygun olmadığını aktaran rapor aynı zamanda mozolenin içindeki galerilerin yapının anıtsallığını bozduğunu belirtmektedir (De Peppo, 1942d). Her ne kadar projede millî temsiliyet ve anıtsallık ön plana çıkarılmış olsa da Libera'nın rasyonalist çizgileri, klasisist bir bakış açısına sahip jüri üyeleri tarafından geçerli not alamamıştır.

Adalberto Libera'nın adının geçtiği yazışmalar, İtalyan mimarın projesinin Türkiye'ye olan yolculuğunun yanı sıra yarışmanın gidişatına dair de ipuçları sunmaktadır. 1 Mart 1941 tarihinde resmen başlayan Anıtkabir Proje

Yarışması'nın, hazırlanan ilk şartnameye göre aynı yılın 31 Ekim tarihinde son bulması beklenmektedir. Ancak, jüri üyelerinin belirlenmesindeki gecikme ve savaş şartları gibi nedenlerden dolayı, 25 Ekim 1941'de projelerin son teslim tarihi 2 Mart 1942 tarihine kadar uzatılmıştır. Libera'nın yarışma projesine ait çizimleri, bu değişikliğin duyurulmasından sadece birkaç gün önce Türkiye'ye yola çıkmıştır. Bu nedenle de İtalyan makamları arasındaki yazışmalarda, Ankara Büyükelçiliğinden proje paftalarını ivedilikle 31 Ekim'den önce yarışma komisyonuna ulaştırması istenmektedir. Yarışmanın sonuçlanmasının ardından Libera, Başkonsolos Castruccio'ya yazdığı mektubunda, çizimlerini diğer İtalyan projelerinden yaklaşık üç ay önce gönderdiğini belirtmektedir. Bu bilgiye göre, Libera'nın haricinde yarışmaya katılan diğer

19 Yukarıdan aşağıya harcama kalemleri ve tutarları: Elçilikten [İstanbul Başkonsolosluğu'ndan] Haydarpaşa Tren İstasyonu'na hamaliye bedeli, 1,60 Türk Lirası; sandık için "Cirket" [muhtemelen Şirket-i Hayriye] bileti, 0,20 Türk Lirası; Haydarpaşadan Ankara'ya gönderim bedeli, 6,15 Türk Lirası; Ankara Tren Garı'nda hamaliye bedeli, 0,30 Türk Lirası; Ankara Tren Garı'ndan elçiliğe [Ankara Büyükelçiliği] araç, 1,50 Türk Lirası; elçilikten bakanlığa araç, 2,00 Türk Lirası; toplam, 11,75 Türk Lirası.

İtalyan mimarlar, tasarımlarını belirlenen ilk teslim tarihine yetiştirememiş olup, ancak değişiklik kararından sonra, tahminen Aralık 1941 ile Şubat 1942 arası dönemde Ankara'ya iletmış olmalıdırlar. Bir diğer önemli detay da Libera'nın diğer İtalyan mimarların hareketlerinden haberdar olmasıdır. Müsabakada yer alan İtalyan mimarların Marcello Piacentini'ye olan yakınlıkları göz önüne alındığında, bu katılımlarının bir otoritenin direktifi veya teşviki sonucunda kolektif bir şekilde gerçekleşmiş olması muhtemeldir.

Ankara'da İtalyan Nüfuzu: Mussolini Rejimi'nin Anıtkabir Proje Yarışması'na Yaklaşımı ve Diploması Faaliyetleri

25 Kasım 1939 tarihinde, dönemin İtalya Ankara Büyükelçisi Ottavio De Peppo, Anıtkabir için uluslararası bir mimari proje yarışması açılacağı haberini İtalyan Dışişlerine bir rapor şeklinde iletmıştır. Raporunda, projenin gerçekleştirileceği alanın istimlak işlemlerinin devam ettiğini ve bu sürecin hemen bitiminde yarışmaya dair programın hazırlanacağını aktarmıştır. Bunun yanı sıra, inşa edilecek yapının sadece Atatürk'ün naaşına ev sahipliği yapacak bir mozole mi olacağı, yoksa tüm büyük Türk devlet adamlarının kabirlerinin bulunduğu bir "Pantheon" projesi olup olmadığı hakkında herhangi bir bilgiye ulaşamadığını eklemiştir. İsmi vermediği bir Türk milletvekilinden aldığı istihbarattan Anıtkabir için 10 milyon Türk Lirası bütçe ayrılacağını öğrendiğini ve bu miktarın 150 milyon İtalyan lirasına tekabül ettiğini bildirmiştir. Son olarak, yapının mimari üslubu hakkında da henüz bir fikir bütünlüğü oluşmadığını belirtmiştir. Büyükelçi rapora ek olarak, Türkiye'de Fransızca yayın yapan *Journal d'Orient* gazetesinde konuyla ilgili çıkan bir haberin kupürünü de iletmıştır (De Peppo, 1939b).

Yarışma hakkında Büyükelçilik ve Dışişleri arasındaki yazışmalar bir süreliğine sessizliğe bürünmüş, 21 Ocak 1941 tarihine gelindiğindeyse Elçi De Peppo, yabancı dilde yayın yapan Türk gazetelerinde çıkan haberlere dayanarak, Rasattepe adlı alanda toprak düzleme faaliyetlerinin başladığını İtalyan Dışişleri Bakanlığına iletmış ve mimari yarışmanın uluslararası nitelikte olacağını tekardan altını çizmiştir. Türk yetkililerden aldığı haberlere göre, savaş şartları el vermediği takdirde ve yabancı mimarların katılımının sınırlı kaldığı veya imkânsızlaştığı durumda, Anıtkabir Komisyonu'nun gene de uluslararası mimarlık ve sanat ortamları ile proje hakkında danışmak için iletişimde kalacağını aktarmış, Ocak ayında

Vatan, *Beyoğlu* ve *Journal d'Orient* gazetelerinde yarışma ile ilgili çıkmış haberlerin kupürlerini de raporuna eklemiştir (De Peppo, 1941a).

1 Mart 1941'de De Peppo, Anıtkabir Proje Yarışması'nın resmen başladığını Dışişleri Bakanlığına iletmış ve müsabakanın ana hatlarını ve katılım koşullarını özetlemiştir (De Peppo, 1941b). Sekiz ay sonra, 3 Kasım 1941 tarihinde, Elçilik Müsteşarı Alberto Berio, yarışma projelerinin son teslim döneminin 2 Mart 1942 tarihine kadar uzatıldığı haberini Dışişlerine göndermiştir (Berio, 1941b).

Berio'nun son gönderdiği telgrafta da belirttiği üzere, Anıtkabir Proje Yarışması 1942'nin Mart ayında son bulmuştur. Projeleri değerlendirmek adına jüri üyeleri 12 ile 20 Mart tarihleri arasında Ankara Sergi Evi'nde toplanmışlardır. Bu süre zarfında Ankara İtalyan Büyükelçiliği ile Dışişleri Bakanlığı arasında müsabakaya dair yazışmalar devam etmiş; Büyükelçilik, yabancı dilde yayın yapan Türk gazetelerinde konuya dair çıkmış haberleri düzenli bir şekilde Bakanlığa iletmıştır. Dışişleri Bakanlığının uluslararası ticaretten sorumlu müdürlüğü olan Direzione Generale Affari Commerciali'nin (kısa ca DGAC) başındaki Amadeo Giannini, 15 Mart günü büyükelçiliğe konu hakkında bir telgraf çekmiştir. Jüri üyeleri arasında herhangi bir İtalyan temsilci olup olmadığını öğrenmek isteyen müdürlük, yarışmayı kazanan mimarın isminin ve milliyetinin taraflarına ivedilikle bildirilmesini de talep etmiştir. Telgrafta ayrıca Anıtkabir Proje Yarışması'nın, İtalyan mallarının, özellikle de İtalyan mermerlerinin ithali açısından önem arz ettiği dile getirilmiştir (Giannini, 1942). Giannini'nin bu çıkışı, yarışmanın İtalya'nın çıkarları bakımından hangi noktada konumlandığı hakkında da bir ipucu sunmaktadır.

Büyükelçi De Peppo 16 Mart günü Dışişleri Bakanlığına şu yanıtı vermiştir: "Atatürk anıtı için düzenlenen yarışmanın jürisi üç Türk, bir İsveçli, bir Alman ve bir Macar mimardan oluşmaktadır. Yarışmaya katılanların sayısı otuzdur. [Mart ayının] 12'sinde jürinin çalışmaları başlamıştır. Yarışmanın sonuçlarını size iletceğimi, [...] temin ederim." (De Peppo, 1942a). Büyükelçinin verdiği otuz sayısı, jürinin ikinci değerlendirmeye bıraktığı tasarımların sayısına denktir. Bu durum, hâlen devam etmekte olan değerlendirme süreci hakkında elçiliğin doğrudan jüri veya yakın çevresinden istihbarat aldığını kanıtlar niteliktedir.

De Peppo'nun telgrafı üzerine, jüri üyeleri arasında bir İtalyan temsilcinin olmadığını farkına varan bakan-

lıklar bu durumdan büyük rahatsızlık duymuşlardır. Piacentini'nin jüri üyeliği davetini reddettiğinden haberdar olmadığı anlaşılan İtalyan makamları, bu eksikliğin nedenini öğrenmek için harekete geçmişler ve 24 Mart 1942 tarihinde Ministero della Cultura Popolare "çok acil" koduyla, faşist mimarlar ve sanatçılar sendikalarının birleşiminden ortaya çıkan bir yapılanma olan Confederazione Nazionale Fascista dei Professionisti e degli Artisti'ye konuyla ilgili bir bilgi talebi göndermişlerdir. İletinin ilk cümlelerinde, İtalyan malları ve araçlarının ithali açısından önem arz eden bu yarışmaya ait jüride herhangi bir İtalyanın yer almamasının bakanlık tarafından üzüntüyle karşılandığı dile getirilmiştir. En son olarak, konfederasyonun bu durumdan haberdar olup olmadığı sorulmuş ve yanıtın hızlı bir şekilde taraflarına iletilmesi talep edilmiştir (Luciano, 1942a). Konfederasyon bu karışıklığı çözmek için 1 Nisan günü bakanlığa verdiği yanıtta durumu açıklamanın yanı sıra, Anıtkabir Proje Yarışması'nın süreci hakkında da önemli ipuçları sunmuştur:

Roma'daki Türkiye Cumhuriyeti Büyükelçiliği tarafından bu konfederasyona gönderilen talep üzerine, 1940 yılından bu yana, Atatürk'ün mozolesi için düzenlenecek yarışmaya davet edilecek heykeltıraş ve mimarların ayrıntılı bir listesi taraflarına iletilmiştir. [...]. Ancak bu konfederasyon hiçbir zaman yarışma projelerini inceleyen komisyonun oluşumu ile ilgilenmemiştir. Konfederasyon, bu komisyona hiçbir İtalyan mimarın çağrılmadığını şimdi öğrenmekte ve bakanlığın üzüntüsünü paylaşmaktadır. Ayrıca, bu konfederasyon, bireysel düzeydeki bir istihbarata dayanarak, Roma'daki Türkiye Cumhuriyeti Büyükelçiliği'nin, akademisyen Marcello Piacentini'yi Türkiye'ye davet ettiğini ancak sağlık nedenleriyle kendisinin bu görevi reddettiği bilgisine ulaşmıştır (Confederazione Fascista dei Professionisti e degli Artisti, 1942).

Konfederasyonun Bakanlığa gönderdiği yanıtta, Türk hükümetinin Roma Büyükelçiliği aracılığıyla İtalyan mimarları yarışmaya davet ettiği açıkça dile getirilmektedir. Ayrıca, talep edilmesine rağmen jüride İtalyan temsilisinin olmayışının, bakanlıklar ve Marcello Piacentini ile yaşanan bir iletişim eksikliğinden kaynaklandığı anlaşılmaktadır.

Jüri, 20 Mart 1942 tarihine gelindiğinde yarışmanın sonuçlarını açıklamıştır. 24 Mart tarihinde de Büyükelçi De Peppo, üç projenin ödüle layık görüldüğünü ve bunların

arasında İtalyan Arnaldo Foschini'ye ait tasarımın da olduğunu Dışişleri Bakanlığına iletmıştır. Ayrıca, yarışmada beş mansiyon ödülü verildiğini ve bunlardan ikisinin İtalyan mimarlar Giovanni Muzio ile Giuseppe Vaccaro ve Gino Franzii ikilisine ait olduğu belirtmiştir. De Peppo son olarak, Başbakanlığın ödül alan bu üç projeden birini seçeceğini ve mansiyon kazanan beş projenin hükümet tarafından satın alınması için başvuru yapıldığını ifade etmiştir (De Peppo, 1942b). İki gün sonra De Peppo, Anadolu Ajansı'nın konu hakkındaki 23 Mart tarihli Fransızca haber bültenini ve ödül alan projelerin gazetelerde yayımlanan görsellerini Bakanlığa iletmıştır (De Peppo, 1942c).

Her ne kadar bir İtalyan projesi tek başına yarışmayı kazanamasa da, Arnaldo Foschini'nin tasarımının finale kalması İtalyan makamlarını heyecandırmıştır. Mimarın zaferi, İtalyan jüri üyelerinin belirlenmesi sürecinde yaşanan fiyaskoyu telafi etmek için önemli bir fırsat olarak görülmüştür. Bunun üzerine, bakanlıklar ve diplomatik temsilcilikler yarışmaya dair Türkiye'deki diplomasi ve istihbarat faaliyetlerini hızlandırmıştır. Buna paralel olarak, yarışma sonuçları yurt içi kamuoyu için propaganda malzemesi olarak kullanılmaya başlanmıştır. 28 Mart 1942'de, propagandadan sorumlu bakanlık Ministero della Cultura Popolare, yarışmaya dair haberlerin tüm ulusal basında yayımlandığı bilgisini "acil" koduyla Dışişleri Bakanlığına iletmıştır (Luciano, 1942b).

Yarışmanın sonuçları hakkındaki bilgiler İtalya'ya ulaştıkça, elçilik ve bakanlıklar arasındaki telgraf trafiği de yoğunlaşmıştır. Bunun yanı sıra, o ana kadar genellikle diplomat ve bürokrat seviyesinde gerçekleştirilen yazışmalara, faşist rejimin en üst düzey yetkilileri de dâhil olmuşlardır. Bu durum, İtalyan Devleti'nin Anıtkabir Proje Yarışması'na olan bakış açısı hakkında da bir ipucu vermektedir. Müsabaka, İtalya nezdinde kültürel ve mimari hegemonya alanını genişletmek için kullanışlı bir araç olarak görülmesinin yanı sıra ülkenin ekonomik ve siyasi çıkarları için de önemli bir fırsat olarak algılanmıştır. Bu bağlamda, Mussolini İtalya'sının mimarlığının yönünü belirleyen Marcello Piacentini, ülkenin kültürel meseleleriyle yakından ilgilenen Millî Eğitim Bakanı Giuseppe Bottai'ye 28 Mart 1942 tarihinde bir mektup göndermiştir. Mimar'ın mektubunda kullandığı dil, bakan ile çok yakın olduklarını kanıtlamaktadır. Aynı sıralarda yurt dışında elde edilen bir diğer İtalyan mimarın zaferinden konuyu açan Piacentini, Mussolini ile görüşme talebini şu şekilde dile getirmiştir:

Sevgili Peppino, Roma mimarlık okulumuz adına bir zafer daha. Bratislava'daki üniversite şehri için düzenlenen uluslararası yarışmada [Ernesto] La Padula birinci oldu. Foschini'nin Ankara'da, La Padula'nın şimdiki ve [Luigi] Vagnetti'nin aylar önce Belgrad'daki büyük opera sarayı için aldığı zaferler, aynı zamanda fakültemizin zaferleridir. Foschini ve La Padula, eserlerini senin rehberliğinde, Faşist Mimarlar Sendikası Ulusal Sekreteri [Enrico] Del Debbio ve Mimarlık Fakültesinin Dekanı olarak benle beraber Duce'ye sunmak istiyorlar ve benden böyle bir şeyin mümkün ve uygun olup olmadığını sana sormamı istediler (hatırlarsan aylar önce Vagnetti'nin de parçası olduğu grubu takdim etmiştik.) (Piacentini, 1942b).

Piacentini'nin mektubunda bahsettiği diğer iki uluslararası yarışma 1939'da Belgrad Opera Binası ile 1940'da Bratislava Üniversite Şehri için açılan müsabakalardır. Anıtkabir Proje Yarışması'nda olduğu gibi bu yarışmalara da katılan yabancı mimarların ezici çoğunluğunu Alman ve İtalyan tasarımcılar oluşturmaktadır. Anıtkabir yarışmasında görüldüğü gibi bu müsabakaların sonuçlarında da bir muğlaklık görülmüştür. Bratislava'da Ernesto ve Attilio Lapadula'nın projesi, aldığı ödülü, Alman Hans Wolfgang Draesel ve Willi Kreuer ikilisi ile paylaşmak zorunda kalmıştır ("Internationaler Wettbewerb für eine," 1942). Benzer bir durumla Belgrad Opera Binası için düzenlenen yarışmada da karşılaşmıştır. Luigi Vagnetti, Luigi Orestano, Dante Tassotti ve Pasquale Marabotto'nun oluşturduğu grubun projesi diğer yarışmacılar arasında en yüksek para ödülü ile mükafatlandırılmış olsa da yarışmayı kesin bir zaferle kazanamamıştır (Ibragimova, 2016, s. 30). Bu benzerlikler, İkinci Dünya Savaşı sırasında gerçekleştirilen uluslararası yarışmaların, Avrupa içerisinde Mihver Devletleri'nin yarattığı siyasi atmosferden doğrudan etkilendiğini kanıtlar niteliktedir.

İtalyan mimarların aldığı zaferlerin heyecanıyla Piacentini'nin Bottai'den talep ettiği Duce ile görüşme beklenenin aksine gerçekleşmemiştir. Daha önce Belgrad'da derece alan mimarları resmi bir etkinlikte karşılayan ve projenin hayata geçirilmesi adına Dışişleri'nden bizzat ilgilenmesini talep eden Mussolini, bu sefer Piacentini'nin talebine karşılık vermemiştir. Savaşın olumsuz gidişatının farkına varan Duce'nin düşünceleri artık başka bir yöne çevrilmiştir (Nicoloso, 2018, s. 261-262). Ancak bu redde rağmen Piacentini ve Bottai, İtalya'nın Türkiye üzerindeki kültürel, siyasi ve ekonomik çıkarları için önem arz eden bu yarışma sürecinin

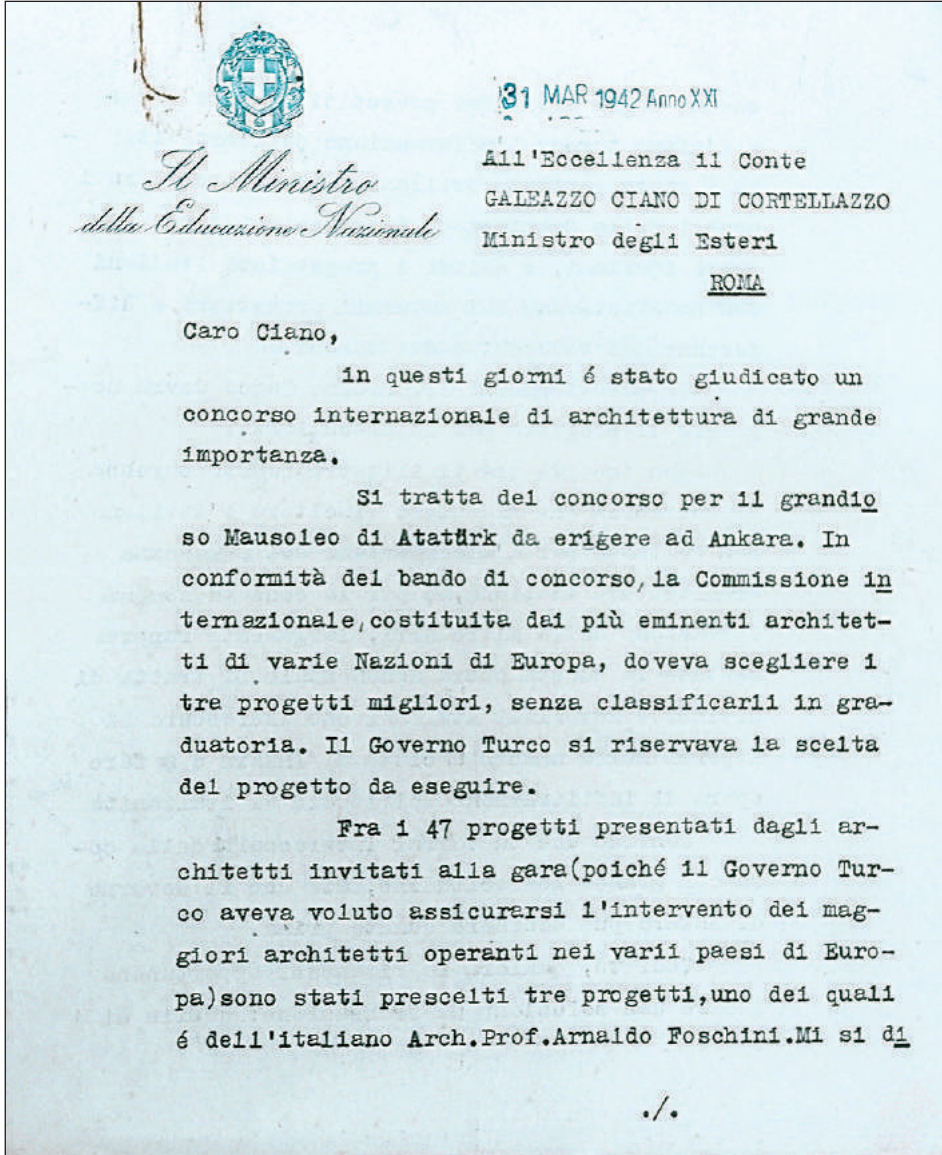
üzerine gitmeye kararlı olmuştur. Millî Eğitim Bakanı, rejimin belki de Mussolini'den sonra en önde gelen ismi olan, Duce'nin damadı ve Dışişleri Bakanı Galeazzo Ciano'ya 31 Mart 1942 tarihinde konu hakkında bir telgraf göndermiştir (Şekil 10). Bottai'nin bu mektupta sarf ettiği cümleler, İtalyan Devleti'nin Anıtkabir Proje Yarışması üzerinden Türkiye'de yerine getirmeyi arzuladığı ulusal menfaatleri özetler niteliktedir:

Sevgili Ciano, bu günlerde büyük öneme sahip bir uluslararası mimarlık müsabakası karara bağlandı. Bahsi geçen bu müsabaka, Ankara'da inşa edilecek büyük Atatürk mozolesi için düzenlenen yarışmadır... Bu günlerde Türk hükümeti uygulamaya konacak projeyi seçmek zorunda kalacaktır. İtalyan projesinin galip gelmesinin, sadece modern İtalyan mimarisi açısından değil, bu anıtsal yapıda geniş ölçüde temsil edilecek diğer sanat dalları açısından da ne kadar arzulanabilir olduğunu sana anlatmama gerek yok. Burada bahsi geçen, doğmakta olan Ankara şehrine hâkim olacak ve İtalyanlığı nüfuz ettirecek İtalyan sanatkarları ve mallarıdır. Ankara hükümetinin en kısa sürede karar verebileceği göz önünde bulunduğunda, bu konuyla büyük bir özenle ilgileneceğine güveniyorum. Eğer gerek olduğunu düşünürsen, bir uzlaşma önerisi olarak Türk Mimar ile İtalyan Mimar'ın nihai proje üzerinde birlikte çalışmasını teklif edersen, buna sen karar ver. Böylece Türklerin millî gururu da korunmuş olur (Bottai, 1942a).

Savaşın gidişatının toplumun ve siyasi erkin ana gündemini belirlediği tarihlerde, rejimin en üst düzey yetkililerinin Anıtkabir projesine gösterdiği olağanüstü ilgi, bu yarışmanın İtalya'nın millî çıkarları açısından ne kadar önemli görüldüğünü açıkça ortaya koymaktadır. Dışişleri Bakanı Ciano, Bottai'nin kendisine gönderdiği mektubu 2 Nisan günü yanıtlamış, Ankara Büyükelçiliği'nin konu ile ilgili gelişmeleri yakından takip ettiğini aktaran şu cümleleri kullanmıştır:

Bugün, İtalyan projesinin uygulanacak proje olarak seçilmesi adına her türlü çabayı göstermesi için söz konusu büyükelçiliğe tekrardan telgraf çektim. Ayrıca, senin tavsiye ettiğin gibi bir uzlaşma önerisinde de bulundum (Ciano, 1942a).

Ciano'nun Bottai'ye yazdığı yanıtta bahsi geçen telgraf, Ankara Büyükelçiliğine ertesi gün ulaşmıştır. Telgrafın ilk bölümünde Ciano, Millî Eğitim Bakanı'nın kendisine ilettiği cümleleri aynen aktarmakta ve uygulanacak

Şekil 10. Milli Eğitim Bakanı Giuseppe Bottai'nin, Dışişleri Bakanı Galeazzo Ciano'ya, 31 Mart 1942 tarihinde Anıtkabir Proje Yarışması hakkında gönderdiği telgrafın ilk sayfası.

Kaynak: Bottai, 1942a.

tasarımın Foschini'nin projesi olması gerektiğini belirtmiştir. Yazışmanın devamında ise, ancak ve ancak Türk makamlarının “yersiz gururlarından” vazgeçmemeleri hâlinde diğer Türk mimarlar ile ortaklaşa bir çalışmaya gidilmesini talep etmiştir. Dışişleri Bakanı son olarak, mansiyon ödülü alan diğer iki İtalyan projesinin yarışma komisyonu tarafından satın alınması için çaba gösterilmesini istemiştir (Ciano, 1942b).

Ciano'nun diplomatik baskı uygulama talebi üzerine Elçilik Müsteşarı Alberto Berio, Türkiye Cumhuriyeti Bayındırlık Bakanı Ali Fuat Cebesoy ile görüşmüş ve 6 Nisan 1942 tarihinde gözlemlerini bir rapor hâlinde Dışişleri Bakanlığına iletmiştir. Berio, Cebesoy'dan, İtalya'ya karşı iyi niyetli ve “bizim istediğimiz yönde etki yapabilecek” bir kişi olarak bahsetmekte ve kendisine iletildiği bilgileri özetleyerek aktarmaktadır:

Jürinin, yarışmanın şartlarına tam olarak uygun bir projeyi bulmadığını ve aralarındaki en iyi üç projeyi eşit derecede değerlendirse de yeni bir yarışmanın düzenlenmesini talep ettiğini [Cebesoy] bana ilettiler. Ancak mevcut koşullar göz önünde bulundurulduğunda, Türk hükümeti bu tür bir çözüme yanaşmaya meyilli değil. Ali Fuad, jürinin yazılı raporunda da tasdiklediği üzere, Foschini'nin projesinin sanatsal değeri hakkında benimle hemfikir olduğunu belirtti ve nihai kararın Başbakanlık tarafından karar verileceğini aktararak konuyla ilgileneyeğine dair güvence verdi. Ancak sözlerinden Türk hükümetinin kararında anıtın ilham kaynağı olan milliyetçi yaklaşımların hâlihazırda ağır bastığını sezdim (Bu konu çerçevesinde Türk basınının, Türk projesinin diğerlerine nazaran, İstanbul'un en önemli camilerinin mimarı Sinan'ın üslubuna daha yakın olduğunu kanıtlamaya çalıştığını ve hükümet kararının "millî vicdanî" tatmin etmesini umduğunu belirtmeliyim) (Berio, 1942a)

Raporunun ilerleyen bölümlerinde Berio, alternatif bir çözüm önerisi olarak, Türk ve İtalyan mimarların ortak bir proje üzerinde birlikte çalışabileceği fikrinden de bahsettiğini aktarmıştır. Ayrıca, görüşmelerinde Cebesoy'un, mansiyon almış İtalyan projelerinin yarışma komisyonu tarafından satın alınmasının kesin gözüyle baktığını eklemiştir. Berio, Türk Dışişleri Bakanlığında bir yetkiliyle de konuştuğunu iletmiş ve Ciano'nun kendisine verdiği talimatlar çerçevesinde hareket etmeye devam edeceğinin güvencisini vermiştir. Bunun kanıtı olarak elçilik müsteşarı iki gün sonra, 8 Nisan 1942 tarihinde, Dışişleri Bakanlığında ikinci bir rapor göndermiştir. Berio, Cebesoy'un ardından, sadece unvanıyla hitap ettiği, Türk Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı Hüseyin Numan Menemencioğlu ile görüşüğünü iletmiştir. 1929'dan Ağustos 1942'ye Müsteşarlık, 1942'den 1944'e Dışişleri Bakanlığı görevlerini üstlenen Menemencioğlu, İkinci Dünya Savaşı süresince Türk dış politikasını şekillendiren önemli diplomat ve siyasetçilerden biri olmuştur. Berio'nun yarışma hakkındaki soruları üzerine, henüz herhangi bir kararın verilmediğini, nihai sonucun toplunun ve basının konu hakkındaki fikirlerine bırakıldığını aktaran Menemencioğlu aynı zamanda her üç projeyi de beğenmediğini eklemiştir. Berio, Menemencioğlu'ndan ayrıca, üst düzey makamların yarışma sonuçları hakkındaki fikirlerini öğrenmiştir. Bu görüşleri Dışişleri için özetlemeye çalışan Berio, ilk olarak Arnaldo Foschini'nin projesini ele almıştır:

Bu çevrelerde dolaşmakta olan yorumları özetlemenin faydalı olacağını düşünüyorum. Foschini'nin projesi, güzelliği, zenginliği ve anıtsal niteliğiyle herkes tarafından büyük beğeni toplamış durumda. Jürinin de yazılı olarak belirttiği aynı görüş, projenin tartışmasız sanatsal niteliklerini tasdik etmektedir [...]. Ancak, bu çevrelerde Foschini'nin projesinin esasen bir Antik Roma zafer takı biçiminde tasarlandığına dair ısrarlı bir vurgu var ve bu da, Türk millî ideallerinden ilham alan bir anıt dikmek isteyen ve öte yandan Anadolu'da hüküm sürmüş medeniyetlerin anısını canlı tutmaya çalışan Kemalist Türkiye'nin hassasiyetlerini göz önüne alan Başbakanlık açısından kararı olumsuz yönde etkileyebilir (Berio, 1942b).

Berio, Türk yetkililerin Foschini'nin projesi hakkındaki görüşlerini aktarırken farkında olmadan faşist dönem İtalyan mimarlarının artık sıradanlaşmış tasarım yaklaşımlarına da değinmiş olmaktadır. Marcello Piacentini'nin rejimin mimari üslubunu büyük oranda belirlediği ve ülkenin mimarlık ortamı üzerinde önemli bir güce sahip olduğu bu dönemde, milliyetçi ve anıtsal nitelikleri öne çıkarmak projelerin ana unsuru hâline gelmiştir. Bu süreç içerisinde İtalya'da gerçekleştirilen ulusal proje yarışmalarında Piacentini'nin çizdiği çerçeve içerisinde yer almayan tasarım ve tasarımcıların galibiyet alması neredeyse imkânsızlaşmıştır. İtalyan mimarlar bu yaklaşımı katıldıkları uluslararası müsabakalarda da göstermiştir. Ancak ısrarla kullanılan bu mimari dil, rejimin gücünün sınırlı veya tamamen noksan kaldığı diğer ülkelerde İtalyan tasarımlarını zafere ulaştırmak yerine tepkiyle karşılaşmalarına yol açmıştır. Piacentini'nin "sağlıklı" ve "evrensel" olarak tanımladığı İtalyan üslubu, dünyadaki diğer mimarlıkları tamamen bilinçli bir şekilde göz ardı etmektedir. Foschini'nin projesi, yarışmayı düzenleyen ülkenin herhangi bir niteliğini göz önünde bulundurmanın yanı sıra, tasarımcının kendi ülkesindeki mimari dili empoze etmeye çalışmakta ve Mussolini rejiminin İtalya dışında da kurmak istediği kültürel hegemonya için bir araç görevi görmektedir. Türk makamlarının İtalyan mimarın projesine önyargılı yaklaşımlarının sebebinde bu faktör de önemli bir yer tutmaktadır.

Raporunun devamında Berio, Türk yetkililerin Emin Onat ve Orhan Arda'nın projesi hakkındaki görüşlerine de yer vermektedir: "Türk projesi de bir sanat eseri olarak takdir edilmektedir, ancak kimileri bu projede en ünlü Türk Mimar Sinan'ın yapıları tarzında Rasattepe'de

yükselecek bir anıt görürken,²⁰ kimileri de Atina Akropolü'nün çok belirgin izlerini görmektedir. Jürinin kararı özellikle iç mekânı eleştirmektedir (Berio, 1942b).

Johannes Krüger'in projesinden de kısaca bahseden Berio, Türk makamlarının bu tasarımı diğer iki projeye nazaran daha az beğendiğini, ancak "kaba sadeliğiyle" Anadolu coğrafyasına uygun olabileceğini düşündüklerini ve bazılarının göre de Rumeli Hisarı'nı anımsattığını aktarmıştır. Elçilik müsteşarı, raporunun bitimine doğru yarışmanın İtalya açısından can alıcı başka bir noktasına değinmiştir:

Ali Fuad'ın da [Cebesoy] bana aktardığına göre, dikkate alınması gereken başka bir unsur, Türk hükümetinin anıtın inşasını yerel malzemelerle, yani özellikle mermer haricinde taş kullanarak gerçekleştirmek istemesidir. Bu durum, ithal malzeme kullanımını geniş ölçüde gerektiren Foschini'nin projesinin seçilmesi açısından bir engel teşkil edebilir (Berio, 1942b).

Berio'nun son olarak aktardığı bu bilgi, İtalya açısından karamsar bir tablo çizmektedir. Rapor, Bottai'nin Ciano'ya yazdığı mektupta "İtalyanlığı nüfuz ettirecek İtalyan sanatkarları ve malları" olarak da özetlediği, faşist rejimin bu yarışma üzerinden gerçekleştirmek istediği kültürel ve ekonomik çıkarlarının artık hayata geçirilmesinin zorlaştığını ortaya koymaktadır. Berio, birkaç gün sonra, 14 Nisan 1942 tarihinde, Dışişleri Bakanlığına kısa bir rapor daha iletmış ve henüz herhangi bir nihai kararın verilmediğini, beklenildiği üzere toplumun millî duyguları tatmin edecek bir sonuç talep ettiğini ama gene de hükümetin Türk mimarların projesine bir türlü yanaşmadığını aktarmıştır. Bunun yanı sıra Berio, sadece unvanıyla hitap ettiği, Türk Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu ile görüşüğünü ve kendisine Türk hükümetinin uluslararası bir çözüm arayışında olduğunu eklemiş ve Bakan'ın ödül alan üç projenin mimarlarından oluşan bir komisyon kurulacağı ve bu komisyona nihai projeyi inceleme görevinin verileceği bilgisini kendisine aktardığını iletmıştır (Berio, 1942c).

Ankara Büyükelçiliğinin İtalya'ya gönderdiği raporlar aynı zamanda Dışişleri tarafından diğer ilgili bakanlık-

lara düzenli bir şekilde iletilmiştir. Bu bakanlıklar arasında propagandadan sorumlu Ministero della Cultura Popolare, ticaret ve ekonomi bakanlıklarının birleşimiyle ortaya çıkan Ministero delle Corporazioni ve Giuseppe Bottai'nin başında olduğu Millî Eğitim Bakanlığı (Ministero dell'Educazione Nazionale) yer almaktadır. Bu sa- yede müsabaka hakkındaki gelişmelerden haberdar olan Bottai, 28 Nisan 1942 tarihinde Dışişlerine konuyla ilgili bir bildiri göndermiştir. Büyükelçiliğin çabalarını överek sözlerine başlayan Bakan, Berio'nun gönderdiği rapor ve ek belgelerin önemini vurgulamaktadır. İlgili dokümanlar arasından özellikle jürinin sonuç raporu üzerinde duran Bottai, bu rapora referans vererek, Foschini'nin projesinin üstünlüğünden bahsetmekte ve ödül alan diğer iki projenin "üslup eksikliğinden dolayı ciddi kusurlu" tasarımlar olduğunun altını çizmekte, son olarak da üstü kapalı bir şekilde Büyükelçi'den durumun İtalya lehine sonuçlanması için daha fazla çaba göstermesini istemektedir: "Bu Bakanlık, Kraliyet Elçisinin, nihai projenin (ister işbirliği içerisinde olsun) [...] İtalyan yarışmacıya verilmesini sağlayacağından emindir" (Bottai, 1942b).

Bottai şüphesiz, diğer İtalyan bakanlara nazaran, Anıtkabir Proje Yarışması hakkında en kesin ve kararlı talepleri olan siyasi figür olmuştur. Bakan, her ne kadar yurt dışında gerçekleştirilen bir mimari müsabaka kendi bakanlığını doğrudan ilgilendirmese de kendisini ve unvanını İtalyan kültürünün savunucusu konumunda görmüştür. Dışişleri bu konuya daha çok ekonomik çıkarlar doğrultusunda yaklaşırken, Millî Eğitim Bakanı Anıtkabir projesini Türkiye üzerinde kültürel bir nüfuz alanı yaratma imkânı olarak algılamıştır. Bu nedenle, konu hakkındaki fikirlerini diğer makamlara açıkça duyurmuş ve büyükelçilik üzerinde baskı oluşturmuştur.

Bottai'nin bildirisi birkaç gün sonra Dışişleri tarafından Ankara Büyükelçiliğine iletilmiştir (MAE, 1942b, ASD-MAECI). Aynı günlerde Elçi Ottavio De Peppo'ya ilginç bir mektup daha ulaşmıştır. Consiglio di Stato (Danıştay) üyesi Raffaele Montagna'nın yazdığı bu uzun mektup, Bottai'nin bildirisi gibi makamlar arası bürokratik ve ast-üst ilişkisini gözetken bir dilin aksine, arkadaşça bir üslupta hazırlanmıştır. Montagna ve De Peppo'nun birbirlerini tanıdıkları aşikârdır. Ancak, mektubun yazarın-

20 Berio'nun aktardığı bu cümle muhtemelen *Cumhuriyet* gazetesinin 30 Mart 1942 tarihli sayısında Yunus Nadi'nin "Anıt-Kabir işinde millî vicdanın tatmin edileceğinden eminiz" başlıklı yazısına atıf yapmaktadır. Nadi, yazısında şu cümleleri sarfetmektedir: "Eğer hükümetin intihabı 25 numaralı proje üzerine takarrür ederse bu Türk çocuklarının Rasadtepede Sinanvari bir abide yükselteceklerine inanıyoruz" (Nadi, 1942).

dan çok içeriği çok daha ilgi çekicidir. Montagna, dostu olarak tanıttığı Foschini'nin büyükelçiliğin çabalarından haberdar olduğunu ve bu nedenle minnettar kaldığını belirterek sözlerine başlamaktadır. Gönderdiği mektubun asıl sebebinin, Büyükelçi'nin ileride Türk yetkililerle yapacağı yarışmaya dair görüşmelerde, kendisine yardımcı olacağını düşündüğü birkaç husustan bahsetmek istemesi olduğunu aktarmaktadır. Bottai gibi jüri raporuna referans vererek Foschini'nin projesini öven ve diğer iki projeyi yeren Montagna, yazısına şu şekilde devam etmiştir:

Öncelikle şunu belirtmek gerekir ki, bu kamuoyu hiçbir zaman samimi olmamakla beraber çıkarı olanlar tarafından uydurulmaktadır. Her ne olursa olsun, bu kamuoyu samimi olsa bile, en önemli eleştirilere hem komite üyeleri nezdinde hem de birkaç dost gazeteci vasıtasıyla karşılık vermek yerinde olur... Foschini'nin projesinin Romalı ve klasik olduğu eleştirisine gelecek olursak (ki bu husus jüri tarafından hiç vurgulanmadı), klasik mimarinin diğer mimariler (Gotik, Hint, Mısır, vs.) gibi yerel bir ifade olmadığını ancak evrensel olduğunu belirtmek yerinde olacaktır. Yüzyıllardır ve hatta günümüzde, dünyanın dört bir yanında inşa edilen anıtsal yapıların hepsi klasik esintilere sahiptir. Fransızlar, İspanyollar, Almanlar, İngilizler, Ruslar ve bunlar gibi milliyetleriyle en çok gurur duyan ülkeler, temsili yapıları için her zaman klasik mimariyi benimsemişlerdir. Şimdi bile Alman Nasyonal Sosyalizmi, yeni mimari üslubunu ararken Gotik'e değil Klasik mimariye başvurdu (Montagna, 1942).

Montagna'nın hedef aldığı ve samimi bulmadığı kamuoyu, Berio'nun da daha önce raporunda detaylı bir şekilde bahsettiği, Antik Roma mimarisini andırması nedeniyle Foschini'nin projesinin aleyhinde görüş bildiren Türk kamuoyudur. Cumhuriyetin kurucusunun naaşına ev sahipliği yapacak anıtın tasarlanması gibi millî bir meselede yabancı mimarların söz sahibi olabilme olasılığına karşı iç kamuoyunun tepkileri, yarışma öncesinde, boyunca ve sonrasında da devam etmiştir. Henüz yarışma meselesi taslak hâlindeyken, Bakanlar Kurulu'nun sadece Avrupa'lı mimarların katılım göstereceği sınırlı bir yarışma açma

planı bu tepkiler sayesinde hayata geçirilememiş ve yerli mimarlara da açık bir müsabakaya dönüşmüştür (Batur, 1997, s. 75). Sonuçların açıklanmasının ardından dönemin mimarlık dergileri katılım gösteren ve ödül alan projeler hakkında farklı görüşler bildirmişlerdir. Zeki Sayar'ın Arkitekt dergisi tüm tasarımlara eleştirel yaklaşırken ("Anıt-Kabir Müsabakası münasibetile," 1942), Yapı dergisi ise Onat ve Arda'nın projesine açıkça destek vermiştir (Şener, 2006, s. 92-99). Her ne kadar bazı noktalarda fikir ayrılıkları olsa da hem mimarlık dergileri hem de günlük basının büyük bir bölümü, Anıtkabir'in projelendirilmesinde yabancı mimarların rolüne mesafeli durmuş ve Türk tasarımcıların lehinde kamuoyu oluşturmaya çalışmıştır.²¹

Mektubun bu bölümü, Bottai'nin gönderdiği telgraflarda da üzerinde durduğu ve Piacentini'nin İtalyan mimarisini konu alan yazılarında da vurgulu bir şekilde altına çizdiği, "klasik mimari evrenseldir" fikrini tekrarlamaktadır (Piacentini 1942h; 1942i). Antik Roma'yı referans noktası olarak benimseyen ve dünya üzerindeki diğer tüm mimari üslupları özellikle dikkate almayan bu mimari anlayış, Mussolini İtalya'sının içinde bulunduğu düşünce yapısını da ayrıca özetlemektedir. Montagna'nın uzmanlık alanı ve konunun ele alınış biçimi göz önüne alındığında, bu bölüme dair içeriğin Foschini'nin etkisi altında veya doğrudan katkısıyla yazıldığı sonucuna varmak mümkündür. Mektubun son bölümünde Montagna, Foschini'nin Anıtkabir'in kesin projesinde yer almak için ödül alan diğer mimarlar ile işbirliğine açık olduğu bilgisini şu şekilde vermektedir:

Merhum cemiyetin Cenevre'deki sarayı için de benzer bir prosedür izlenmişti. Eğer Türk hükümeti Alman tarafından baskı görürse, Foschini seçilen üç proje arasında bir işbirliğine gidilmesi ihtimalini reddetmeyecektir, çünkü karşısındaki mimarların kendisinden daha az güvenli ve deneyimli olduğuna ve onlar üzerinde hâkimiyet kurup İtalyan ruhunu temsil eden bir eserle sonuçlandırabileceğine inanmakta (Montagna, 1942).

Montagna'nın mektubunda "merhum cemiyet" olarak tanımladığı oluşum Milletler Cemiyeti'dir. İkinci Dün-

21 Dönemin Türkçe günlük basınında çıkan ve Anıtkabir tasarımının Türk mimarlara ait olması gerektiğini savunan görüş yazısı örnekleri için bkz.: Yalçın, 1942; Kozanoğlu, 1942; Nadi, 1942.

ya savaşına götüren koşulların ortaya çıkmasını engellemekte başarısız kalarak fiilen etkisizleşen organizasyon, barış umutlarının hâlen taze olduğu ilk yıllarında, Cenevre'deki genel merkezine ev sahipliği yapacak bina için uluslararası nitelikte bir mimari proje yarışması düzenlemiştir. Dünya çapında büyük ilgi gören bu "Milletler Sarayı" yarışmasına mimarlık tarihine adını yazdıracak birçok mimar katılmıştır. Müsabaka ayrıca, hâlihazırda birbirleriyle mücadele içinde bulunan klasisist ve modern mimarlık anlayışları için de yeni bir rekabet alanı açmıştır. Yıllar sonra Anıtkabir projesinin jüri üyeleri arasında yer alacak Ivar Tengbom, Milletler Sarayı yarışması için de aynı görevi üstlenmiştir. Marcello Piacentini'nin tasarımının mansiyona layık görüldüğü müsabakada, klasisist dil kesin bir üstünlük sağlasa da birincilik ödülü beş proje arasında paylaşılmıştır (Papini, 1927). Bu sonucun üzerine jüri, nihai projenin, ödül alan beş tasarımın mimarları tarafından birlikte hazırlanması kararını vermiştir. İtalyan Carlo Broggi, Macar Jozsef Vago, İsviçreli Julien Flegenheimer ve Fransız Camille Lefèvre ile Henri-Paul Nénot'un işbirliğinin ürünü olarak ortaya çıkan tasarımın inşası 1938 yılında, dünya savaşının arifesinde tamamlanmıştır.²²

Montagna (1942), mektubunda, Milletler Sarayı yarışmasında izlenen prosedürün bir benzerinin Anıtkabir için de uygulanabileceğini aktarmaktadır. Ancak, mektubun bu bölümünde dikkat çekici bir başka unsur, Almanya'nın Türk yetkililer üzerinde baskı yapma ihtimali üzerinde durulmasıdır. Montagna, İtalya'nın yarışma hakkında diplomatik kanallar üzerinden yürütmeye çalıştığı faaliyetlerin bir benzerini Alman makamlarından beklemektedir. Faşist İtalya ve Nazi Almanya'sı arasındaki siyasi ve askeri ittifak, Anıtkabir yarışmasında yerini bir tür kültürel ve ekonomik rekabete bırakmıştır. Bu durumu, İkinci Dünya Savaşı'nın sürdüğü dönemde, Bratislava Üniversite Kenti, Belgrad Opera Binası ve Sofya Belediye Sarayı gibi diğer uluslararası yarışmalarda da görmek mümkündür.

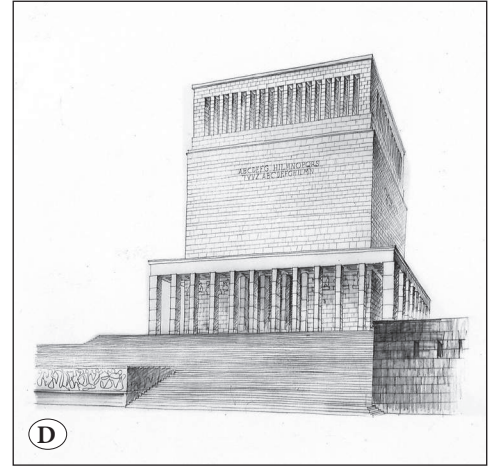
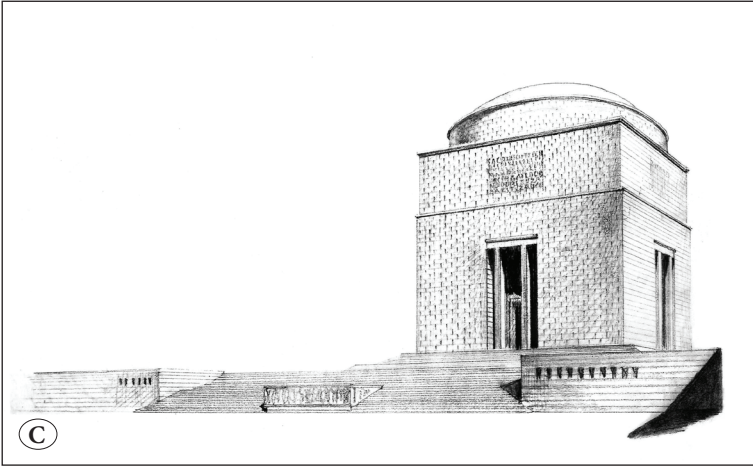
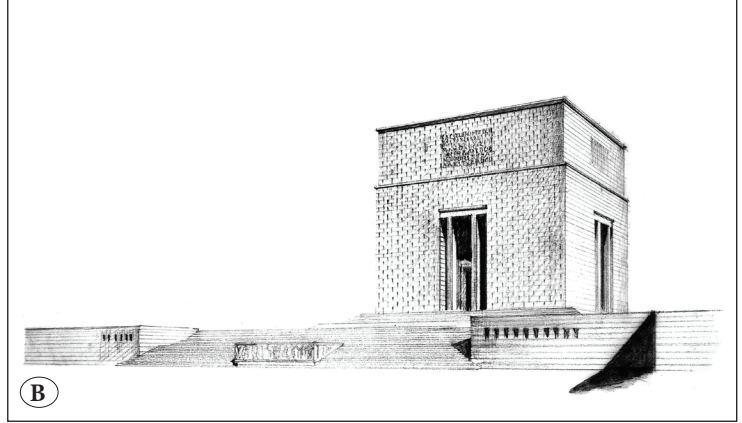
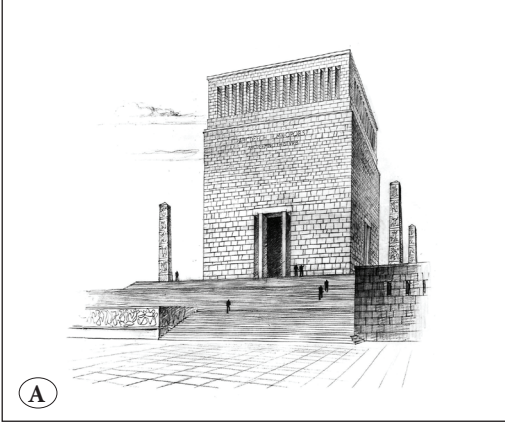
Mektubun bir diğer ilgi çekici tarafı, Montagna'nın aynı zarf içinde De Peppo'ya gönderdiği dört adet görseldir. Bu görseller, Foschini'nin Anıtkabir için hazırladığı dört ön projeye ait perspektif çizimlerinin fotoğraflarıdır. Montagna, mektubunda bu çizimlere referans vererek, Foschini'nin tasarım anlayışının aslında ne kadar zengin ve esnek olduğunu anlatmak istemiştir. Böylece, İtalyan

mimarın, nihai projede yer almak için gerektiği takdirde kendi tasarımında değişikliklere gidebileceğinin garantisini vermektedir.

Foschini'nin Anıtkabir için tasarladığı bu dört ön proje, hacimsel farklılıklarına rağmen, mimari üslup ve tipoloji açısından birbirlerine oldukça benzemektedir. Mozolenin her dört varyasyonu da merkezi kare plana sahip yüksek kütlelerden oluşmaktadır. Rasattepe'nin zirvesine konumlandırılan bu yapılara geniş ve anıtsal bir merdiven ile ulaşılmaktadır. Bu projelerden ilki, yarışma komisyonuna gönderilen tasarımın henüz detaylandırılmamış hâlini andırmaktadır (Şekil 11A). Geriye kalan üç tasarımdan ikisi arasındaki tek farkı sadece bir kubbe belirlemektedir (Şekil 11B ve 11C). Bu iki proje ayrıca, Foschini'nin Roma'daki E42 için tasarladığı Aziz Pietro ve Paolo Katedrali'nin daha yalın bir versiyonunu çağrıştırmaktadır. Projelerden en sonuncusu ise ilginç bir şekilde, uygulamaya geçirilecek Anıtkabir projesine, Emin Onat ve Orhan Arda'nın yarışmaya gönderdikleri tasarımlarından daha çok benzemektedir (Şekil 11D).

De Peppo, Montagna'nın mektubunu 13 Mayıs 1942 tarihinde yanıtlamış ve Foschini'nin projesinin Türk makamları tarafından yeniden değerlendirilmesi için elinden gelen herşeyi yaptığını fakat, jürinin de raporunda belirttiği üzere, tasarımın iç mekânının beğenilmediğini aktarmıştır. Ayrıca, genel yönelimin Türk projesi lehine olsa da henüz nihai kararın verilmediğini dile getirmiştir (De Peppo, 1942e). Montagna ile yaptığı yazışmayı izleyen günlerde De Peppo, Anıtkabir meselesi hakkında Türk makamları ile tekrar iletişime geçmiştir. Dışişleri Müsteşarı Menemencioğlu ile görüşen İtalyan diplomat, aldığı bilgileri bir rapor şeklinde 30 Mayıs günü İtalyan Dışişleri Bakanlığına iletmiştir. Foschini'nin projesinin niteliklerini yeniden vurguladığını aktaran De Peppo'nun bu görüşme sırasında ön proje çizimlerini Menemencioğlu'na göstermiş olması muhtemeldir. Rapor, Başbakanlığın, kamuoyu görüşünü göz önünde bulundurarak, her üç projeyi de eleme kararını verdiğini; birincilik ödülünün sadece Emin Onat ve Orhan Arda'nın projesine verileceğini, Foschini ile Krüger'in tasarımlarının ise ikincilik ödülünü paylaşacağını dile getirmektedir. De Peppo son olarak, Türk hükümetinin nihai projenin tasarımı için seçilen üç projenin mimarlarına danışabileceğini belirtmiştir (De Peppo, 1942f).

22 Cenevre Milletler Sarayı Uluslararası Mimari Proje Yarışması'nda klasisist üslubun tesirini ele alan bir çalışma için bkz.: Gubler, 1995.

Şekil 11A. Arnaldo Foschini'nin Anıtkabir Proje Yarışması için tasarladığı ön proje, varyant 1.

Kaynak: Montagna, 1942.

Şekil 11B. Arnaldo Foschini'nin Anıtkabir Proje Yarışması için tasarladığı ön proje, varyant 2.

Kaynak: Montagna, 1942.

Şekil 11C. Arnaldo Foschini'nin Anıtkabir Proje Yarışması için tasarladığı ön proje, varyant 3.

Kaynak: Montagna, 1942.

Şekil 11D. Arnaldo Foschini'nin Anıtkabir Proje Yarışması için tasarladığı ön proje, varyant 4.

Kaynak: Montagna, 1942.

Büyükelçi'nin İtalya'ya gönderdiği bu son rapor, uzun süredir belirsizliğini sürdüren Anıtkabir meselesinde artık bir sona gelindiğini işaret etmektedir. Ancak raporda kullanılan dile ve verilen bilgilere göre durumun İtalyan projesinin aleyhinde geliştiği oldukça açıktır. 10 Haziran 1942 tarihinde De Peppo, İtalyan Dışişleri Bakanlığına son kez "Atatürk'ün mozolesi" konulu bir telgraf çekmiştir. Büyükelçi, aynı gün *Ulus* gazetesinde yayımlanan, Anıtkabir yarışmasına dair Başbakanlık basın açıklamasına dayanarak, 30 Mayıs'ta gönderdiği rapordaki bilgilerin

teyit edildiğini ancak uygulama projesinin birincilik alan mimarlara, yani Emin Onat ve Orhan Arda'ya verildiğini aktarmıştır (De Peppo, 1942g). De Peppo'nun telgrafı ve ek olarak gönderdiği basın açıklamasının İtalyanca tercümesi, 26 Haziran günü Dışişleri tarafından, yarışmayı yakından takip eden diğer üç Bakanlık, Ministero della Cultura Popolare, Ministero delle Corporazioni ve Ministero dell'Educazione Nazionale'ye iletilmiştir (Cantoni Marca, 1942).

Marcello Piacentini, Anıtkabir Proje Yarışması ve “Dünyada Roma Mimarisi”

Anıtkabir Proje Yarışması'nın sonuçları İtalyan basınında ilk olarak, Marcello Piacentini'nin yayın yönetmenliğini üstlendiği *Architettura* dergisinin 31 Mart 1942 tarihinde yayımlanan 2 numaralı dergi ekinde yer bulmuştur. “Yurt dışının gündemi İtalyan Mimarisi” başlıklı haberde Foschini'nin Ankara'da elde ettiği başarı, aynı sıralarda Ernesto ve Attilio Lapadula'nın Bratislava'daki uluslararası yarışmada kazandığı zaferle birlikte verilmektedir. Her iki müsabakanın detaylarına kısaca yer verilen yazı şu cümleler ile son bulmaktadır:

Bu iki yarışmanın sonucu doğru bir şekilde vurgulanmalıdır, çünkü bu sonuç İtalyan mimarisinin rahatlıkla yurt dışında takdir gördüğünü göstermektedir. Bu durum, sadece ülkemizi ve yarışmaya katılan mimarların yetiştirildiği mimarlık okullarını onurlandırmakla kalmaz, aynı zamanda İtalyan mimarisinin yarının Avrupa'sında, zaferle sonuçlanacak savaşın ardından gerçekleştirilecek büyük çaplı inşa ve yeniden yapılandırma faaliyetlerinde önemli görevler üstlenmesi açısından umudumuzu ve amacımızı canlı tutar. Gücünü parlak tarihî geleneğinden alan ülkemiz böylece hepimizin umduğu şekilde konumunu tekrardan kazanmış olur (“L'architettura Italiana all'ordine,” 1942).

Architettura dergisinde yer verilen bu cümleler, Piacentini'nin uluslararası yarışmalarda alınan zaferler üzerinden kuracağı mimarlık söyleminin ilk denemelerindedir. Mimar, İtalyan projelerinin Ankara, Bratislava ve Belgrad'daki yarışmalarda kazandıkları başarılarını, savunuculuğunu yaptığı mimari üslubun yekpare bir zaferi olarak görmektedir. Piacentini'nin yazılarında (Piacentini, 1938, 1939, 1942h, 1942i; “Progetto vincitore nel concorso,” 1940; Roisecco, 1943) ve yarışmalarında düzenli bir şekilde tekrarladığı bu söylem aynı zamanda Mussolini rejimi tarafından kullanılan bir iç propaganda malzemesine dönüştürülmüştür. İtalyanca günlük basın ve diğer yayınlar, İtalyan mimarların yurt dışında edindikleri bu başarıları, Piacentini'nin önceden çizdiği çerçeveye içerisine oturtarak sayfalarında geniş bir yer vermişlerdir (“Un progetto Italiano,” 1942; “Il monumento,” 1942; “Architetti romani,” 1943). Böylece, mimarın kendi tasarım anlayışını empoze etmek için kullandığı bu dil, aynı zamanda faşist rejimini propaganda faaliyetlerinin bir parçası olmuştur.

Piacentini, haberin dergi ekinde yayımlanmasının ardından, *Architettura*'nın bir sayısını tamamen Anıtkabir Proje Yarışması'na adamaya karar vermiştir. Bu bağlamda, 14 Temmuz 1942 tarihinde yarışmanın jüri başkanlığını üstlenen Paul Bonatz'a bir mektup göndererek, Johannes Krüger ve “Türk mimarın” tasarımlarının görsellerini talep etmiş; methiyeler düzduğu Bonatz'tan ayrıca jürinin her proje için yazdığı karar metinlerini kendisine göndermesini rica etmiştir (Piacentini, 1942c). Aynı gün İtalyan mimar, *Architettura* dergisinin editörlüğünü yürüten Mimar Plinio Marconi'ye ayrı bir mektup göndermiş, konu hakkında Bonatz'a yazdığını aktarmış ve yarışmada derece alan beş İtalyan projesine dair materyalleri hızlı bir şekilde toplamasını talep etmiştir (Piacentini, 1942d).

Bonatz, 27 Temmuz'da Piacentini'nin mektubuna verdiği yanıtta, İtalyan projelerinin yarışmada aldıkları derecelerden övgüyle bahsederek bu başarıların, Piacentini'nin Brescia kentinde gerçekleştirdiği Piazza della Vittoria projesi ile başlayan Yeni İtalyan Mimarisi çağının ürünleri olduğunu aktarmıştır. Jüri raporunun projelere dair kısımlarını gönderen mimar, çizimlerini Piacentini'ye iletmesi için ayrıca Johannes Krüger ve Emin Onat'a çağrıda bulunduğunu dile getirmiştir (Bonatz, 1942). Ertesi gün Marconi, Piacentini'ye, projelere ait materyalleri edinebilmek için derece alan İtalyan mimarlara yazdığını belirtmiştir (Marconi, 1942a).

8 Ağustos'ta Piacentini, kendisine ulaşan eskiz ve metinler için Bonatz'a bir teşekkür mektubu yazarak “İtalyanların mimarlığına layık görülen bu onur ve ödüller” için teşekkür etmiştir (Piacentini, 1942e). Onbir gün sonra da Krüger, Piacentini'ye yazdığı mektupta hem çizimlerini iletmiş hem de İtalyan mimarın Türk yetkililer tarafından görevlendirilip görevlendirilmediğini sormuştur (Krüger, 1942). Piacentini, bir ay sonra Krüger'e gönderdiği yanıtta, bu dergi çalışmasını kendi inisiyatifi ile gerçekleştirdiğini ve Türk makamları ile bir ilişkisinin olmadığını aktarmış, ayrıca, kendisine zamanında jüri üyeliği için teklif geldiğini ancak sağlık nedenlerinden dolayı reddettiğini belirtmiştir (Piacentini, 1942g).

16 Eylül'de Piacentini, dergide yayımlanacak metni Marconi'ye göndermiş ve kendisinden boşlukları doldurmasını talep etmiştir (Piacentini, 1942f, BST). Marconi, 5 Ekim'de, Millî Eğitim Bakanı Giuseppe Bottai'nin Foschini'ye yazdığı tebrik mektubunu da dergiye eklediğini ve sayının basıma gönderildiğini, ancak, Adalberto

Libera'nın şehir dışında olduğundan dolayı projesine ait plan çizimlerini kendisine ulaştıramadığını dile getirmiştir (Marconi, 1942b).

Architettura dergisinin Anıtkabir Proje Yarışması'na adanan sayısı nihayet 1942'nin Kasım ayında yayımlanmıştır. Derginin kapağında Foschini'nin projesinin cephe çizimine yer verilmiştir (Şekil 12). Yarışma hakkındaki 21 sayfanın ilk ikisi Piacentini'nin metni, Bonatz'ın eskizleri (Şekil 13) ile Bottai'nin mektubuna ayrılmış; geriye kalan sayfalarda sırasıyla Arnaldo Foschini, Johannes Krüger, Giovanni Muzio (Şekil 14), Giuseppe Vaccaro-Gino Franzi ikilisi (Şekil 15), Adalberto Libera (Şekil 16) ve en son olarak da Paolo Vietti-Violi'nin (Şekil 17) projelerine yer verilmiştir. "İtalyan mimarlığının yurt dışındaki zaferinden mutlu ve gururluyuz" cümleleri ile başlayan sayıda Emin Onat ve Orhan Arda'nın projesi yer almıştır. Her ne kadar Piacentini, Türk mimarların tasarımını talep etmiş olsa da bu projeye dair çizimlerin kendi-

sine gönderilip gönderilmediğine dair bir bilgi bulunmamaktadır. Piacentini ayrıca, Onat ve Arda ikilisinin tek bir şahıs olduğunu düşünmektedir. Derginin başlangıç metninde yazım hatalarıyla beraber Türk projesinin müellifinin "Mimar Prof. Rmin Onat-Orham Arda" olduğu belirtilmektedir (Piacentini, 1942h). Bu bilgileri teyit etme ihtiyacı duyulmaması bile Türk mimarların projesi ile yarışmanın gerçekleştirildiği ülkeye önem verilmediğini ve sadece İtalyan zaferine odaklanıldığını kanıtlar niteliktedir (Fındıklı, 2018, s. 105-106).

Piacentini, daha önceki yazılarında yer verdiği söylemlerini, *Architettura*'nın Anıtkabir sayısı için hazırladığı metinde de tekrarlamıştır. İtalyan mimarların müsabakada elde ettiği başarıları, kültür alanında alınmış fetihler olarak tanımlayan Piacentini, bu başarılarla ülkenin askeri kazanımları arasında paralellik kurmaktadır. "Sağlıklı ve modern İtalyan Mimarisi"nin yurt dışında da büyük beğeni topladığını, geleneksel ile günceli harmanladığı-

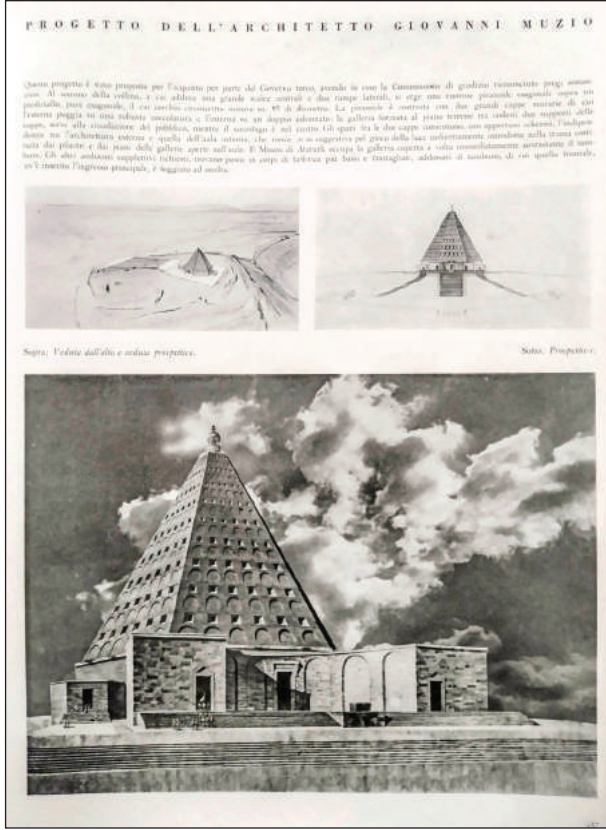
Şekil 12. *Architettura* dergisinin 1942 tarihli 11. sayısının kapağı.

Kaynak: *Architettura*: rivista del sindacato nazionale fascista architettura, 1942.

Şekil 13. *Architettura* dergisinin 1942 tarihli 11. sayısında yayımlanan Paul Bonatz'a ait eskizler.

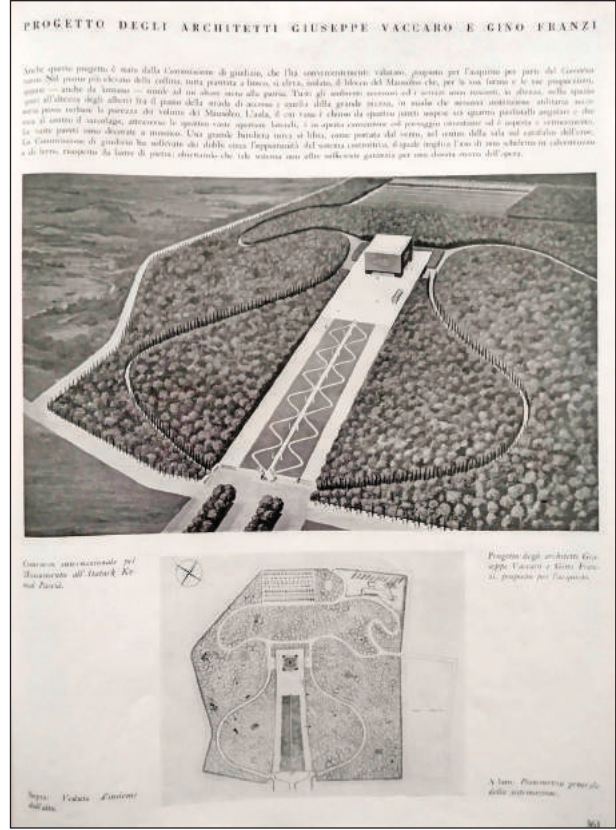
Kaynak: Piacentini, 1942h.

Şekil 14. *Architettura* dergisinin 1942 tarihli 11. sayısında Giovanni Muzio'nun Anıtkabir projesine ayrılan bölüm. Kaynak: "Progetto dell'architetto Giovanni Muzio," 1942.

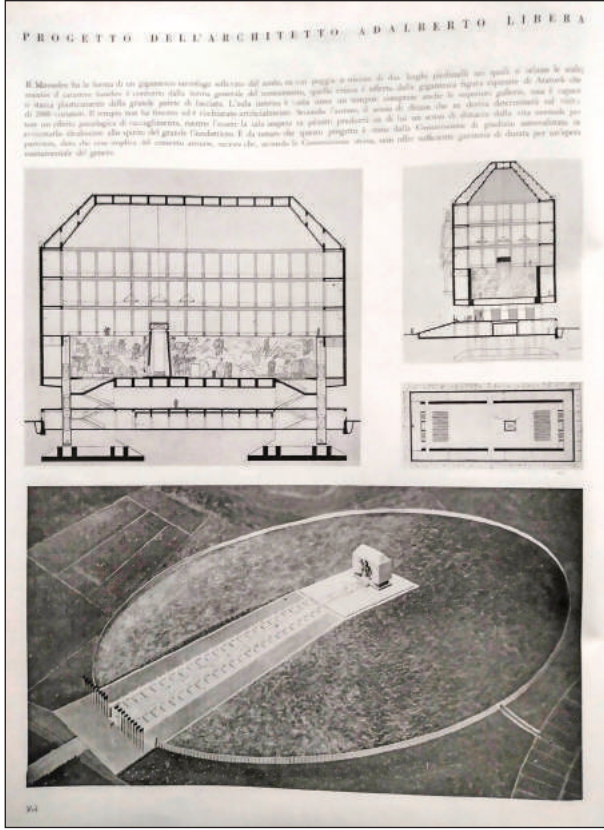
ğını ve Bonatz'ın da belirttiği üzere bu durumun Roma Okulu'nun bir başarısı olduğunu dile getirmiştir. Belgrad, Bratislava ve diğer birkaç uluslararası başarılarla da kısaca değinen Mimar, Anıtkabir müsabakasında derece alan İtalyan projelerini de tek tek betimlemiştir (Piacentini, 1942h).

Piacentini'nin farklı yazı ve yazışmalarında parça parça yer verdiği mimarlık söylemleri, 1942'nin Kasım ayında *Augustea* dergisinde yayımlanan "Dünyada Roma Mimarisi" başlıklı makalede toplanmıştır. Mimar, tasarım anlayışını, aralarında Anıtkabir Proje Yarışması'nın da olduğu üç uluslararası yarışmada kazanılan İtalyan başarılarına dayandırarak dile getirmektedir. Daha önceki yazılarında da sık sık başvurduğu bu örnekleme, Mimar tarafından bu sefer daha detaylı bir şekilde ifade edilmek-

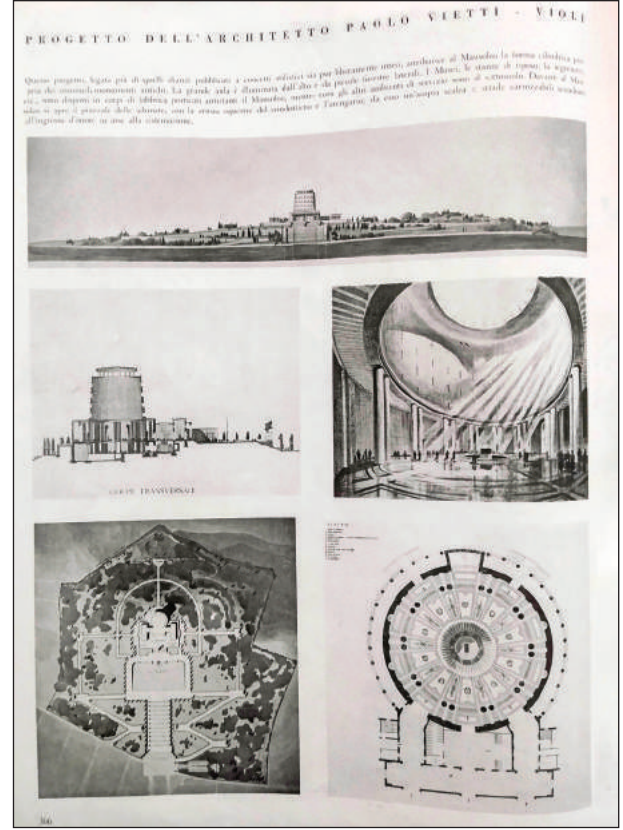

Şekil 15. *Architettura* dergisinin 1942 tarihli 11. sayısında Giuseppe Vaccaro ile Gino Franzi ikilisinin Anıtkabir projesine ayrılan bölüm. Kaynak: "Progetto degli architetti Giuseppe Vaccaro e Gino Franzi," 1942.

tedir. "Bu başlık, sanılabileceği üzere Antik Roma mimarisini değil de modern mimariyi, daha da doğrusu güncel mimariyi ele almak istediğimin farkına varanlar için haddini bilmez görünebilir" sözleriyle yazısına başlayan Piacentini, makalenin devamında, yurt dışında kazanılan başarılarla uluslararası arenada da onay alan "klasik" İtalyan mimarisinin evrensel ve güncel olduğunu belirtmiştir. Foschini'nin Anıtkabir tasarımını da ele alarak bu düşüncelerini kavramsal bir düzleme oturtmaya çalışan Mimar bunun yanı sıra, mimarlık ve şehircilik alanında en aktif milletlerin, İtalya ve Almanya gibi totaliter devletlerden çıkmasının bir tesadüf olmadığını dile getirmiştir. Piacentini'ye göre mimari, bu genç ve sağlıklı milletlerin uyanışının bir yansımasıdır (Piacentini, 1942i).

Şekil 16. *Architettura* dergisinin 1942 tarihli 11. sayısında Adalberto Libera'nın Anıtkabir projesine ayrılan bölüm. Kaynak: "Progetto dell'architetto Adalberto Libera," 1942.

Şekil 17. *Architettura* dergisinin 1942 tarihli 11. sayısında Paolo Vietti Violi'nin Anıtkabir projesine ayrılan bölüm. Kaynak: "Progetto dell'architetto Paolo Vietti-Violi," 1942.

Savaş Sonrası İtalya, Nezh Eldem ve Anıtkabir'in İnşası

Anıtkabir Proje Yarışması'nın nihai bir karara bağlandığı dönemde Avrupa'daki güç dengesi de yavaşça yön değiştirmiştir. 1942 yılının sonlarına doğru Mihver Güçleri'nin kıtadaki hızlı ilerleyişi artık bir durma noktasına ulaşmıştır. Durumun kendisinin ve rejiminin aleyhine doğru bir şekil aldığı farkına varan Mussolini için artık çok geçtir. 1943 yılının Temmuz ayında gelindiğinde, Müttefik güçleri Sicilya'ya çıkarma yaparak İtalya'nın işgaline başlamıştır ("İkinci cephe dün," 1943). Faşist rejimin üst düzeylerinde ve toplumun büyük bir kesiminde savaşa karşı biriken tepki bu gelişme ile su yüzüne çıkmıştır. Görevinden lağvedilen Duce'nin tutuklanmasının ardından, İtalya Krallığı koşulsuz bir şekilde teslim olmuştur ("İtalya dün müttefiklere," 1943).

Ancak, bu durum savaşı İtalya açısından sadece yeni bir sayfaya taşıyacaktı. Sicilya'nın ardından Kıta İtalyası'na geçen Amerikan ve İngiliz birliklerini durdurmak adına Almanya eski müttefikinin topraklarını işgal etmiştir. Alman kuvvetleri tarafından özel bir operasyonla kurtarılan Mussolini'nin kaderi artık Hitler'in eline geçmiştir. Duce, İtalya'nın kuzeyinde kurulan Repubblica Sociale Italiana (kısaca RSI) kukla rejiminin başına getirilmiştir. İç savaşta sürüklenen ülkede, Müttefik birliklerinin ve *partigiani* olarak da bilinen halk direniş güçlerinin çabalarıyla faşist kuvvetlerin son kalıntıları da 1945'in Nisan ayında tamamen temizlenmiştir. Aynı dönemde, yakalanıp kurşuna dizilen Mussolini'nin cesedi Milano'da bulunan Loreto Meydanı'nda ayaklarından asılmıştır ("Duce idam edildi," 1945). Savaşın ardından referandum ile kurulan İtalya Cumhuriyeti, Türkiye ile ilişkilerini onararak tekrardan düzene sokmuştur.

İtalya'da faşizmin düşüşüne paralel olarak Marcello Piacentini'nin savunuculuğunu yaptığı anıtsal mimari dili de zamanla sönümlenmiştir. Savaşın ardından İtalyan mimar, Mussolini rejimiyle olan yakın bağı nedeniyle *epurazione* davalarında yargılanmış ve üniversitedeki görevlerinden uzaklaştırılmıştır. Ancak kısa zamanda tekrardan akademi ile ilişkilerini yenileyen Piacentini, mimarlık faaliyetlerine de geri dönmüştür (Nicolaso, 2018). Rejim ile olan ilişkisine rağmen savaş sonrası İtalyası'nda kendine bir yer açabilmiş İtalyan tasarımcı için gene de altın çağı sona ermiştir. Yaralarını kaparken hızlı bir ekonomik büyüme içerisine giren ülke için Piacentini mimarlığı artık mazide kalmıştır.

Yarışma her ne kadar Mussolini rejiminin çıkarları ve Piacentini'nin mimarlık anlayışının dilediği yönde gelişmeye de Anıtkabir projesi İtalya ile olan bağlarını savaş sonrası dönemde de dolaylı bir şekilde korumuştur. Bu bağın muhafaza edilmesindeki en önemli rolü, yapının tasarımı ve uygulamasında görev alan Nezh Eldem üstlenmiştir. Mezuniyetinin ardından Paul Bonatz'ın asistanlığını yapan Eldem, 1952 yılında bağlı olduğu İstanbul Teknik Üniversitesi tarafından bir araştırma projesi için İtalya'ya gönderilmiştir (Osmanağaoğlu İlmen, 2007). Dönemin İtalyası'nın önde gelen mimarları ile iletişime geçme şansını yakalayan genç mimar, yurda dönüşünde Çağdaş İtalyan mimarisine dair belki de Türkiye Cumhuriyet tarihinin ilk akademik çalışmasını hayata geçirmiştir. "Modern İtalya ve Mimari" başlıklı bu tez sayesinde 1954 yılında doçentlik unvanını kazanmıştır (Eldem, 1954). Aynı sıralarda, Emin Onat ve Orhan Arda'nın Anıtkabir projesinin revize sürecine dahil olmuştur. Bonatz'ın önerileri doğrultusunda değişmekte olan projeye katkıda bulunan Eldem, yapının İtalya'da üretilecek olan parça ve detaylarının tasarımını da gerçekleştirmiştir. Mozaik süslemeler, bronz kapı ve parmaklıklar gibi parça ve detayların üretimini yerinde takip eden mimar aynı zamanda uygulama sürecinin kontrolünü üstlenmiştir (Eldem, 1997).

Savaşın sürdüğü yıllarda İtalyan makamlarının yarışma vasıtasıyla gerçekleştirmek istedikleri malzeme ve araç ihracatı, ironik bir şekilde Mussolini rejiminin düşüşünden sonra gerçekleşmiştir. Her ne kadar faşist dönem beklentilerinin altında kalsa da Anıtkabir projesi iki ülke arasında kurulan yeni ticari ve ekonomik ilişkilerin bir parçası olmuştur. İtalya'da üretilen parçaların Ankara'ya gönderildikten sonra yerlerine montajları gene bir İtalyan ekip tarafından gerçekleştirilmiştir. Anıtkabir üze-

rinden kurulan bu ilişki ağı bakımından anlamlı bir role sahip olan Nezh Eldem, Türkiye ve İtalya ekseninde ayrıca bir tür mimarlık elçiliği görevini üstlenmiştir. İtalyan radyosu genç mimar ile Anıtkabir hakkında Venedik'te uzun bir röportaj gerçekleştirmiştir (Eldem, 1997, s.148). Eldem, 20. yüzyıl İtalyası'nın mimarisi hakkında gerçekleştirdiği akademik çalışmanın yanı sıra, dönemin mimarlık ortamının en önde gelen İtalyan temsilcileri ile doğrudan tanışma imkânını yakalamıştır. Ayrıca, mimarın 1953 yılında fakülte dekanlığına yazdığı bir raporun taslağında sarf ettiği cümleler, İtalya'nın bu proje bağlamındaki önemini tekrardan sorgulatur niteliktedir. Eldem, ana hatları Bonatz tarafından belirlenen araştırma programını dekanlığa bildirmek amacıyla yazdığı bu raporda, İtalya'da geçireceği süre zarfında iletişime geçeceği mimarların isimlerini belirtmektedir. Ancak, Anıtkabir Proje Yarışması ile olan ilişkileri nedeniyle bazı isimler ayrıca dikkat çekmektedir:

Milano'daki çalışmalarımı tamamladıktan sonra, Roma'ya giderek gelecek sömestrda Roma Politeknik'inde çalışmak üzere Prof. Foschini'den, mesken problemini çok muvaffak bir şekilde yürüten INA CASA da tetkiklerde bulunmak üzere Prof. Carbonara'dan ve diğer mimarlardan söz almış bulunuyorum. Bu arada Prof. Marcello Piacentini ile de çok enteresan bir mevzuda çalışmak fırsatını bulacağım (Eldem, 1953).

Raporunda bu cümlelere yer veren Eldem'in İtalya'da bulunduğu yıllarda Foschini ve Piacentini ile görüşüp görüşmediğine dair herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Fakat, asistanlığını yaptığı Bonatz'tan yazısında bahsettiği isimler ile genç tasarımcıyı çevreleyen mimarlık ortamı, görev üstlendiği Anıtkabir projesinin yarışma süreci ile birebir bağlantılıdır.

Sonuç

Mussolini İtalyası için Türkiye; siyasi, ekonomik ve kültürel çıkarlar bakımından önem arz eden bir ülke olmuştur. Bu nedenle Faşist rejim; bakanlıkları ve diplomatik temsilcilikleri aracılığıyla Türkiye üzerinde, mimarlık dâhil birçok farklı alanda propaganda ve lobi faaliyetleri yürütmüştür. Savaş dönemine denk gelen Anıtkabir Proje Yarışması da bu bağlamda İtalya açısından ulusal emellerin hayata geçirilmesi için kullanışlı bir fırsat olarak görülmüştür. Genellikle diplomat ve bürokrat düzeyinde yürütülen propaganda ve diplomasi faaliyetlerine Anıtkabir meselesi ile rejimin önde gelen isimleri ve ba-

kanları da dâhil olmuştur. İtalya Krallığı için özellikle ticari ve kültürel bağlamda önem taşıyan yarışma aynı zamanda iç kamuoyu için de bir propaganda malzemesi olarak kullanılmıştır. Ancak, savaşın gidişatının Mussolini rejimini aleyhinde gelişmesiyle İtalyan makamlarının odağı farklı bir yöne kaymıştır.

İkinci Dünya Savaşı'nın başlaması ile Türkiye Cumhuriyeti çatışmaya dâhil olmamak adına bağımsız, rasyonel ve tarafsız bir dış politika izlemiştir. Bu süreç içerisinde Anıtkabir Proje Yarışması'nın da savaş gündeminden etkilenmemiş olması neredeyse kaçınılmaz olmuştur. Jüri üyelerinden müsabakaya katılan tasarımcılara, mükâfat alan projelerden yarışma sonucunun muğlaklığına birçok gösterge, Anıtkabir meselesinin dış siyasette korunmak istenen denge diplomasisi için bir araç olarak kullanıldığı fikrini güçlendirmektedir.

Dönemin İtalyan mimarlık ortamının en yetkili ismi olan Marcello Piacentini de bu müsabakayı, savunucusu olduğu mimari anlayışı uluslararası arenada görünür kılmak ve evrensel niteliğini kanıtlamak adına bir fırsat olarak görmüştür. Bu nedenle, kendisinin ulusal çapta empoze ettiği mimari anlayışın parçası olan tasarımcılar yarışmaya özel bir ilgi göstermişlerdir. Her ne kadar müsabaka kesin bir İtalyan zaferi ile sonuçlanmasa da İtalyan mimarların edindiği başarılar Piacentini için elverişli bir propaganda aracına dönüşmüştür. Hâlihazırda ülke mimarisi üzerinde tartışmasız bir otorite sayılan Piacentini, bu rolünü tekrardan Anıtkabir yarışması ile teyit etmiştir. Ancak yarışmanın kesin olarak Emin Onat ve Orhan Arda'nın projesi lehine sonuçlanması üzerine, Piacentini mimarlığı ile Mussolini rejiminin anıtsal temsiliyeti açısından ele geçen son fırsat da ortadan kalkmıştır.

Yarışma boyunca ve sonrasında İtalyan makamlarının gerçekleştirdiği diploması faaliyetlerinin bir biçimde Anıtkabir'in son şeklini almasında rol oynayıp oynamadığı kesin olarak bilinmemektedir. Arnaldo Foschini'nin yarışmanın sonuçlanmasının ardından Ankara'ya iletildiği alternatif Anıtkabir tasarımlarının yetkililere ulaşım ulaşmadığı, ulaştıysa da değerlendirmeye alınıp alınmadığına dair herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. İtalyan bakanlık ve diplomatik temsilciliklerinin sarf ettikleri çabaların projeye ne kadar "İtalyanlık" katabilmiş olduğu tartışmalı olsa da savaşın ardından İtalyan malları ve iş gücü Anıtkabir'in inşa sürecine dahil olmuştur. Bu bağlamda, Onat ve Arda'nın tasarımının hayata geçirilmesinde önemli bir yere sahip olan Nezih Eldem'in rolü

büyüktür. Eldem, Anıtkabir meselesi üzerinden iki ülke arasında yeniden kurulan ticari ve kültürel ilişkilerde bir aracılık görevi üstlenmiştir. Yapının parça ve detaylarının üretimini yerinde kontrol eden genç mimar, İtalya'da bulunduğu dönemde ayrıca Piacentini ve Foschini ile görüşmüş olması da ihtimal dahilindedir. Projenin tasarımından inşasına, sürecin her noktasında emeği geçen Eldem'in İtalya tecrübesinin, başkent Ankara'nın en ikonik yapısının son şeklini almasında bir role sahip olup olmadığı cevaplanması elzem ve gelecek araştırmalara konu olmaya değer bir sorudur.

Kaynakça

- Alman Askeri Südet toprağına girdi!. (1938, 1 Ekim). *Ulus*, s.1, 3, 5.
- Alman orduları Avusturya'ya girdi. (1938, 12 Mart). *Cumhuriyet*, s.1.
- Alman Rus Harbi başladı. (1941, 23 Haziran). *Cumhuriyet*, s.1, 3.
- Amerikan-Japon Harbi pasifikte başladı. (1941, 8 Aralık). *Ulus*, s.1
- Anıt-Kabir Müsabakaya Konuldu. (1941). *Arkitekt*, 121-122, 43-44. İstanbul.
- Anıt-Kabir Müsabakası münasibetile. (1942). *Arkitekt*. 133-134, 1-21. İstanbul.
- Anıt-Kabir Müsabakası projeleri. (1942). *Arkitekt*, 135-136, 59-66. İstanbul.
- Anıt Kabir Proje Müsabakası. (1942). *Arkitekt*, 137-138, 106. İstanbul.[Anıtkabir Proje Yarışması jürisi fotoğrafı]. (1942). Arkitektur- och designcentrum (ARKM.1984-102-0127). ArkDes. Stockholm.
- Apollonj (1942, 18 Kasım). [İtalyan Dışişleri Bakanlığına gönderilen telgraf]. Fondo Ministero della Cultura Popolare, Direzione Generale Servizi per Propaganda (b. 248, Ankara, f. 65-1-46). Archivio Centrale dello Stato (ACS). Roma.
- Apollonj (1943, 15 Nisan). [İtalyan Dışişleri Bakanlığına gönderilen telgraf]. Fondo Ministero della Cultura Popolare, Direzione Generale Servizi per Propaganda (b. 248, Ankara, f. 65-1-46). Archivio Centrale dello Stato (ACS). Roma.
- Architetti Romani Vincitori Di Due Concorsi Internazionali. (1943, 20 Mayıs). *Giornale d'Italia*, 3.
- [Architettura dergisinin 1942 yılı 11. sayısının kapağının fotoğrafı]. (1942). *Architettura: rivista del Sindacato nazionale fascista architetti*, 11. Atatürk Anıt-Kabir projeleri. (1942, 24 Mart). *Vakit*, s.2.
- Balkan Misakı bugün parafe ediliyor. (1934, 4 Şubat). *Cumhuriyet*, s.1, 6.

- Batur, A. (1997). Anıtkabir. Üslup-ötesi ve zaman dışı bir tasarım veya Büyük Ölüm'ün patetik yontusu. A. Batur ve A. Edgü (Ed.). *Atatürk için düşünmek. İki eser: Katafalk ve Anıtkabir, iki mimar: Bruno Taut ve Emin Onat* içinde (s. 74-80). İstanbul Teknik Üniversitesi Rektörlüğü.
- Berio, A. (1939, 24 Ağustos). [İtalyan Dışişleri Bakanlığına gönderilen telgraf]. Fondo Ambasciata Italiana in Turchia-Ankara 1933-1962 (B. 1939-8, Holzmeister). Archivio Storico Diplomatico del Ministero degli Affari Esteri (ASDMAECI), Roma.
- Berio, A. (1941a, 8 Mart). [Cesare Perelli'ye gönderilen mektup], Fondo Ambasciata Italiana in Turchia-Ankara 1933-1962 (B. 1942-19; f. 25, Mausoleo di Atatürk). Archivio Storico Diplomatico del Ministero degli Affari Esteri (ASDMAECI), Roma.
- Berio, A. [1941b, 3 Kasım]. [İtalyan Dışişleri Bakanlığına gönderilen telgraf]. Fondo Ambasciata Italiana in Turchia-Ankara 1933-1962 (B. 1942-19; f. 25, Mausoleo di Atatürk). Archivio Storico Diplomatico del Ministero degli Affari Esteri (ASDMAECI), Roma.
- Berio, A. (1942a, 6 Nisan). [İtalyan Dışişleri Bakanlığına gönderilen telgraf]. Fondo Ambasciata Italiana in Turchia-Ankara 1933-1962 (B. 1942-19; f. 25, Mausoleo di Atatürk). Archivio Storico Diplomatico del Ministero degli Affari Esteri (ASDMAECI), Roma.
- Berio, A. (1942b, 8 Nisan). [İtalyan Dışişleri Bakanlığına gönderilen telgraf]. Fondo Ambasciata Italiana in Turchia-Ankara 1933-1962 (B. 1942-19; f. 25, Mausoleo di Atatürk). Archivio Storico Diplomatico del Ministero degli Affari Esteri (ASDMAECI), Roma.
- Berio, A. (1942c, 14 Nisan). [İtalyan Dışişleri Bakanlığına gönderilen telgraf]. Fondo Ambasciata Italiana in Turchia-Ankara 1933-1962 (B. 1942-19; f. 25, Mausoleo di Atatürk). Archivio Storico Diplomatico del Ministero degli Affari Esteri (ASDMAECI), Roma.
- Berio, A. (1961). *Dalle Ande all'Himalaya. Ricordi di un diplomatico*. Edizioni Scientifiche Italiane.
- Borsi, F. (1986). *The Monumental Era. European architecture and design 1929-1939*. Rizzoli International Publications.
- Bottai, G. (1942a, 31 Mart). [Galeazzo Ciano'ya gönderilen mektup]. Fondo Direzione Generale Affari Commerciali 1928-1946 (B. Turchia 1942 bis, f. 16/11-1, Monumento Kemal Atatürk). Archivio Storico Diplomatico del Ministero degli Affari Esteri (ASDMAECI), Roma.
- Bottai, G. (1942b, 28 Nisan). [İtalyan Dışişleri Bakanlığına gönderilen telgraf]. Fondo Direzione Generale Affari Commerciali 1928-1946 (B. Turchia 1942 bis, f. 16/11-1, Monumento Kemal Atatürk). Archivio Storico Diplomatico del Ministero degli Affari Esteri (ASDMAECI), Roma.
- Bonatz, P. (1942, 27 Temmuz). [Marcello Piacentini'ye gönderilen mektup]. Fondo Marcello Piacentini (B.114.8), Biblioteca di Scienze tecnologiche dell'Università degli studi di Firenze (BST), Floransa.
- Bozdoğan, S. (2002). *Modernizm ve ulusun inşası: Erken Cumhuriyet Türkiye'sinde mimari kültür*. Metis.
- Bulgaristan Dün Üçlü Pakta Girdi. (1941, 2 Mart). *Cumhuriyet*, s.1, 5.
- Cantemur, T. (2012). Türkiye-İtalya ilişkileri, 1930-1950. Z. Dilek (Yay. Haz.), 38. (ICANAS)Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi, 10-15 Eylül 2007. *Türkiye-İtalya ilişkileri, bildiriler: tarih ve medeniyetler tarihi, C.2* içinde (s. 779-814). Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu.
- Cantoni Marca, A. (1942, 26 Haziran). [MinCulPop, İtalyan Korporasyonlar Bakanlığı ile İtalyan Milli Eğitim Bakanlığına gönderilen telgraf]. Fondo Ministero della Cultura Popolare (B. 319). Archivio Storico Diplomatico del Ministero degli Affari Esteri (ASDMAECI), Roma.
- Castruccio, G. (1941a, 25 Ekim). [Ankara İtalyan Büyükelçiliğine gönderilen telgraf], Fondo Ambasciata Italiana in Turchia-Ankara 1933-1962 (B. 1942-19; f. 25, Mausoleo di Atatürk). Archivio Storico Diplomatico del Ministero degli Affari Esteri (ASDMAECI), Roma.
- Castruccio, G. (1941b, 31 Ekim). [İtalyan Dışişleri Bakanlığına gönderilen telgraf], Fondo Ambasciata Italiana in Turchia-Ankara 1933-1962 (B. 1942-19; f. 25, Mausoleo di Atatürk). Archivio Storico Diplomatico del Ministero degli Affari Esteri (ASDMAECI), Roma.
- Castruccio, G. (1942a, 24 Mart). [İtalyan Dışişleri Bakanlığına gönderilen telgraf], Fondo Ambasciata Italiana in Turchia-Ankara 1933-1962 (B. 1942-19; f. 25, Mausoleo di Atatürk). Archivio Storico Diplomatico del Ministero degli Affari Esteri (ASDMAECI), Roma.
- Castruccio, G. (1942b, 16 Nisan). [Ankara İtalyan Büyükelçiliğine gönderilen telgraf], Fondo Ambasciata Italiana in Turchia-Ankara 1933-1962 (B. 1942-19; f. 25, Mausoleo di Atatürk). Archivio Storico Diplomatico del Ministero degli Affari Esteri (ASDMAECI), Roma.
- Castruccio, G. (1942c, 9 Mayıs). [Ankara İtalyan Büyükelçiliğine gönderilen telgraf]. Fondo Ambasciata Italiana in Turchia-Ankara 1933-1962 (B. 1942-19; f. 25, Mausoleo di Atatürk). Archivio Storico Diplomatico del Ministero degli Affari Esteri (ASDMAECI), Roma.
- Cecchi, L. (1939, 14 Şubat). [Ankara İtalyan Büyükelçiliğine gönderilen mektup], Fondo Ambasciata Italiana in Turchia-Ankara 1933-1962 (B. 1942-19; f. 25, Mausoleo di Atatürk). Archivio Storico Diplomatico del Ministero degli Affari Esteri (ASDMAECI), Roma.

- Ciano, G. (1942a, 2 Nisan). [Giuseppe Bottai'ye gönderilen mektup]. Fondo Direzione Generale Affari Commerciali 1928-1946 (B. Turchia 1942 bis, f. 16/11-1, Monumento Kemal Atatürk). Archivio Storico Diplomatico del Ministero degli Affari Esteri (ASDMAECI), Roma.
- Ciano, G. (1942b, 3 Nisan). [Ankara İtalyan Büyükelçiliğine gönderilen telgraf]. Fondo Ambasciata Italiana in Turchia-Ankara 1933-1962 (B. 1942-19; f. 25, Mausoleo di Atatürk). Archivio Storico Diplomatico del Ministero degli Affari Esteri (ASDMAECI), Roma.
- Cité de l'architecture et du patrimoine (CAPA, t.y.a). *Perret, Auguste et Perret frères*. CAPA https://archiwebture.citedelarchitecture.fr/archives/archives/fonds/FRAPN02_PE-RAU
- Cité de l'architecture et du patrimoine (CAPA, t.y.b). *Bigot, Paul (1870-1942)*. CAPA. https://archiwebture.citedelarchitecture.fr/archive/fonds/FRAPN02_BIG
- Cité de l'architecture et du patrimoine (CAPA, t.y.c). *Carpentier, François (1910-1976)*. CAPA <https://archiwebture.citedelarchitecture.fr/ark:/43435/909052>
- Cité de l'architecture et du patrimoine (CAPA, t.y.d). *Süe, Louis (1875-1968)*. CAPA. https://archiwebture.citedelarchitecture.fr/archive/fonds/FRAPN02_SUELOCIUCCI, G. (Ed.). (1995). *Classicismo-Classicismi. Architettura Europa/America 1920-1940*. Electa.
- Confederazione Fascista dei Professionisti e degli Artisti (1942, 1 Nisan). [MinCulPop'a gönderilen mektup]. Fondo Ministero della Cultura Popolare (B. 319). Archivio Storico Diplomatico del Ministero degli Affari Esteri (ASDMAECI), Roma.
- Cortese, G. (2018). *Il Palazzo di Venezia a Istanbul*. Carlo Colombo.
- Çek Devleti haritai alemden silindi. (1939, 16 Mart). *Cumhuriyet*, s.1.
- Çelebi, M. (2015). Atatürk Dönemi ve sonrasında Türkiye-İtalya ilişkilerini etkileyen faktörler. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, XXXI, 93-130.
- De Felice, R. (1966). *Mussolini il fascista. Vol. 1: La conquista del potere. 1921-1925*. Einaudi.
- De Peppo, O. (1939a, 23 Şubat). [İtalyan Dışişleri Bakanlığına gönderilen telgraf]. Fondo Ambasciata Italiana in Turchia-Ankara 1933-1962 (B. 1942-19; f. 25, Mausoleo di Atatürk). Archivio Storico Diplomatico del Ministero degli Affari Esteri (ASDMAECI), Roma.
- De Peppo, O. (1939b, 25 Kasım). [İtalyan Dışişleri Bakanlığına gönderilen telgraf]. Fondo Ambasciata Italiana in Turchia-Ankara 1933-1962 (B. 1942-19; f. 25, Mausoleo di Atatürk). Archivio Storico Diplomatico del Ministero degli Affari Esteri (ASDMAECI), Roma.
- De Peppo, O. (1941a, 21 Ocak). [İtalyan Dışişleri Bakanlığına gönderilen telgraf]. Fondo Ambasciata Italiana in Turchia-Ankara 1933-1962 (B. 1942-19; f. 25, Mausoleo di Atatürk). Archivio Storico Diplomatico del Ministero degli Affari Esteri (ASDMAECI), Roma.
- De Peppo, O. (1941b, 1 Mart). [İtalyan Dışişleri Bakanlığına gönderilen telgraf]. Fondo Ambasciata Italiana in Turchia-Ankara 1933-1962 (B. 1942-19; f. 25, Mausoleo di Atatürk). Archivio Storico Diplomatico del Ministero degli Affari Esteri (ASDMAECI), Roma.
- De Peppo, O. (1941c, 27 Ekim). [İstanbul İtalyan Başkonsololuğuna gönderilen telgraf]. Fondo Ambasciata Italiana in Turchia-Ankara 1933-1962 (B. 1942-19; f. 25, Mausoleo di Atatürk). Archivio Storico Diplomatico del Ministero degli Affari Esteri (ASDMAECI), Roma.
- De Peppo, O. (1942a, 16 Mart). [İtalyan Dışişleri Bakanlığına gönderilen telgraf]. Fondo Ambasciata Italiana in Turchia-Ankara 1933-1962 (B. 1942-19; f. 25, Mausoleo di Atatürk). Archivio Storico Diplomatico del Ministero degli Affari Esteri (ASDMAECI), Roma.
- De Peppo, O. (1942b, 24 Mart). [İtalyan Dışişleri Bakanlığına gönderilen telgraf]. Fondo Ambasciata Italiana in Turchia-Ankara 1933-1962 (B. 1942-19; f. 25, Mausoleo di Atatürk). Archivio Storico Diplomatico del Ministero degli Affari Esteri (ASDMAECI), Roma.
- De Peppo, O. (1942c, 26 Mart). [İtalyan Dışişleri Bakanlığına gönderilen telgraf]. Fondo Ambasciata Italiana in Turchia-Ankara 1933-1962 (B. 1942-19; f. 25, Mausoleo di Atatürk). Archivio Storico Diplomatico del Ministero degli Affari Esteri (ASDMAECI), Roma.
- De Peppo, O. (1942d, 12 Mayıs). [Adalberto Libera'ya gönderilen mektup]. Fondo Ambasciata Italiana in Turchia-Ankara 1933-1962 (B. 1942-19; f. 25, Mausoleo di Atatürk). Archivio Storico Diplomatico del Ministero degli Affari Esteri (ASDMAECI), Roma.
- De Peppo, O. (1942e, 13 Mayıs). [Raffaele Montagna'ya gönderilen mektup]. Fondo Ambasciata Italiana in Turchia-Ankara 1933-1962 (B. 1942-19; f. 25, Mausoleo di Atatürk). Archivio Storico Diplomatico del Ministero degli Affari Esteri (ASDMAECI), Roma.
- De Peppo, O. (1942f, 30 Mayıs). [İtalyan Dışişleri Bakanlığına gönderilen telgraf]. Fondo Ambasciata Italiana in Turchia-Ankara 1933-1962 (B. 1942-19; f. 25, Mausoleo di Atatürk). Archivio Storico Diplomatico del Ministero degli Affari Esteri (ASDMAECI), Roma.
- De Peppo, O. (1942g, 10 Haziran). [İtalyan Dışişleri Bakanlığına gönderilen telgraf]. Fondo Ambasciata Italiana in Turchia-Ankara 1933-1962 (B. 1942-19; f. 25, Mausoleo di Atatürk). Archivio Storico Diplomatico del Ministero degli Affari Esteri (ASDMAECI), Roma.

- Decisa azione italiana in Albania per salvare i connazionali da minacce armate. (1939, 7 Aprile). *Corriere della Sera*, s.1.
- Deringil, S. (1989). *Turkish Foreign Policy During the Second World War: An 'Active' Neutrality*. Cambridge University Press.
- Di Casola, M. A. (1990). Tra Fascismo e Kemalismo: Per una Verifica delle Relazioni Italo-Turche dal 1928 al 1934. *Il Politico*, 55(4 (156), 733-744.
- Duçe idam edildi. (1945, 30 Nisan). *Cumhuriyet*, s.1, 3.
- Eldem, N. (1953, 17 Mart). [İstanbul Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Dekanlığına yazılan raporun taslağı]. Nezih Eldem Arşivi (TNEDOC013). Salt Araştırma Mimarlık ve Tasarım Arşivi (SALT). İstanbul.
- Eldem, N. (1954). [Nezih Eldem'in İstanbul Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi dahilindeki Doçentlik Tezi: Modern Mimari ve İtalya]. Nezih Eldem Arşivi (TNEDIV004). Salt Araştırma Mimarlık ve Tasarım Arşivi (SALT). İstanbul.
- Eldem, N. (1997). Anıtkabir'in doğuşuna ve büyüüp gelişmesine tanık oldum. A. Batur & A. Edgü (Ed.). *Atatürk için Düşünmek. İki Eser: Katafalk ve Anıtkabir, İki Mimar: Bruno Taut ve Emin Onat* içinde (s. 146-149). İstanbul Teknik Üniversitesi Rektörlüğü.
- Fındıklı, E.B. (2018). *Mare Nostrum, Mussolini Dönemi'nde Türkiye'de İtalyan mimarlar, arkeologlar ve seyyahlar 1922-1943*. Boğaziçi University Press.
- Folgorante annuncio del Duce. (1940, 11 Haziran). *Corriere della Sera*, s.1-2.
- Galli, C. (1936, 2 Mart). [İtalyan Dışişleri Bakanlığına gönderilen telgraf]. Fondo Ambasciata Italiana in Turchia-Ankara 1933-1962 (B. 1937-15, Ing. Vietti-Violi). Archivio Storico Diplomatico del Ministero degli Affari Esteri (ASDMAE-CI), Roma.
- Galli, C. (1937, 9 Temmuz). [İsmet İnönü'ye gönderilen mektup]. (030.10.238.608.35/1). T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), Ankara.
- Garzarelli, B. (2002). Fascismo e propaganda all'estero: Le origini della Direzione generale per la propaganda (1933-1934). *Studi storici*, 43(2), 477-520.
- Giacomelli, M. (2017). The Italian participation in the competition for Atatürk's Mausoleum. P. Girardelli ve E. Godoli (Ed.). *Italian Architects and builders in the Ottoman Empire and modern Turkey: design across borders* içinde (s. 249-265). Cambridge Scholar.
- Giannini, A. (1942, 15 Mart). [Ankara İtalyan Büyükelçiliğine gönderilen telgraf]. Fondo Ambasciata Italiana in Turchia-Ankara 1933-1962 (B. 1942-19; f. 25, Mausoleo di Atatürk). Archivio Storico Diplomatico del Ministero degli Affari Esteri (ASDMAE-CI), Roma.
- Girid harbi sona erdi. (1941, 2 Haziran). *Cumhuriyet*, s.1-2.
- Grassi Orsini, F. (1996). La diplomazia italiana dagli "anni del consenso" al crollo del regime. A. Ventura (Ed.). *Sulla crisi del regime fascista (1938-1943)* içinde (s.125-148). Marsilio.
- Guariglia, R. (1943, 12 Haziran). [İtalyan Dışişleri ile MinCulPop'a gönderilen telgraf]. Fondo Ministero della Cultura Popolare, Direzione Generale Servizi per Propaganda (b. 248, Ankara, f. 65-1-46). Archivio Centrale dello Stato (ACS). Roma.
- Gubler, J. (1995). L'idea di classicismo nel concorso per il palazzo della Società delle Nazioni a Ginevra 1927, G Ciucci (Ed.), *Classicismo-Classicismi. Architettura Europa/America 1920-1940* içinde (s. 107-120). Milano: Electa.
- Ibragimova, E. (2016). *Broken mechanism: Architectural Competitions for administrative buildings in Interwar Belgrade*. [Yüksek lisans tezi. Central European University].
- İkinci cephe dün Sicilyada açıldı. (1943, 11 Temmuz). *Cumhuriyet*, s.1-3.
- Il Duce al Popolo Italiano (1934, 19 Mart). *Corriere della Sera*, s.1-2.
- Il monumento a Mausoleo di Atatürk. Opera di un architetto italiano. (1943, 25 Mart). *Il Popolo d'Italia*, s.3.
- Il nuovo Ministro costituito da Mussolini. (1922, 31 Ekim). *Corriere della Sera*, s.1-2.
- Il trattato italo-turco firmato ieri a Palazzo Chigi. (1938, 31 Mayıs). *Corriere della Sera*, s.1.
- İngiltere-Fransa harb halinde. (1939, 3 Eylül). *Cumhuriyet*, s.1, 3, 5, 6.
- Institut français d'architecture (1995). *Archives d'architecture du XXe siècle. Volume 1*. Mardaga Pierre. Internationaler Wettbewerb für eine Hochschulstadt in Preßburg. (1942). *Deutsche Bauzeitung*, 16, 367-382.
- İtalya dün müttefiklere teslim oldu. (1943, 9 Eylül). *Cumhuriyet*, s.1, 3.
- İtalyan Ordusu Habeş topraklarında. (1935, 3 Ekim). *Cumhuriyet*, s.1.
- Kozanoğlu, A.Z. (1942, 28 Mart). Anıt-Kabir Projeleri, *Tan*, s.3.
- Krüger, j. (1942, 19 Ağustos). [Marcello Piacentini'ye gönderilen mektup]. Fondo Marcello Piacentini (B.), Biblioteca di Scienze tecnologiche dell'Università degli studi di Firenze (BST), Floransa. Küçük, E. (2018). Türkiye'de Nazi Almanya propagandasına bir örnek: Ankara ve İstanbul'da Alman mimari sergileri. *Ankara Araştırmaları Dergisi*, 6(1), 23-38.
- Landhur, M.U.A. (1939, 1 Nisan). [Anıtkabir Yarışma Komisyonu'na gönderilen mektup]. (030.10.1.8.12/18). T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA). Ankara.
- L'architettura italiana all'ordine del giorno all'estero (1942). *Architettura: Supplemento sindacale della rivista del Sindacato Nazionale Fascista Architetti*, 2, 9.

- La firma del Patto italo-tedesco. (1939, 22 Mayıs). *Corriere della Sera*, s.1-2.
- Libera, A. (1942, 16 Nisan). [İstanbul İtalyan Başkonsolosluğuna gönderilen mektup]. Fondo Ambasciata Italiana in Turchia-Ankara 1933-1962 (B. 1942-19; f. 25, Mausoleo di Atatürk). Archivio Storico Diplomatico del Ministero degli Affari Esteri (ASDMAECI), Roma.
- Lozan muahedesinin Boğazlar meselesi ahkâmının yeniden tetkikini isteyen notamız devletlere verildi. (1936, 12 Nisan). *Cumhuriyet*, s.1-2.
- Luciano, C. (1942a, 24 Mart). [Konfederasyona gönderilen telgraf]. Fondo Ministero della Cultura Popolare (B. 319). Archivio Storico Diplomatico del Ministero degli Affari Esteri (ASDMAECI), Roma.
- Luciano, C. (1942b, 28 Mart). [İtalyan Dışişleri Bakanlığına gönderilen telgraf]. Fondo Ministero della Cultura Popolare (B. 319). Archivio Storico Diplomatico del Ministero degli Affari Esteri (ASDMAECI), Roma.
- Lupano, M. (1991). *Marcello Piacentini*. Laterza.
- Marconi, P. (1942a, 28 Temmuz). [Marcello Piacentini'ye gönderilen gönderilen mektup]. Fondo Marcello Piacentini (B. 114.8), Biblioteca di Scienze tecnologiche dell'Università degli studi di Firenze (BST), Floransa.
- Marconi, P. (1942b, 5 Ekim). [Marcello Piacentini'ye gönderilen gönderilen mektup]. Fondo Marcello Piacentini (B. 114.11), Biblioteca di Scienze tecnologiche dell'Università degli studi di Firenze (BST), Floransa.
- Mazzoni, A. (1942, 28 Mart). [Marcello Piacentini'ye gönderilen mektup]. Fondo Marcello Piacentini (B. 354). Biblioteca di Scienze tecnologiche dell'Università degli studi di Firenze (BST), Floransa.
- [“Monumento Kemal Atatürk” başlıklı klasör]. Fondo Direzione Generale Affari Commerciali 1928-1946 (B. Turchia 1942 bis, f. 16/11-1, Monumento Kemal Atatürk). Archivio Storico Diplomatico del Ministero degli Affari Esteri (ASDMAECI), Roma.
- [“Mausoleo di Atatürk” başlıklı klasör]. Fondo Ambasciata Italiana in Turchia-Ankara 1933-1962 (B. 1942-19; f. 25, Mausoleo di Atatürk). Archivio Storico Diplomatico del Ministero degli Affari Esteri (ASDMAECI), Roma.
- Milli Mimari Meselesi. (1939). *Arkitekt*, 105-106, 220-223. İstanbul.
- Ministero degli Affari Esteri. (MAE, 1939, 7 Ağustos). [Ankara İtalyan Büyükelçiliği'ne gönderilen telgraf]. Fondo Ambasciata Italiana in Turchia-Ankara 1933-1962 (B. 1939-8, Holzmeister). Archivio Storico Diplomatico del Ministero degli Affari Esteri (ASDMAECI), Roma.
- Ministero degli Affari Esteri. (MAE, 1941, 1 Nisan). [Ankara İtalyan Büyükelçiliği'ne gönderilen telgraf]. Fondo Ambasciata Italiana in Turchia-Ankara 1933-1962 (B. 1942-19; f. 25, Mausoleo di Atatürk). Archivio Storico Diplomatico del Ministero degli Affari Esteri (ASDMAECI), Roma.
- Ministero degli Affari Esteri (MAE, 1942a, 16 Nisan). [İtalyan Dışişleri Bakanlığı bünyesindeki müdürlükler arası gönderilen telgraf]. Fondo Direzione Generale Affari Commerciali 1928-1946 (B. Turchia 1942 bis, f. 16/11-1, Monumento Kemal Atatürk). Archivio Storico Diplomatico del Ministero degli Affari Esteri (ASDMAECI), Roma.
- Ministero degli Affari Esteri (MAE, 1942b). [Ankara İtalyan Büyükelçiliği'ne gönderilen telgraf]. Fondo Direzione Generale Affari Commerciali 1928-1946 (B. Turchia 1942 bis, f. 16/11-1, Monumento Kemal Atatürk). Archivio Storico Diplomatico del Ministero degli Affari Esteri (ASDMAECI), Roma.
- Montagna, R. (1942, 25 Nisan). [Ankara İtalyan Büyükelçisi Ottavio De Peppo'ya gönderilen mektup]. Fondo Ambasciata Italiana in Turchia-Ankara 1933-1962 (B. 1942-19; f. 25, Mausoleo di Atatürk). Archivio Storico Diplomatico del Ministero degli Affari Esteri (ASDMAECI), Roma.
- Montrö Mukavelesi dün resmen meriyete girdi. (1936, 10 Kasım). *Cumhuriyet*, s.1-2.
- Nadi, Y. (1942, 30 Mart). Anıt-Kabir işinde milli vicdanın tatmin edileceğinden eminiz, *Cumhuriyet*, s.1.
- Neri, M. L. ve David, P. R. (2006). *Enrico Del Debbio*. Idea books.
- Nicoloso, P. (1999). *Gli architetti di Mussolini. Scuole e sindacato, architetti e massoni, professori politici negli anni del regime*. Franco Angeli.
- Nicoloso, P. (2008). *Mussolini Architetto. Propaganda e paesaggio urbano nell'Italia fascista*. Einaudi.
- Nicoloso, P. (2018). *Marcello Piacentini. Architettura e potere: una biografia*. Gaspari. Nihayet harb başladı! (1939, 1 Eylül). *Cumhuriyet*, s.1, 7.
- Osmanağaoğlu İlmen, C. (2007). *Tasarımları ve eğitimciliği ışığında Nezih Eldem'in mimarlık anlayışı*. (Tez no. 222149) [Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>
- Papini, R. (1927). L'architettura Europea e il concorso di Ginevra. *Architettura e Arti Decorative. Rivista d'arte e di storia, I-II*, 31-79.
- Papotti, F. (2018). *Lászlo Kovács architetto (1901-1967)*. [Lisans Tezi, Politecnico di Milano].
- PCD. (1939, 23 Ağustos). [Alberto Berio'ya gönderilen telgraf]. Fondo Ambasciata Italiana in Turchia-Ankara 1933-1962 (B. 1939-8, Holzmeister). Archivio Storico Diplomatico del Ministero degli Affari Esteri (ASDMAECI), Roma.
- Perelli, C. (1941a, 22 Şubat). [Ankara İtalyan Büyükelçiliğine gönderilen mektup]. Fondo Ambasciata Italiana in Turchia-Ankara 1933-1962 (B. 1942-19; f. 25, Mausoleo di Atatürk). Archivio Storico Diplomatico del Ministero degli Affari Esteri (ASDMAECI), Roma.

- Perelli, C. (1941b, 22 Şubat). [Türkiye Bayındırlık Bakanlığına gönderilen mektup]. Fondo Ambasciata Italiana in Turchia-Ankara 1933-1962 (B. 1942-19; f. 25, Mausoleo di Atatürk). Archivio Storico Diplomatico del Ministero degli Affari Esteri (ASDMAECI), Roma.
- Piacentini, M. (1938). Progetto per l'Università del Brasile a Rio de Janeiro, *Architettura: rivista del Sindacato nazionale fascista architetti*, 9, 521-550.
- Piacentini, M. (1939). Il Palazzo della Società delle Nazioni a Ginevra, *Architettura: rivista del Sindacato nazionale fascista architetti*, 2, 67-70.
- Piacentini, M. (1942a, 2 Ocak). [Roma Türk Büyükelçiliğine gönderilen mektup]. Fondo Marcello Piacentini (B. 336.1), Biblioteca di Scienze tecnologiche dell'Università degli studi di Firenze (BST), Floransa.
- Piacentini, M. (1942b, 28 Mart). [Giuseppe Bottai'ye gönderilen mektup]. Fondo Marcello Piacentini (B. 354), Biblioteca di Scienze tecnologiche dell'Università degli studi di Firenze (BST), Floransa.
- Piacentini, M. (1942c, 14 Temmuz). [Paul Bonatz'a gönderilen mektup]. Fondo Marcello Piacentini (B. 114.8), Biblioteca di Scienze tecnologiche dell'Università degli studi di Firenze (BST), Floransa.
- Piacentini, M. (1942d, 14 Temmuz). [Plinio Marconi'ye gönderilen mektup]. Fondo Marcello Piacentini (B. 114.8), Biblioteca di Scienze tecnologiche dell'Università degli studi di Firenze (BST), Floransa.
- Piacentini, M. (1942e, 8 Ağustos). [Paul Bonatz'a gönderilen mektup]. Fondo Marcello Piacentini (B. 114.9), Biblioteca di Scienze tecnologiche dell'Università degli studi di Firenze (BST), Floransa.
- Piacentini, M. (1942f, 16 Eylül). [Plinio Marconi'ye gönderilen mektup]. Fondo Marcello Piacentini (B. 114.10), Biblioteca di Scienze tecnologiche dell'Università degli studi di Firenze (BST), Floransa.
- Piacentini, M. (1942g, 19 Eylül). [Johannes Krüger'e gönderilen mektup]. Fondo Marcello Piacentini (B.), Biblioteca di Scienze tecnologiche dell'Università degli studi di Firenze (BST), Floransa.
- Piacentini, M. (1942h). Vittorie dell'Architettura Italiana all'estero. Il Concorso Internazionale del Monumento all'Ataturk Kemal Pascià ad Ankara. *Architettura: rivista del Sindacato nazionale fascista architetti*, 11, 347-367.
- Piacentini, M. (1942i). Architettura Romana nel Mondo. *Augustea. Rivista imperiale del nostro tempo*, 23-24, 791-796.
- Progetto dell'architetto Adalberto Libera (1942). *Architettura: rivista del Sindacato nazionale fascista architetti*, 11, 364-365.
- Progetto dell'architetto Arnaldo Foschini (1942). *Architettura: rivista del Sindacato nazionale fascista architetti*, 11, 349-353.
- Progetto dell'architetto Giovanni Muzio (1942). *Architettura: rivista del Sindacato nazionale fascista architetti*, 11, 357-360.
- Progetto degli architetti Giuseppe Vaccaro e Gino Franzini (1942). *Architettura: rivista del Sindacato nazionale fascista architetti*, 11, 361-363.
- Progetto dell'architetto Johannes Krüger (1942). *Architettura: rivista del Sindacato nazionale fascista architetti*, 11, 354-356.
- Progetto dell'architetto Paolo Vietti-Violi (1942). *Architettura: rivista del Sindacato nazionale fascista architetti*, 11, 366-367.
- Regia Ambasciata d'Italia Ankara (1943, 15 Nisan). [MinCulPop'a gönderilen rapor]. Fondo Ministero della Cultura Popolare (B. 319). Archivio Storico Diplomatico del Ministero degli Affari Esteri (ASDMAECI), Roma.
- Roisecco, G. (1943). Vittorie dell'architettura italiana. Concorso per la sistemazione urbanistica ed architettonica della Città Universitaria di Bratislava. *Architettura: rivista del Sindacato nazionale fascista architetti*, 1, 1-19.
- Soysal, İ. (1982). 1939 Türk-İngiliz-Fransız ittifakı. *Belleten*, 46(182), 367-414.
- Şark misakı dün imzalandı. (1937, 9 Temmuz). *Cumhuriyet*, s.1.
- Şener, M. (2006). *Reviewing the periodical Yapı (1941-1943): A study on architectural practice and ideology during the Second World War*. (Tez No. 204718). [Yüksek Lisans Tezi, Ortadoğu Teknik Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonuc-Yeni.jsp>
- Türk-Alman dostluk Paketi imzalandı. (1941, 19 Haziran). *Cumhuriyet*, s.1.
- Türk-İngiliz-Fransız ittifakı. (1939, 20 Ekim). *Cumhuriyet*, s.1-2, 5.
- Un progetto Italiano per il Mausoleo di Atatürk. (1942, 2 Nisan). *Corriere della Sera*, s.4.
- Vietti-Violi, P. (1939, 10 Mayıs). [Dino Alfieri'ye gönderilen mektup]. Fondo Ministero della Cultura Popolare, Gabinetto, Archivio Generale, Affari Generali (B. 108, f. 644, Paolo Vietti-Violi). Archivio Centrale dello Stato (ACS). Roma.
- Vietti-Violi, P. (1937, 7 Ekim). [Dino Alfieri'ye gönderilen telgraf]. Fondo Ministero della Cultura Popolare, Gabinetto, Archivio Generale, Affari Generali (B. 108, f. 644, Paolo Vietti-Violi). Archivio Centrale dello Stato (ACS). Roma.
- Wilson, C. (2015). *Anıtkabir'in Ötesi. Atatürk'ün mezar mimarisi. Ulusal belleğin inşası ve sürdürülmesi*. Koç Üniversitesi.
- Yalçın, H.C. (1942, 26 Mart), Anıt-Kabir Projeleri, *Haber*, s.1.
- Yugoslav ordusu teslim oldu. (1941, 18 Nisan). *Cumhuriyet*, s.1, 5.